

یاسایین دهنگی دکورديا ژوريدا

سپیریز پرس

دیقەبەرگ گشتل و سەرنقیسەر

مؤید طیب

مافین چاپکردن ل د پاراستن ل نه

کوردستان عێراق ل - دھۆك
تاخو مازى - جاچا ئاشتى
ئافاهیئ سپیریز

www.spirez.org
www.spirezpage.net

دار سپیریز للطباعة والنشر
دھۆك

- ژمارا وەشانی: (٣٤٦)
- نافی پەرتووگی: یاسایین دەنگی د کورديا ژۆريدا
(گۆڤارا بهەددىتان)
- بەرهەلگەن: ديار عەبدولکەريم سەعید هالو
- دەرھەيتانا ھونەرى: ئەلند ئازاد
- بەرگ: نجمەدين بيرى
- سەرپەرشى چاپى: شىروان ئەحمدەد تەب
- چاپا: ئىتكى
- تىراز: (٧٥٠) دانە
- ژمارا سپاردى: ل پەرتوکخانا بەرداخانىيابان ل دھوكى
(٢٧١٠) ل سالا ٢٠١١
- چاپخانەيا: خانى / دھوك

یاسایین دهنگی د کورديا ژوريدا

(گۆقara به هدینان)

دیار عەبدولکەریم سەعید ھالو

2011

رسپۆرت

ئەف کتىبە، نامەيەكە (ماستەر) يە، ل سالا ٢٠٠٧ ئىپېشىكىشى
كولىزرا ئادابى زانكۈيا دھۆكى بۇويە، وەكو پىشكەك ژ پىدەفييەن پلا
ماستەرى د ئەدەبى كوردى دا. نامە ب سەرپەرشتىيا (د. ئازاد
ئەمەن فەرەج باغەوان) بۇو.

پیشکیش

ئەنامەيە پیشکیشە بۆ:

- گیانی پاقزى شەھیدىن (۱/شوباتا/۴۰۰۲) ئى، ل ھەولۇرا پایتەخت.
- ھەر دلسوزەكى خزمەتا زمانى كوردى كرى.
- بۇ پىنوسى ھەر رۇناكبىرەكى وشىن كوردى وەشاندىنه سەر لەپەرىن سې.
- ھەمى برايىن زمانى كوردى لى ھاتىيە قەددەغەكىن ل پارچىن دى يىيىن كوردستانى
- دايىك و باب و خوشك و برايىن من.
- نوڤىن، گولقىن، ئاهىن.
- ھەمى ھەۋالىيەن من.
- گیانى وان كەسان يىيىن زمانى كوردى ڙنەمانى قورتال كرى.

ناشرە

لایهەرە	بابەت
٩	پیشەگى.....
١٣	پشاڭ ئېڭى.....
١٥	۱- فۇنەتىك.....
٢١	۲- فۇنۇلۇزى.....
٣٠	۳- پەيەندى دنابەرە فۇنەتىك و فۇنۇلۇزى دا.....
٣٦	۴- جياوازى دنابەرە فۇنەتىك و فۇنۇلۇزى دا.....
٣٩	پشاڭ دوپى.....
٤١	بەندى ئېڭى.....
٤١	کورتە ھەلسەنگاندىنەكا كارىن پېشتر.....
٥٨	بەندى دوپى.....
٦٢	گوهۆپىن د زمانىدا.....
٦٣	ھۆكارىن گوهۆپىنا زمانى.....
٧١	پشاڭ سېنى.....
٧٣	گوهۆپىنین دەنگى.....
٧٥	ياسايىن دەنگى د كوردىا ژورىدا.....
١١٧	ئەنجام.....
١٢١	ليستا ژىدەران.....
١٣١	ملخص الرسالة.....
١٣٣	Abstract.....

A

پېشەكى

زمان ژى وەکو ھەمو چالاکىيەن د يېيەن مەرۋەنى وەکو خوارن و فەخوارن و نفستن و دەست شويشتىن و هنارتىن....ھەتىد، ب كارەكى ئاساي دھىيەتە دانان. زمان كومەلەكا دەنگانە بۇ دەربىرىنا ھىزان دھىيەتە بكارىينان. ب شىيۆھىيەكى سەرەكى زمان پاشت ب دەنگى دېھستىت، ژېھر ۋى چەندى فەكولىنا دەنگا كارەكى گەلەك پىيوىستە بۇ تىيەھەشتىندا زمانى دىسان رېكەكا مفادارە بۇ تىيەھەشتىندا كريارا ودرگرتىندا زمانى.

ياسايىيەن دەنگىيەن ھەر رېزمانەكى ھېيمايىيەن سەرەكى و دەنگىيەن ھەر رېستەيەكى دزمانىدا دىيار دەنگى، يان ب شىيۆھىيەكى دېت ئەم دشىيەن بىزىن ياسايىيەن دەنگى فورمەن دەنگى يان چاواييا دركەندا رېستىن زمانى دىيار دەكت و روېي ژەدرەفە يى رېستى ب شىيۆھىيەكى دەنگى يى پېكۈپىك دىيار دەكت، كو روېي ژەدرەفە يى رېستى ب شىيۆن ئاخفتىن دەدەتە دىياركىن و دگەھەينىتە لايەنلى بەرامبەر.

بۇ فەكولىنا دەنگى، ئەم بەھەر دېيىن كەن دەسپېكەك بچىنە دناف ئاستى فۇنەتىكىدا و ب شىيۆھىيەكى زانستى ل ئاستى فۇنۇلۇزى جودا بکەين و پاشى بۇ ياسايىيەن دەنگى بچىنە دناف ئاستى فۇنۇلۇزىدا و هويركارىيەن وان تىيدا ئەنجام بىدەن. لە وما ھەر گوھۇرىنەك دەمى د جۆر و جە و ژمارا فۇنیمەن ھەر بىرگەكىدا بھىتە كرن، ھندەك گوھۇرىن پەيدا دىن بنا فى گوھۇرىنەن دەنگى كو دەقى نامى دا دى وان گوھۇرىنا ژى دەينە نىاسىن.

- ناڭ و نىشانى فەكولىنى:

ناڭ و نىشانى ۋى نامى پېڭ ھاتىيە ژ (ياسايىيەن دەنگى دكۈردىا ژورىدا (گوفەرا بەھەدىن)، كو دكەۋىتە دناف ئاستى دەنگسازىدا.

- هۆیی ھەبئارتنا ۋەكۈلىنى:

هندەك لايەنین رېزمانا كوردى - كورديا ژوري ھەتا نەو ب شىودىيەكى زانستى ۋەكۈلىن لىسر نەھاتىنە كرن ب تايىبەت دبوارى دەنگسازىدا، لەوما ئەڭە بۆيە ئەگەرەك كو ئەم ھانداین لىسر ۋى بابەتى ۋەكۈلىنەكى زانستى پىش كىش بکەين.

- رىبازا ۋەكۈلىنى:

ڙ بۇ ئەنجامدانانى ۋى ۋەكۈلىنى، ۋەكۈلەرى رىبازا وەسفى (دىسکرېپتىيف) پەيرە و كرييە، واتە كەرسىتى ۋەكۈلىنى (نمونە) ڙ ئاخفتىنار ۋۆزانەيا خەلکى ھاتىنە وەرگرتىن و پاشى پېراكتىك ل سەر ھاتىيە كرن، ڙ بۇ بەدەستقەھاتىنە ياسا و دەستورىن پەيوەندىدار بكاركىرنا دەنگافە د زنجىرا ئاخفتىيدا.

- پېشكىن نامى:

ئەڭ نامەيە ڙ سى پېشكان پىك دھىيت:

پېشكىن ئىكى: ڙ (فۇنەتىك، فۇنۇلۇزى، پەيوەندى و جىاوازى دنابېھرا واندا) پىك دھىيت، كو تىيىدا ۋەكۈلەرى ھەولدايە سنورىن کاركىرنا ئەغان ھەردو تىيگەھان دىيار كەت، وەكى زەمینەيەك بۇ سنورىنچەكۈلىنا خوه.

پېشكىن دووسى: ڙ دو بەندان پىك دھىيت:

بەندى ئىكى: (كىرته ھەلسەنگاندىنەكى كارىن پىشتر)، د فى بەندىدا ۋەكۈلەرى ھەولدايە ھەلسەنگاندىنەكى پىدۇ بۇ ۋى بابەتى بکەت دناف كۆمەلەكى كارىن پىشتردا ل سەر ۋى بابەتى د دەنگسازيا كوردىدا.
بەندى دوبيى: ئان لايەنان بخۇھە دىگرىت: (ھۆكاريىن گوھۇرىنى زمانى: ھۆكاريىن نە زمانى، ھۆكاريىن زمانى).

پشکا سیئین: دفچ پشکیدا فەکۆلەرى رۇناھى ئىخستىيە سەر: ياسايىن گوھۇرىنى دەنگى
ئەۋزى بقى شىيۇھى هاتىيە دابەشىكىن: (گونجان، نەگونجان، ڙناڤچونا دەنگان،
پەيدابونا دەنگان، پېڭ گوھۇرىنى دەنگان، جە گوھۇرىنى دەنگان، لېكدانا دەنگان).
ل دوماھىي ڙى ئەف نامە ب چەند ئەنجامە و لىسستا ڙىدەپان ب دوماھى هاتىيە
وپاشان كورتىيەك ڙنامى ب زمانى عەرەبى و ئىنگلىزى هاتىيە دىياركىن

پشکائیکى

فۆنەتىك.	-1
فۆنلۈزى.	-2
پيوهندى دنابىھرا فۆنەتىك و فۆنلۈزىيىدا.	-3
جيوازى دنابىھرا فۆنەتىك و فۆنلۈزىيىدا.	-4

د شروقەکرنا زمانیدا ئەم پىدىقى هندەك دانەيىن بىنەرتىيەن زماننە داكو زمان ل سەر بىنەمايى وان بھېتە شروقەکردن . ئەف دانەيىن زمانىزى دەنگن يان فونىمن ، كو ئەركەكى گرنگ يىن هەمى د فېرىبون و وەرگرتنا زمانيدا ، ئەف دانەيىن بىنەرتى ژ دو پشكان پىيك دھىن، فۇنەتىك و فۇنلۇزى. كو ھەبۇنا فۇنەتىكى بناگەكە بۇ دروست بۇنا فۇنلۇز يەكا تايىبەت و ديارىكى ب زمانەكى تايىبەتىقە ، كو ھەر زمانەكى ژمارەك ديارىكى ژ فونىمان ياهەى و دzmanىدا د ھىنە بكارھينان.

ژ ھەزىيە دياركەيىن، كو ھەتا نھو ژى زانا نەشىايىنە راستەوخۇ ھىلەكى دنافبەرا فۇنەتىك و فۇنلۇزىيىدا بىكىشىن، بەلى تا رادىيەكى شيان ۋان دوو پشكان ژئىك و دو جودا بىكەن وياسايا ھەر ئىك ژوان بسەر كەرسىتىن زمانيدا بسىپىن.

۱. فۇنەتىك:

فۇنەتىك خواندىن ووھسەنگىرنا زانستىيا فۇنىن زمانىيە. شيانا مرۆقى دبوارى وەرگرتنا فونىن جوراوجوردا ژلايى تىوريقە گەلەكاب زەممەتە، كو ھەر زمانەك دبوارەكى چوارچۈۋەكى و تايىبەتى ويدا مفای ژ ۋان شيانا وەردىرىت^(۱). ئەف ۋەكولىنىن فۇنەتىكى دېيىنى فۇنەتىكى تايىبەتى.. ئەف فۇنەتىكى ئەم نھو ئەنجامدەدىن ب فۇنەتىكى تايىبەت دھىتە ھەزارتن -، يا نزى دېيت باپەتى فۇنەتىكى ۋەكولىنى ل سەر فونىن گشت زمانان بىكت، كو دېيىنە فى فۇنەتىكى گشتى. ل ۋىرئى بزاڭ ھاتىيەكىن شيانىن مرۆقى ب گشتى دبوارى چىكىن و وەرگرتنا دەنگاندا بھىنە وەسەنگىن^(۲)، ھەرودسا مرۆقى شيان يىن ھەين بۇ بەرھەمەيىنانا ژمارەكاكا زۆرا دەنگان، لى ج زمان نىن كو دشياندا بىت پت ژ ژمارەكاكا سنوردار يادەنگان بكار بىىن و ج جاران دو زمان بدرۇستى و وەكى ئىك دەنگان بكار ناھىين، ل دەمى ئاخفتىيىدا ئەندامىن ئاخفتىي وەكى (ئەزمان، پەحنە دەقى، لېي...) يىن مرۆقى بەرەۋام د کاركىرىدەنە. د ئاخفتىيدا پەيوەندى دنافبەرا وشان دا ھەيە و نەو كەس يان ئاميرى زمانى نەزانىت پەۋسىس ئاخفتىي لىدەۋى وەكى ھوريانا كومەكاكا دەنگىن پىكىفە گىرىدىيە. ژلايى

^(۱) مەھرى باقرى، مقدمات زبانشناسى، ص ۸۹ .

^(۲) علی محمد حق شناس، آواشناسى (فۇنەتىك)، ص ۱۲ .

مه جازیقه، دەمی ل سەر ئەندامىن ئاخفتنى و جورىن دەنگان ۋەكۈلىنى دەكەين، پېىدفيه ئەڭ پەكىيارە ھىدى تر بەيىتە ئەنجامدان^(١).

ل ۋىرى ئەڭ پەرسىارە دەيىتە پېش: ئەگەر شىيانىن مروقى يىن دەنگى دې سنورن، ئەرى فۆنەتىكا گشتى چاوا داشىت وەسفا دىاردەكى بى سنور بکەت. ژ ھەزى گۇتنىيە فونەتىك ھەول نادەت كو وەسفا ھەر دەنگەكى جودا جودا بکەت، بەلكو ھەول دەت بىرپىكا شىۋە، پەيپەو و وياسايا بەدەت دىاركىن، داكو ب ۋان پىكا بشىئىن وەسفا ھەر دەنگەكى ژ وان بکەين^(٢).

فۆنەتبك ۋەكۈلىنى ئانكى تىكەلىي دەكەل دەنگان بخو دەكت پەتر ژ چاوانيا بكارھىنانى: «ب تايىبەت ئەو دەنگىن د ئاخفتىنيدا دەيىتە بكار ھىنان، رېكىن وەسە كرنا وان دابىن دەكت، پۇلينكىن ونۋىسىنا نىشانىن دەنگان ب سى پېشكىن ۋى بابهتى ب شىۋەيەكى سەرەتكى دەيىنە نىاسىن»^(٣).

۱- لە ropy دەستكەرنەوە Phonetics Articulatory ئەمە مىكانىزمىيەتى ئەندامى ئاخاوتىن دەگریتەوە.

۲- لە ropy چونىيەتى گواستنەوە دەنگەكان لەھەوادا بە هوى ئەو شەپۇلانە بە ھىزى ۋەتى باى لە سىيەكانەوە ھاتتوو و جوولانەوە ئەندامانى ئاخاوتىنەوە .Acoustic Phonetics دروست دەبن

۳- لە ropy وەرگرتى ئەم دەنگەوە بە گوى و شىكىرنەوە و پاراستنیان لە مېشقا ئەمەيان مىكانىزمىيەت و فسيولوجىيەتى گوى و مېشىك دەگریتەوە^(٤).

(١) لىرت تاد، مدخلى بىر زبانشىناسى، مترجم: سيد اكير مير حسنى ، ص ٢١.

(٢) على محمد حق شناس، آوشناسى (فونتىك)، ص ١٢

(٣) David Crystal, Adictionary Of Linguistics and Phonetics, , p 349.

(٤) وريما عومەر ئەمين، چەند ئاسوچىكى ترى زمانەوانى، ل ٤٦ - ٤٧.

ئەم دشىن بىزىن فۇنەتىك گرنگىي ددته دەنگىن فىزىيکى يېن حەقىقى، ژلايەكى دىت فە نىاسىنا كەرسىتى خاڭ كو شىۋى ئاخفتى زمانى ڙى دروست دېيت، بارودوخى پەردىن دەنگى، هەروەسا فەكولىنى ل سەر زمان و ددانان دكەت ل دەمى دروستكىن دەنگان، ژ لايەكى دى ڙى پېلىن دەنگى تومار دكەت و تاقىكىنى لسەردەكت.

”فۇنەتىك رۇونى ئەكەتەوە - بۇ نۇمنە - دەنگى (ب) و (ك) ... هەت چۆن دروست ئەكىن وچىن ئەو رووداوانە ئەندامانى ئاخاوتىن كەوا ئەكەن ئەم دەنگانە دروست بکرىن، چى يە (ب) لە (پ) جىا ئەكەتەوە؟...هەت. فۇنەتىك لە دەنگانە نا كۆلۈتەوە كە لە نۇوسىنا بە تىپ دەر ئەپرىن. بەلكوو لە كەرسە زمانى يانەش ئەكۆلۈتەوە كە زۇر گرنگى لە زمانا بەلام لە نۇوسىنا ھىچ نىشانەيەكىيان بۇ دانەنراوه وەك ھىز سروشت، ئاواز Stress، تۇن Tone و Intonation ... هەت. ۋەنەتىك چۆنیيەتى دروست كەرسانە دەست نىشان ئەكەت. فۇنەتىك لە مانە ھەممۇ وەكۆلۈتەوە بى ئەوەي بايەخ بەھو بىدا ئەم دەنگانە سەر بە ج زمانىكىن. واتە – فۇنەتىك شىيىكى گشتى يە^(١).

زانايىن بوارى فۇنەتىكى دەنگىن ئاخفتى ب درىزى و بشىيەمەكى وردو دروست وەسف دكەن و ئەڭ دەنگە دكەفنه بن فەكولىنى دزمانىدا، بىنى رەنگى فۇنەتىك دەيىتە ھېزمارتن وەك خوانىدا يان فەكولىينا دەنگان يان فۇنان دزمانىدا وەك يەكىن جودا .

خوانىدا دەنگان گوھلىبۇنە خوانىدا دەنگىن ئاخفتى فۇنەتىكە (ڈېر ھندى پارچەكە يان رەھەكە ڙ گوھلىبۇنى). دفۇنەتىكىدا ھەندەك جاران جىاوازىيەك دەيىتە كەن د نافبەرا) فۇنەتىكا رەوانى^(٢) (يان ڙىك جودا) Articulatory Phonetics و فۇنەتىكا گوھدارىكىنى Acoustiuc Phonetics (). يائىكى بەرى خوھ ددته ھندى كا چەوا دەنگىن ئاخفتى دەيىنە بەرھەمەينان و يادوى بەرى خوھ ددته ھندى كا چەوا دەيىنە گوھدارىكەن. هەرددەم دشياندا بۇ كەن ئەندامىن ئاخفتى بەيىنە وەسەركەن. فۇنەتىكا گوھدارىكىنى پېىدىۋى بۇ خوھ بگەرىت هەتا نېزىكى ناۋەپەستا چەرخى بورى دەمى كەرسىتە ھاتنە داهىيان كو بېرىكا وان چاۋدىرى و

^(١) وريما عمر امين، فوتولوجى، كاروان، ل ٣٤.

^(٢) واتە دەنگىن ھەر وشەكى ب دروستى ئېك ئېك بەيىنە در كاندن.(الوضوح في النطق).

تیبینیکرنا ئیکسەر ھاته ئەنجامدان. ژ ھەزىھ بېشىن کو بتىنى لىغان داۋىيا ئامىر ھاتنە پىش ئىخستن داكو فشارا ھەواي دناڭ بوشايىن دەنگەدانىدۇ بېقىن وەھەرەمەسا بۇ وىنەكىندا ئانكۇ فوتوكرافىكىندا پېلىن دەنگى^(١).

دەنگ دېنەرەت دا پېلىن (مەوحىجن) ھەواينە کو ئەھە بخوه ڈى ئېك ژ جورىن كەرسىتە ئەھىنە ھەزماრتن، ژېھەر ھەندى دەنگ دىاردىيە كا مادىيە، کو ژلایى گوھىقە ھەست پى دەھىتە كرن^(٢).

ھەر وەكى (ئيدوارد سابير) دېيىزىت: "دەنگ بتىنى ب چ رەنگا نا بىتە دانەيا زمانى، چونكى رېزمان پىزىمىت دەتكەن دەنگەدا بخوه واتا نىنە. ھەر چەندە ھەندەك جاران چىدىپەت دەنگەكى بتىنى دەندەك زماناندا وەكى (A) دزمانى فەنسىدا ب واتا يى (يى ھەى) وەھەر دوى زمانى دا ب واتا يى پەپۈزۈشنا (B) دەھىت^(٣).

دگەل قىيدا دەنگ وەكى كەرسىتەيەكىيە کو سىستەمەن زمانى تىدا دىاردېن و پەيوەندىيە دگەل زمانى پەيدا دەكتە، لەورا ئەم دشىن بېشىن پەيوەندىيا زمانى دگەل دەنگى وەكى كۆمەكا (نوتىن) دەزگايىھەكى موسىقىيە، ژلایىھەكى دېقە دەنگ نىشانەيە كا مادىا ھەست پىكىريە و گوتارىيە بۇ سىستەمەن روت (مجرد) يىن زەينىن زمانى.

دگەل قى ئەندە ھەندەك زانا فۇنەتىكى ب زانسى زمانى دەزمېرىن لى گەلەك زمانقان ژى ھەنە کو فۇنەتىكى ب پشکەك ژ زانسى زمانى نا ھەزمېرىن، ھەر وەك دېقىيد كريستال دېيىزىت. بىرۇ بۇچۇونا ئان زانىيان ژى ۋەنچامى ھەندەك ئەگەرانە، وەكى^(٤) :-

۱- ھەر چەندە کو فەكولىيەن دەنگى و زمانى ھەردو وەكى فەكولىيەن گشت زانسىتىن تاقىيەي پىدۇ ب دېتن و تاقىيەنەن لى ئەمە ھەمى تىكەھ و رېكىن (مفھوم و سبل) فەكولىيەن دەنگى دروست دكەن جىاوازن دگەل وان تىكەھ و رېكىن، کو

^(١) Dwight Bolinger, Aspects Of Language , p 37.

^(٢) على محمد حق شناس، آواشناسى (فونتىك)، ص ۱۲

^(٣) ادوارد سابير، زبان در امدى بر مطالعه سخن گفت، مترجم. على محمد حق شناس، ص ۴۶ .

^(٤) david crystal , adictionary of linguistics and phonetics , ...,p 349.

فهکولینین زمانی پیک دهین، ژ بهر هندی ئەم نەشین فۆنەتىكى ب بهشك ژ زمانناسىي بزمىرین.

۲- بابەتى زمانناسى دياردەكا زەنى (زەنى) يا روتە و بابەتى فۆنەتىكى دياردەكا مادى و هەست پىكىرىيە، ژ بهر هندى دگەل ھەمى پەيوەندىيەن كو د فۆنەتىك و رېزمانى دا ھەين، ئەم نەشىيەن ئىك ژ بهشىيەن ب ھىنەرەن ئىك زانست ل قەلەم بدەين.^(۱)

دەمى مە گوھ ل زمانەكى دبىت و ئەم وى زمانى نەزانىن؛ وەكەن ھاش و ھوشەكى دەيتە گوھىن مە. ئەم نەزانىن ل كىز جەپ و شە دەست پىدكەت و ل كىقە ب دوماهىك دەيت. ھەتا كو ئەم ۋىچەن دەنگىن ئەم نەشىيەن بىزىن كا ۋامانا پستى چىيە. ل دەمى بكارھىنانا زمانى بۇ ئاخفتى يان تىكەھشتىن، ئەم دەنگىن دەيىن بەرھەمەينان يان گوھلىبۇن دەيىن گرىدان ب سىستەمى زمانىقە بۇ دەنگەك ۋامانىن تايىبەت. ھەر كەسەكى زمانەكى بىزانىت، دى زانت ج دەنگ دوى زمانىدا ھەنە و چەوا دگەل ئىك د گونجۇن وئەۋە لەپە ئىك ھاتنا دەنگىن جىاواز ج رامان دەدىن.^(۲)

ھەروەسا گەلهك ژ دەنگىن مەرۋان ئەويىن كۆنهەيىنە ھەۋماتن ژ دەنگىن ئاخفتى دەندهك زمانىن دى دا دەيىنە ھەۋماتن ژ دەنگىن ئاخفتى. بۇ نەمونە ئەم دەنگى ئەم دەردىيەخىن داكو زلکى شخارتى پى ۋەمرىنەن يان دەنگى ما چى يان دەنگى گازىكىدا دەوارەكى ئەۋە ھەمى دېنە بەشك ژ كەرسەتىن دەنگىن ئاخافتى د زمانى ژاپۇنىدا. دەنگىن زمانىزى ژ لايى زمانناسان ۋەك ھەۋدانەك ژ بۇ دەست بىسەردا گرتىنە ھاتنە پارۋەكىن بۇ دەنگىن ۋاول و دەنگىن نىمچە كۆنسونانت و كۆنسونانت ، دەندەك لايەن وبەشىن دېت وەك (تەقاندى Plosive) و (لېك خشاندن – Fricative) و (لايى Lateral) و (دەنلىقى Nasal) و (گېپ Voiced) ... هەتىد.^(۳)

^(۱) على محمد حق شناس، آواشناسى (فونتىك)، ص ۱۲ - ۱۳.

^(۲) lotfollah yar mohammadi, a contrastive phonological analysis of English and Persian , p 1 .

^(۳) ماربوبىاي، أسس علم اللغة، ت: د.احمد مختار عمرو، ص ۴۵ - ۴۶.

بۇمۇنە:

ا^hا' ھاژوتنا گیانھوھى. ئانکو دەمى مەۋە گیانھوھى دهازوت.
P' ل دەمى ماج كىرنى دەنگەك دەردىكەقىت ژ ئەنجامى وى ھەوايى كو دچىه دناف
سېھاندا^(١).

لەدوماھىي ھەزى گۇتنىيە كو فۇنەتىك ژ چوار لقىن سەرەكى پىك دەيىت:-

۱- فۇنەتىكا گشتى: كارى وى ۋەكۈلىنى ئامىرىن چىكىن زمانەكى دەنگىيە وشىۋى چاوانيا ئاخفتنى
لەدەپ مەۋە.

۲- فۇنەتىكا وەسفى: ۋەكۈلىنى ل سەر تايىبەتمەندىيىن زمانەكى دەگەل دىالىكتەكى دەكتە
و ھەروەسا دو زمانىن جىاواز ژى دا.

۳- فۇنەتىكا مىّزۋى: ۋەكۈلىنى ھۆكاريىن وان گوھوپىنин دەنگىيىن د زمانەكى تايىبەتدا
رۇى دەن، دەكت ب درىزاهىيا مىّزۋى.

۴- فۇنەتىكا فيئركارى: ئەڭ جورە ۋەكۈلىنى ل سەر وان ياسا و دەستوران دەكت يىن دېنە
ھۆپى دەۋوست دركەندىن دەنگىيىن زمانەكى^(٢).

---

^(١) عبدالجىيد، فۇنەتىك، وانىن ماستەرى، كورسى ئېكى، كولىغا زمان، زانكوبىا سەلاحدىن، ۲۰۰۶/۲/۲۵

^(٢) عطاء الله ملکى، آواشناسى از تىپورى تا عمل، ص ۱۰.

۲- فونولوژی:

فونولوژی ژ وشا گریکی (phone) هاتیه ب واتایا دنگ و (Logas) ب واتایا (زانست). که واته فونولوژی لقهکه ژ زانستی زمانی کو ڤهکولینی ل لایه‌نی دنگی زمانه‌کی دیارکری دکهت^(۱).

دستپیکا پیشکه فتنا فونولوژی وکو بهشه‌کی زمانتسی دشیین ڤهگه‌ریننه سالا (۱۹۲۸) ئ، واته میزویا دروست بونا نیکه‌مین کونگری زمانی ل مهها نیسانا ۋى سال ل بازىرى (لاھاھا). ئىك ژ وان باسین ھاتینه كرن دوى کونگره‌یدا، دېزیت: ڤهکولینین دنگی دېیت ب دوشىوا بھینه ئەنجامدان. ئىك: ڤهکولین ل دنگان بھیتە كرن وکو دیاردەکا فيزیکی، کو هوپرکاریئن وى ژ لايى دروست بون و درکاندى ڤهکولین ل سەر بھیتە كرن كو دېیت رېکىدا دېیت مفا ژ زانستى سروشتى وفيزیا و تافیگەھیین فيزیاپى بھیتە وەرگرتن. يازى دنگی زمانی ب شىيۆي بچوکترين يەكىن زمانی کو ئاخفتىكەر ب ليكىانا وان، وشان و پستان دروست دکەت بھینه ليكولين. دې شىوھیدا دېیت مفا ژ ياساپىن تايىھەت ب زمانىقە، وکو ياساپىن رېزمانى وەرگرین^(۲).

فونولوژى سىستەم ونمۇنین دنگین ئاخفتى د زمانەكىدا وەسف دکەت كو ئەم وەسەكىرنە ل سەر وى بىنەمايىھە كو ھەر ئاخفتىكەرەكى ب شىوھىدەكى بى ئاگەھ پېزانىن دەربارەي نمۇنىن دنگین زمانى خوه ھەنە بېھر چاڭ وەرگرتنا ۋى تىورى؛ فونولوژى بەرەف رونكرنى يان زەينىيا دنگان د ئىك زمانىدا د چىت، كو لدويف بىنەمايىن حىنگىر (نەگور) ھەمى گوھۆرینىن د جەپن پەيدابونا فيزىكىيەن جوراوجورىن وان دنگاندا، د جەپن جياوازدا بكاردھىن^(۳).

بۇ نمونە دەمى ئەم دنگى (پ) د وشىن - پەز، پەرى - دا دېيىنин ھەر ئىك، مەردامە ئەودە كو

د فونولوژيا زمانى كوردىدا دېیت ھەميا ب ئىك رېك دیاربکەين. بەلى دراستىدا د دەمى ئاخفتىدا ھەمى دنگىن (پ) جياوازىكە بەرچاڭ دگەل ئىك ھەيە. ھەر دەسى

^(۱) مصدر روسي.

^(۲) مەھرى باقىرى، مقدمات زيانشناسى، ص ۹۰.

^(۳) جورج يول، بررسى زيان، مترجم: محمود نور محمدى، ص ۸۴.

دگهل ٿي چهندئ ٿهو همهٽي جياوازيين کو د دروستكرنا دهنگي (پ) دا همهٽي گرنگيه کا
کيمتر دگهل جياوازيا دهنگين (ش)، (ب)، (د) همهٽي، چونکي گوههٽرينا ههر دهنگه کي ڙ
فان دهنگان لجهٽ نئيك دبيته ههٽي گوههٽرينا واتايي. ٿهٽ دهنگه دفيت دگهل دهنگين
جياواز واتادارين بيٽي کو ٿئنداميٽن ٿاخفتني ددهمی گوتنيدا ئاگهه ڙي ههٽبيت، چونکي
ٿهٽ دهنگنه وشين (شاخ، باخ، داخ) ڙلايي واتاييشه ڙ نئيك جودا دکمن . دگهل به رچاڻ
وهرگرتنا ٿي ديتني ٿهٽ دشيئن تيبيين بکهين کوفونولوڙي په ڀوندي ب زنجيره کا
دهنگين پوتکراوين زمانه کيشه ههٽي و وي شيانى ددهته مهکو واتاييکي ڙ وان دهنگين
فيزيکي ٿهٽويٽن ٿهٽ دبئين ڙ نئيك جودا بکهين. بوئمونه:

/p/

/p/	→	[p ^h] /	—	V	پاك
/p/	→	[p] /	—	#	چهپ
/p/	→	[p] /	—	C _{vi}	چاپکرن
. ^(١) /p/	→	[p] /	—	C _{vd}	چهپله

دهنگين زمانی ڙ کهسکي بؤکهسکي ديت، دهينه گوههٽري. ههروسا درکاندنا وان
لدھ دهنه کهسکي بخوه ڙي ل ددهمه کي بؤ ددهمه کي ديت دهيته گوههٽري و ٿهٽ دهنگه ڙي
لدويف جهئي وي، درکاندنا وي دهيته گوههٽري.

دهمی ٿهٽ بھري خوه د دهينه فونولوڙي بتنی ڙ گلهک لایانفه دئ دياربيت کو
فونولوڙي ب واتاييکا ئاشکرا يهکيشه کا ته اووه ڙ بمر کو هندهک دهنگين دهست
نيشانکري ونه خاسمه يهکي دهنگي ريزبونه کا باش بؤ دياردبیت د دهمی ٿاخفتنيدا و
ب تاييـت ٿهـويـن دهـينـه ڙ سـيمـايـنـ دـهنـگـ(٢).

فونولوڙي بتنی ڦـڪـوليـنـ لـسـهـرـ لـاـيـهـنـ ئـاـشـكـراـ وـ هـهـسـتـ پـيـكـريـ زـمانـ دـكـهـتـ،
واتـهـ لـ سـهـرـ دـهـنـگـيـ. دـهـنـگـيـ زـمانـهـ کـيـ سـيـسـتـهـمـهـ کـيـ ڦـيـڪـخـسـتـيـهـ وـ ڦـڪـهـڪـوليـنـاـ ٿـيـ سـيـسـتـهـمـيـ
بـ (ـفـونـولـوـڙـيـاـ فـونـيـمـيـكـ)ـ دـهـيـتـهـ نـاـفـكـرـنـ. فـونـولـوـڙـيـ ٿـهـ وـ زـانـسـتـهـ ڀـ ڦـڪـهـڪـوليـنـ لـ سـهـرـ

^(١) عبدالحيد، فونهتيك، وانيـنـ ماـسـتـهـرـيـ، كـورـسـيـ ئـيـكـيـ، كـولـيـزاـ زـمانـ، زـانـكـوـياـ سـلاـحدـدـينـ، ٢٠٠٦/٢/٢٥.

^(٢) مصدر روسي.

په یوندیا د نافبهرا دنگی وئه و یاسایین کو فونیم لدویش دهیته درکاندن دکهت.

ئاخفتنه ری زمانی نه بتني دنگی، به لکو سیسته می دنگی زمانی خوه دنیاسیت^(۱).

((سیماي جیاکه رهوهش، Distinective Feature یه کیکه له ری بازه کانی فونولوژی،

بو دۆزینه ووه دهستانیشان کردنی جیاوازی و لیکچونی نیوان فونیمه کانی زمان

پهیره وی ئه کری، به پی نواندن و و هزیفه ئه و فونیمانه. بو یه که م جار زانای

بەناوبانگ جاکوپسن جووت سیماي جیاکه رهوه له سەر ئەساسی تایبەتیه کانی

فونه تیک دانا، به تایبەتی جولانه ووه ئەندامە کانی ئاخافت و تایبەتی فیزیکی. دوا به

دواي جاکوپسن، چومسکى وهالى و پوستال دهستانیار سیماي جیاکه رهوه يان کردو به

شیوه يه کی ریک و پیک تر به کاريان هيتا بو جیاکردنە ووه فونیمه کان و فونولوژی وەج

كردنیان، <Generative Phonology> هینایه کایه ووه فونولوژی وەج کردنیش

تیویری دیراسە کردنی ستر اکچە ری دنگە کانی زمان ئەگریتە وه)^(۲).

سیمايین جوداکەر دبنه هوی جیاوازیا هەر فونیمه کی ژ فونیمه کادی. ئەگەر

سیمايی جوداکەر هەبیت، ب نیشانا (+) و ئەگەر نەبیت ب نیشانا (-) دهیتە

بەرچاڭکەن. ژ بەر ۋى چەندى دشىئىن سیمايین جوداکەرین /پ/ ب شىۋى (+گرتى،

+ دولىيى، گېر) و /ك/ وەكى (-گرتى، +پە حنكا نەرم، گېر) دياربکەين و چونكە ۋان

ھەردو دنگان ھندەك سیمايین ھەۋپاشك ھەنە؛ ھندەك جاران بنا فى ئەندامى پۇلا

سروشتىيىن دنگان وەسف دبن. ھەر وەسا دهیتە پىشنىاركەن کو ئە و دنگىن سیمايین

ھەۋپاشك ھەبن، دەپیت ژ لايى فونولوژىفە ب رېتكەكا وەكمەۋ کار بکەن و ئە و دنگىن کو

سیمايین ھەۋپاشك نەبن، دەپیت ب رەنگە کى دى كاربکەن^(۳).

”بو نمونه /ۋ/ ئ سیمايین (+خشوک، +لېش ددانى، +گېر) ھەنە، ژبەر ۋى چەندى

ئەم نەشىئىن دەھەمان پۇلا(ئاستى) سروشتىيى /پ/ و /ك/ دا دانىن، ھەر دىسا چەندىن

ھۆكارىيىن دى ژى ھەنە. سیمايى شرۇفە كرنى دى رىئنمايى دەتەمە داكو ئەم بىزىن دېت

^(۱) جوليا اس - فالك، زبان شناسى و زبان (بررسى مفاهيم اساسى و كاربردها)، مترجم. على بهرامى، ص ۱۳۷.

^(۲) غازى فاتح وەيس، سیماي جیاکه رهوه لايدنیك لە فونولوژى زمانى كوردى، ل ٦٠ .

^(۳) جورج يول، بررسى زيان، نترجم: محمود نور محمدى، ص ۸۶

ز لایی فونولوژیشه بەلگەیەکی باش هەبیت کا بۆچی ئەو وشین ب /PR/ و /KI/ دەست پى دەن بەر بەلافن وئەو وشین ب /VI/ دەست پىدکەن، هند د بەر بلافن نىين. ئەرئ ھۆکار ئەوە کو هندەك گروپان دھیت تايىەتمەندىيەن دەنگىيەن دىار ھەبن داكو بشىن ل دەسپىكا وشا لبەرى /I/ بىت؟ ئەگەر بقى رەنگى بىت، پامە بۇ دروستكىرنا زنجىرەکا دەنگى کو ژلايى فۇنىمانقە شىيانىن پەسەندىكىنى ھەبن. مە رېكەکا دروست گرتىه^(١).

دبىت دەنگىي ئاخفتى وەکو رەگەزەکى فيزىيکى زۆر دەھەمەرەنگ بن، لى دەدمى بكارهينانا واندا وەك رەگەزەکى زمانى د ئاستى يەكىن فۇنىمىدا گەلەك دسنوردارن. ئەڭ راستىيە ئىيّك ژ وان ئەگەرانە کو ۋەكۈلىنا سىستەمى دەنگىي زمانان كارەكى سەرنجەركىش بىت. چونكۇ دياردكمەت کا چەوا شىيانىن زمانناسى شىيانى دەمنە خەلکى کو ياسايان ژ دەنگىي فيزىيکى يىين ژىيەك جياواز دروستكەن. سەرەت جۆرەن نە سنوردار کو دەدمى ناخفتىيە دەست پى دەن بەن ھەمى ئاخفتىكەرىن ئىيّك زمان ل سەر ھەندى درىككەفتى نەکو هندەك ژ ئاخفتنان وەکو ئىكەن وەندەكىي دىت ژىيەك د جياواز^(٢).

فۇنولۇزيا زمانى دېيىتىه مە کا چاوا دەنگ د وشاندا پىكىفە دگونجن. ئەو زاروکىي پىشىفەچونا فۇنولۇزى يَا نەرىيەك ھەبىت، ئەو فېرىنەبويىنە کا چەوا دەنگ پىكىفە دگونجن بۇ دروستكىرنا وشان. كريارىن فۇنولۇزىيەن نەرىيەك دەيىنە گرېدان بزمانيقە و نەو وەکو بىنچىنىي زمانى يىين نەرىيەك دەيىنە دىتن. ئەو زاپۆكىي پىشىفەچونا فۇنولۇزيا نەرىيەك ھەي، زۆربەيا وان دېلىمەتن. گەلەك جاران دەيىك وبابىن وان بتنى دوان دگەهن وەندەك جارانزى بزەحەمەت دوان دگەھەن. ئەو زاپۆك دەھەترسىيەکا مەزىن دانە و بۇ خواندىن و فېرىبۇنى د داھاتىدا کو گەلەك نەشيان-لاوازى-دى ل دەڭ وان پەيدابىن. پىدفيه رەفتار دگەل وان بھەيتە كرۇن ب ئاخفتتا زۆر، ھەر ژ دەمى ژىيە وان دېيىتە سى سال. ئەڭ

^(١) جورج يول، نگاهى به زيان، مترجم: نسرىن حيدرى، ص ٧٠.

^(٢) ويكتوريا فرامكىن و رايرت رادمن، در امدى بر زيان شناسى ھەمگانى، مترجم: على بەرامى، ص ٧٣.

جوره گەلهك جاران ب شىوەيەكى گشتى بكارھينانا دەستنىشانكرنا كرييارىن فۇنۇلۇزى
دەينە دەستنىشانكرن^(١).

ھەر دىسا فۇنۇلۇزى ب گەلهك ئەركان پادبىت و دناڭ ھەمى ئاستىن زمانىدا ئەركەكى كارىگەر دېيىت وئەم دشىيەن بېرىشىن: ((فۇنۇلۇزى دەوري فۇنەتىكى داوه. فۇنۇلۇزى زانستىكە لە گۆكىدىنە دەنگەكان (فۇنیمەكان) وئەركى پېزمانىييان و پېيىمى فۇنۇلۇزى دەنگەكانى ھەر زمانىك بە تەنها و زمانەكان بە گشتىي دەكۈلىتەوه. پستەسازىي و وشەسازىي دەوري فۇنۇلۇزىييان داوه. پستەسازىي بە واتا گشتىي و فراوانەكىيەوە سەرەو پېزبۇونى گونجاوسازى وشە وشىوه (فۆرمى) وشە دەگرىتەوه. ئەو بەشەي زمانە، كە (شۇونەكانى دەنگ Sound patter) واتا بەيەكەوە دەبەستىتەوه. وشەسازىي بە كاردەپرىن بۇ ھىننانەكايەوە و دروستكىرنىان؛ لېرەدا مەبەست لە ھەلگواستنى فرېزو رىستەيە، لە تەك پەۋەسە مۇرفۇلۇزىيەكانى شکاندنهوەي كىدارو ھەلگواستنى كاتە گۇرپىيە فەرەنگىيەكانى تردا)^(٢).

ئەم دشىيەن بېرىزىن زمان پىكھاتىيە ژ كۆمەكا پستىن بى دوماھى كۆ هەر ئىك ژ وان خودان دەنگ وواتايەكا تايىتە. ل سەر ۋى بنەماى دشىيەن رېزمانى وەك سىستەمەك كۆ پىك ھاتىيە ژ ياسايان پىنناسەبکەين كۆ گىرېدانا روېي دەنگى و واتايى دەھەر رىستەيەكى دا دىاردىكەت. ئاشكرايە كۆ ھەر ئاخفتىنکەرەك دەمى د ئاخفيت، شىوەيەكى دەنگىي تايىت دەگەل واتايەكا دەستنىشانكرى كۆ د ھىزا ويدايدە دروست دكەت. گوھدار ژى ھەول دەدت، بزانىت ج ھاتىيە گوتىن وەبەست ژ ئاخفتناوى گوتى ج بويە. كريارا ئاخفتن و گوھدارىكىنى، يانىزى (زمانەوان يانىزى زمانى) Linguistic performance سەرەكى ئەو زانىيارىنە يېن گوھدارى و ئاخفتىنکەرى سەبارەت زمانى خوھەين وەبەست پى ناكەن، ئەو ژى رېزمانە^(٣).

^(١) www . lisle . dupage . kiz , il , us , maciejewski phonology . htm.

^(٢) محمدى مەحىىىتىقى، چەند لايەنېكى فۇنۇلۇزى رېزمانى كوردىي و رېزمانى عارەبى، ل ٩.

^(٣) مهدى مشکوه الدېبى، ساخت اوایى زبان، ص ٣.

زانینا فۆنۆلۆژیی وی شیانی ددته ئاخفتنه‌ری کو بېیکا درکاندنا هندەك دەنگان ئاخفتنين واتادار دروست بکەت. ھەروەسا بھاريکاريا في زانستى بشىت دىاليكتىن بىانى بنىاسىت، زمانىن نوى دروست بكمت، پارچىن دەنگىيەن باش ژ بۇ دروستىكىندا كومكرنى ودەمى بورى د ئاخفتناخودا زىدەبکەت. بشىت دەنگىيەن راوهستايىن كې و ھەناسەدار و بى ھەناسە دېيکەتەكا گونجاي دا بكار بھينيت. دياربکەت كا كىز دەنگ دزمانيدا ھەنە وکىز دزمانيدا نىين. بزانىت کو زنجира دەنگىيەن جىاواز دشىت (بېكىن واتايى) يېئن وەك يەك دروست بکەت. پىزمانا زمانى گشتاتىيا زانستىن ئاخفتنه‌ری نىشا ددەت، لەورا زانستى نمونىن دەنگ - فۆنۆلۆژى - دەقىت پىشكەك بىت ژ ۋى ياسايى^(١).

بېيکا فۆنۆلۆژىي دو بەشىن خواندى دەھىتە نىاسىن ئەھۋىزى (سيگمېنت- كەرتى) و (سوپرا سىگمېنت- ناكەرتى- ما وراو الاجزاو). فۆنۆلۆژىيا كەرتان: ئاخفتنى پارفەدەتكە پارچىن گەردانكىرى (متصرف) وەك: فۆنېمىي^(٢). فۆنۆلۆژىبا د سەر پارچان دا:ھۆكارەكە كو گەلەك دېيەك (تناقچ) يەن گرنگىن دەنگان، ئەنجامى وان جىاوازىيانە ئەۋىن ئەۋە هوکارە د نافبەرا فۇنيمان دا پەيدا دەكت. بۇ نمونە (ستريس Stress) يان گرانكىرنا دەنگان، يا گرنگە: دەمىن وشا "Import" دەھىتە درکاندىن بېيکا بەيزىزىرنا بېيکىن پەت ژ يَا دوبى؛ ئاخفتنه‌رین زمانى ئىنگلىزى وەك ناف گوھلى دىن، بەلنى دەمىن بېيکا دوبى بەيىزىردىبىت وەك كار دەھىتە گوھدارىكىرن، ھەروەسا دخواندىكە با ب دەنگدا (تجويد) ئاوازه (تنفييم) بلندبۇن ونزم بونا ئاوازى دەنگىيا گرنگە. ئەگەر وشا "Right" بەيىتە گوتىن ب بلندكىرنا دەنگى؟ دى هىتە گوھلىبۇن وەك پرسىيار يان داخازكىرن ژ ئاخفتنه‌رى كو بەردهوام بىت، بەلنى نزم بونا پلا دەنگى دى هىتە گوھدارىكىرن وەك دوپاتكىرن يان رازىبۇن. ئەۋە نمونە وى دەز يەك (تناقچ) دەنگان دياردەتكەت ئەۋا فەدگىرىت يان بىسەر هندەك دەنگان (فۇنيما)دا دەھىت و دېيىزىنە ۋى دەز يەك (تناقچ) ئەۋە د سەر پارچادا / ما وراو الاجزاو^(٣).

^(١) ويكتوريا فرامكىن و رابرت رادمن، در امدى بر زبانشناصىي ھەمگانى، مترجم: على بەرامى، ص ٩٨.

^(٢) David crystal ,A Dictionnaire of linguistics and phonetics, p 351.

^(٣) Peter Roach, English Phonetics and Phonology , p 35.

زانا (لس)^(١) د په رتوکاخویا فونولوژیدا ۱۹۸۴. دېیزیت: دفه کولیتا پېکھاتا فونیمی یا زمانی دا پېدفيه ئەم گرنگی بەدینه هندهك چەمکىن بەرچاڭ د فونولوژىيىدا ژبەر هندهك تايىبەتمەندىيىن دەنگى كوشىۋىن ئاخفتىن دياردىكەن:-

أ- دەنگ بخو بخو دېي واتانە، واتە بىي ل بەرچاڭ وەرگرتنا زمانەكى تايىبەت ئەم نەشىن بېرىشىن دەنگ يان زنجيرەكا دەنگا واتا يا ھەي.

ب- بىتنى د نافەروكا پېکھاتا زمانەكى تايىبەتدا، دەنگ يان زنجيرەكا دەنگى دشىت واتا ھەبىت. وەك مورفيمما^(٥) دزمانى كوردى دا كوتاكە دەنگە و دەھەمان دەمدە ژى دشىت واتايىكى بىگەھىنىت. وەك (ئەو كورده) لەپەرى واتايى دەمى نەھويە.

ج- هندهك دەنگ دزمانەكىدا فۇنىمۇن و بەھاي خوه ھەيە و دزمانەكى دىدا فۇنىم نىين و ج بەھاي خوه نىين . بۇ نۇمنە دو دەنگىيىن دادانى يېن پېشىن ( ) و ( ) دزمانى كوردىدا نىين، بەلىن دو دەنگىيىن ناۋىرى دزمانى ئىنگلىزى وەندهك زمانىيىن دىتردا دەھىنە بكارھىنان. بەرۋاھارى ئىنگلىزىدا بكارناھىن.

د- د پېکھاتا فونىميا ھەر زمانەكىدا، ئەركىن دەنگىيىن تايىبەت ھەنە كو دگەل ھەر زمانەكى دىتر جىاوازە. ب وى واتايى كو گۈيداندا دەنگان دەھەر زمانەكىدا لەدەپ سۇرۇيىن دابەشكەنەكا تايىبەت دوى زمانى دايە وەك دىاربۇنا دەنگان دەندهك جەهاندا، چاوانيا دىاربۇنا بېرىگىن ۋاپسەن وەندهك سۇرۇيىن دىتر پەسەندىكەت. ژ بەر ئەگەر، ئەركىن زنجيرىيەن دەنگى دزمانىيىن جىاوازدا نە يەكسانە. بۇ نۇمنە دزمانى ئىنگلىزىدا ھەبۇناسى كۆنسۇنانتان تىشەكى ئاسايىيە وەك (Street) ب واتا شەقام، بەلىن دزمانى كوردىدا ئەڭ چەندەننە.

---

^(١) مهدى مشكوة الدينى، ساخت آولى زيان، ص ٦-٧.

ھ. چېدېبیت دنگین وەك يەك د دو زماناندا بکار بھىن، بەلى ژ لايى جياوازىا واتايى و بكارهينانا وانفه دى جياوازبىت. بۇ نمونه دو دنگين (ل، ر) د زمانى كوردىدا دشىن گەلهك وشان ژ لايى واتايىقە ئىك جودا كەن، وەك (لەق- رەق). بەلى ئەۋ دو دنگە د زمانى ڙاپونىدا دو شىويىن ئىك دنگينە، ئانكو ئەلوفونن وواتايى نا گوهورن.

و- دهندهك وشىن دارشتى يان پىكىفە گرىدىا، پىكەاتا مۆرفوسىنتاكسى يان پىكەاتا مۆرفۆفۇنىيەكىيا وان ب رېكا دياربونا دنگين جياواز دروست دېيت. ب ۋى واتايى كو د دەمى دروست بونا وشىن دارشتى يان گەردانكىريدا، چېدېبىت دو يان سى دنگ ب شىوي تەرىبى، بەلى ھەر ئىك ب شىوهەكى تايىھەتى يا وشى دياربىت و وەكونالوگوركىنا دنگان ب هويرى بھىتە نىشاندان.

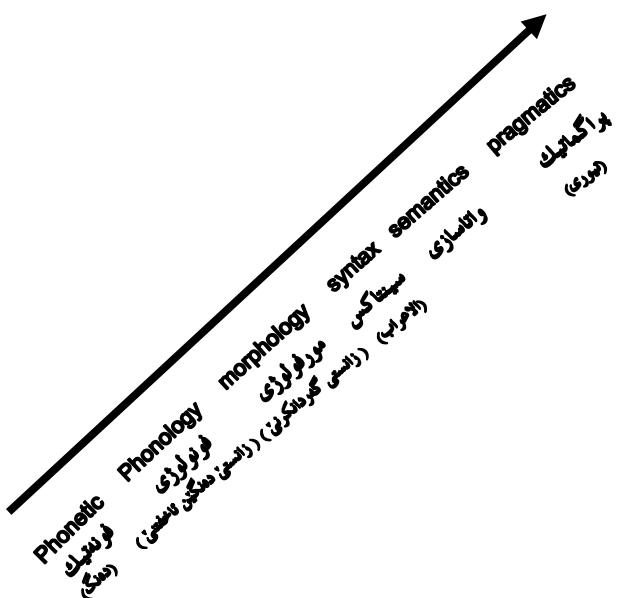

سەبارەت رەگى چاوجى (كوشتن) كو (كوش) و (كۈز)، دشىن بىزىن كو د ئاستى مورفۇلۇزى دا(كوش) و (كۈز) ئەلۈمۈرفن، چونكى نەشىن ل جەن ئىك و دو دياربىن.
ھەر وەك دەغان نمونان دا دىارە.^(١)

- ل دوماهىي ئەم دشىن بىزىن سىستەمى فۇنۇلۇز يى ھەر زمانەكى ئەغان خالان بخۇفە دىگرىت:-
- ۱- داھىنانا (اختراع) دنگان و سىيەتىن وان.
  - ۲- ئەوياسايىن دەست نىشان دەكەن كا چەوا دنگ دگەل ئىك دگونجىن.
- فۇنۇلۇز يى ئىكە ژ گەلهك لايەنن زمانى و يا گرىدىا يە ب لايەنن دى ۋە وەكى:-
مورفۇلۇزى و سىنتاكس و سيمانتىك و پراگماتىكى.

^(١) محمد مەعروف فەتاح، چەند لايەنن ئىك فۇنۇلۇجى كوردى، ل ١٦.

ئەڭلە خوارى ئىمەنەكە بۇ شەروقەكىنى كۆ جەن فۇنۇلۇزىي د گونجانا ئاستىن
 زمانناسىيى دا دىيار دىكت^(١).

---

^(١) www . sil . org linguistics Glossary of linguistic Terms Whatis phonology . htm .

۲- په یوهدنی دنافبهرا فونهتيك و فونلوزيدا:

ژ بمر کو ئەڭ هەردو زانسته (فونهتيك و فونلوزى) خواندن و ۋەكولىنى لىسەر دەنگىن زمانى دەكەن، ۋېجا تىشىتەكى سروشتىيە کو چەندىن پەيوەندى د نافبەرا واندا ھەبن. ئەگەر ئەم پېداچونەكى ل شىۋىئى تاخفتىنى بکەين، دى بىنин کو چەندىن نواندىن فونىمى د وشەكىدا ھەنە و ئەڭ ياسايدىن فونىمى دىنە ھۆكارەك د نافبەرا نويىنەرىن فونهتيكى و فونلوزىيەن وشىدا و يەكسانىيەك دەكەفيتە قان نواندىن د ناف وشىدا.

ئانکو جۇرە وەكەھەفيتە د نافبەرا قان ھەردو زانستاندا ھەيە دەمىن ھندەك ياسا و رەھەندىن خود د ناف وشىدا درەخسىن. ژ لايەكى دىترە، پەيوەندى د نافبەرا (فونهتيك و فونلوزى) دا خود ل سەر تەۋەرەكى دىتر دىيار دەكت، ئەو ژى ئەڭ ھەردوو زارافە يان زانستە ۋەكولىنا ل سەر ئىك كەرسەتە دەكەن ئەۋۇزى دەنگە، ئەقچا ئەم دشىيەن ۋى پەيوەندىي بقى رەنگى دىيار بکەين: "زانستى دەنگىن گشتى- فونهتيك- كەرسەتى زمانى كوم دەكت، زانستى ئەركى دەنگان- فونلوزىيا- وان دەنگان بەرھە دەكت^(١).

ژفى چەندى دىيار دېيت کو كريارا كاركىدا فونهتيكى و فونلوزىي گەلەك نىزىكى ئىك دىن، چونكى فونهتيك دەنگىن زمانى دابىن دەكت و فونلوزى وان دەنگان بەرھە دەكت ژ بۇ درەكەندى.

دشىيەن د فونهتيكىدا دەنگىن زمانى ژلايى دوو خالىن جىاوازقە وەسف بکەين، چىدېبىت مەبەستا مە ژ خواندى دەنگىن زمانى ئەفە بىت کو بەرى خود بەھىنى دەنگىن زمانى چاوا دروست دىن. ددرۇستكىرنا واندا كىز ئەندامىن ئاخفتىنى پېشكدارىي دەكەن. سروشتى فيزىكىي وان يى چاوايە و ديسا ج ھۆكارىن فيزىكى دىنە ھۆيىن ھندى کو دەنگەكى زمانى جىاوازبىت ژ دەنگىن دىتر بىن زمانى. مروفى چاوا دەنگىن زمانى گوھ لى دىن، يانى دەمىن لېكىدا دەنگىن دىتر بىن زمانى. گوھورىنە دروست دىن. لەورا د فونهتيكىدا وان ج گوھورىن بسەردا دەھىت و چاوا ئەڭ گوھورىنە دروست دىن.

^(١) كمال بشر، علم الاصوات، ص ٤٧٣.

مهبەستامە نیاسینا دەنگىه ژلایى دروستىبونىقە و ژلایى فىزىكىشە و ژلایى وەرگرتىنىقە^(١). ژلایىكى دېيت مەبەستامە ژقان ۋەكۆلىنىن دەنگى ئەوبىت كوبىينىن دەمانەكى تايىبەتىدا ھەر دەنگەكى ج روڭەكى ھەمە يان ژى كىز دەنگە د ئاخختىنەكا تايىبەتىدا ل جەن دەنگەكى دېيت بكاردەيىت كە دېيتە ھۆيى گوھۇرىنا دەنگى (واتا بھىتە گوھورىن) و ئەو كىز دەنگەن كە دەھىنە بكارھىنان ل جەن دەنگىن دېيت و گوھۇرىن دروست نابىت، لى بىتى دېيتە ھۆيى گوھۇرىنى دەركاندىيىدا. دەنگىن زمانى ل سەر ج بنىاتەكى ياسايىن زمانى دگەل ئىك و دو تىكەل دېن و بەشەكى مەزنەتى دەنگى چىدەن وەكۆ بېگە و مورفيم و وشە و فرىز. ئەو كىز پېيك ھىنەرىن دەنگىنە د زمانىدا كە د دروستن و ئەو كىز پېيك ھىنەرىن دەنگىنە كە نە دروستن و ياسايىن وان چەنە ، دېيىزىنە ۋان ۋەكۆلىنە فۇنۇلۇزى^(٢). لەپەرىزى ئەم دشىن بېزىن ھەر زانستەك واتە فۇنەتىك و فۇنۇلۇزى تەھواو كەرئى يى دېتە. بەدرېرىنەكا دېيت، زانستى فۇنەتىك دېيت خەلەكەكا پەيوهندىي و پېگەھشتى ب زانستى فۇنۇلۇزىيە. لەپەرىزە مە دەپىت خالەكەدا دېيت دىار بکەين ژ پەيوهندىي د نافبەرا فۇنەتىك و فۇنۇلۇزىيەدا، ئەۋۇزى كانى چەوا فۇنەتىك ب فۇنۇلۇزىيە د ھىتە گرېدان: ”ئەۋ پەيوهندىي ژ وى رۈمى دىار دېيت يى كۆ فۇنەتىك د ناڭ ھنەدەك پەرسە و سالۇخانىن فۇنۇلۇزىدا د گېرىت، بۇ تەمۇنە وەكۆ بلندبۇن و نزەم بونا دەنگان، و شەرۇفە كرنا پارچەكا دەنگى ج وەكۆ يەكەيەكا تاك يان گرۇپ^(٣). دگەل قىچەندى، دىاركىنە پەيوهندىي د نافبەرا واندا كارەكى ئاسان نىنە وئەۋ تەھۋە سۇرەكى بەرفەھ بخۇفە دگەرىت و تانھە گەلەك راۋ بوجۇن ھاتىنە ئازاراندىن. ژلایىكى دېقە ۋان ھەردو زارافان پەيوهندىيەك دېت ھەيە، ئەۋۇزى ئەمۇد كو: ”دەنگسازىي ب ھەردو پېشىن خوھ ۋە فۇنەتىك و فۇنۇلۇزىي پەيوهندىيەكا راستە و خو ب زمانىقە ھەيە^(٤).

(١) على محمد حق شناس، اوشناسى (فونتىك)، ص ١٦.

(٢) على محمد حق شناس، اوشناسى (فونتىك)، ص ١٦.

(٣) WWW . lisle . dupage . kiz , il , us maciejewski phonology . htm.

(٤) طالب حسين على، فۇنۇلۇجى كوردى و دىياردە ئاسان بۇونى فونىمە كان لە زارى سليمانىدا، ل ۳.

فونولوژی خواندن سیستمی دنگی زمانیه و ج پهیوندی ب شیوه دروستکردنی و فیزیکی و در کاندن دنگانقه نینه. ژ بهر هندی دشین بیژین کو بابهتی فونهتیکی بابهته کی فیزیکی و مادیه، بهل بابهتی فونولوژی سیستمه کی دنگیه و ئه رکی دنگان د واندا دیارده کا زهینی وروته. سیستمی دنگی هر زمانه کی بهشه ک ژ سیسته میں جورا وجورین وی زمانی پیک دهینیت، ژ بهر هندی فونولوژی بهشه که ژ زماناسی. دیسان دهیته تیبینی کرن کو: «خواندن فونهتیکی، دسپیکه که بو ۋەكولینى د بوارى فونولوژیدا. چونکو دستنیشانکرنا دنگان د بیاھى فونولوژیدا هاریکاریا مه دکهت ژ بو زانينا سیستم ویاسایین دنافبهرا وان دنگاندا ههین»^(١).

لېئرە پهیوندیکردن دنافبهرا واندا، دوى چەندی دا دیار دبیت کو هەردوکان (فونهتیک و فونولوژی) پهیوندییە کا راسته و خوب زمانیقە هەیه، ئانکو ئەو هەردو دگرىداینه ب زمانی ۋە ل سەر زمانی ۋەكولین و خواندنان دکەن.

زمانغان (جون لیفر John Laver) ئەڭ پهیوندییە دنافبهرا (فونهتیک و فونولوژی) دا، برەنگە کی ئاشکراو ولسەر چەند ئاستان دایه دیارکرن^(٢). ئەم دشین فى چەندی بقى رەنگى ل خوارى بدهینە دیارکرن:-

ئىك: ناستى گوھدارىکرنى:-

ناستى گوھدارىکرنى د شۇوفەکرنا ئاخفتى دا ل دەسپیکى دھیت، ئەڭ ناستە يىنىزىك تەرە ژ ھەمى ناستىن دى بۇ ئاخفتنا فیزیکي يان رەسەنى. دو رويدانىن ئاخفتى دھىنە جىاوازىز دەمیدا دەمى شۇوفەکەر بەلگان دھىنیت بۇ تومارىکرنا ۋى جىاوازى. دو دوبارەبون ژ لايى ئاخفتىكەريغە ژلايى لينگويستيک و پارا لينگويستيکىقە^(٣). دھىنە دانان وەکو يەك، بهل ژ لايى ناستى گوھلى بونى ۋە ب

^(١) على محمد حق شناس، اوشناسى (فونتىك)، ص ١٦.

^(٢) John laver , principles of phonetics , p 26 _ 31 .

^(٣) ئىك ژ لقىن زماندوانىي يە و واتاوى ئەوە كو رەگەزىن فیزیکي دھىنە بكار ھىنان بۇ پهیوندی كىرنى و گەھاندىندا ھەست و نەستان. مەبەست ژرە گەزىن فیزیکي لفاندىندا سەرۇچاۋان و لەشى يە. ئەڭ لەپىنە چىدبىت ب حەزا مەۋەپى بىن يان نە. بۇ غونە، دېكەھاندىندا ئېسلىنى دا (email، نامە) رەگەزىن فیزیکي وەکو (emoticons) وەندەك ئېسلىن رەنگاو رەنگ دېنە بكار ئىنان. بنىرە:

دروستي ودکو يهك نينه. د دهمي ئاخفتنيدا جورو ددم دهينه جياوازکرن. ئەڭ ئاستى شپۋەرنى بابەتكى سەرەكىي يى ئاستى گوهدارىكىنى.

دو: ئاستى ھەست پېكىنى:-

ئەڭ ئاستى يى گرىدایە ب توماركىنېقە ژلايى ئەم كەسى تىدگەھەيت كو دىتايىن ھەستى (بيانات الحس) ژ ھەمى جورىن پەيوەندى دارن. ئەڭ پەيرەۋى ھەست پى كىنى دېبىتە پەيرەۋى گوهدارىكىنى وھەستا گوهدارىكىنى وەك سەرچاودىھەكى ھەۋېشىك د نافبەرا ئاخفتىنكەرى و گوهدارىدا، ھەستا دەست لىدان (لىس)، گفاشتن (چىغ)، رۇو گرژىرن (شد العجلات)، جەن گەھان (مكان المفاصل) ھەمى د پەيوەندىدارن ب خواندىنى كا چەوا ئاخفتىنكەر زالبون و چادىرينى ل سەر كىريارىن پارچىن بەرھەم ھىيانا دەنگان د ئاخفتنيدا دەكتەپەيرەۋى گوهدارىكىنى وەكو ھەمى سىستەمەن ھەستى، داشىت بىكەفيتە بەر (معرج) بوار و سۇرۇن سايکوفىزىكى يىن ھەستىيارىنى (حساسىيە) يى.

چوار دومىنىن سەرەكى يىن ودرگىرتىنى يىن ھەين بو سىستەمەن گوھلى بونا مروفى كو دهىنە بكارھىيان بۇ گوهدانى دنڭ ئاخفتنيدا. ئەۋۇزى بوارى تىگەھەشتىزىيە ژلايى: جۆر، ماوه، پلا دەنگى، بلندبۇنا دەنگى.

سى: ئاستى ئەندامى:-

ئاخفتىكەر ژلايى ئەندامانقە وېرىكى فاكتەرىن كەلاشتىنى (تهشىرىخى) وەكى (رەھەندو ئەندازىيارىا دەنگى)، زېڭ دەھىتە جوداكرن. چونكى ئاخفتىكەر د ھندەك هويركارياندا (تفاصيل) وەكى درېزىيا پارچىن دەنگى، قەبارە و شىۋى گەورىي، بورىا ھەوابىي، دەڭ ودفن، سروشتى دانان، قەبارە و شىۋى ليقان، ئەزمان و چەنا (فك) خوارى، دجىاوازن. ھندەك فاكتەرىن فيزىولۇزى يىن ناوهندى رول خوه ھەيە د ئاستى ئەندامىدا، دەممى ماسولىكا ئاوازى (عملية النفحة) دەھىتە گوھۇرىن و ژ زالبۇنى دەركەفيت، ژېھر ھندەك ئەگەران وەكى (مندەھوش بون و ماندى بون)، يان دەممى حالەتىن ھۆرمۇنى كارتىكىن ل سەر هويركار يا جورى يا (التفاصيل النوعية) دەنگى ئاخفتىكەرى ھەبيت. ئاخفتىكەر رەنگە ھندەك دەنگان بەرھەم بىنیت كو دى ژلايى

فاکته‌رین فیزیولوژیین لاؤکی ۋە جىاواز بن لى ڙلايى لىنگویستىك و پارالينگویستىكىچە ھەر وەكى ئىكىن. ئاخفتىن ڙلايى ئاخفتىكەر دەھىتە جوداکرن ل سەر بىنەمايىن ئەندامى، دەملى حالتى وى بىن جودابىت. بۇمنە ئىكى پەرسىف لى ھەبىت دەنگى وى دەھىتە گوهۇرىن. دو ئاخفتىكەر ھەمى دەمما د ئاستى ئەندامى دا دجىاوازن، بەلنى ڙلايى لىنگویستىك و پارا لىنگویستىكىچە دەنگىن وان دەھىنە ھېمارتن وەك يەك.

چوار: ئاستى ۋۇنەتىكى:-

وەك يەكىيىن زمانناسىي ب شىيەدەكى گشتى بېكھاتا تىورا زمانناسيا گشتى دەھىتە رەنگدان ل سەر بىنەمايىه كى دەنگسازيا گشتى. ئىك ڙېنچىنىن تىورييىن تىورا ۋۇنەتىكى ئەمە كە دو ئاخفتىكەرین جىاواز ب شىيۆئى ئەندامى بىشىن بېكىكا ۋۇنەتىكى ئاخفتىن ئەمە كە دو ۋەنچىنەك كە دەنگ د جىاوازىن ب گوھلى بونى. ئاخفتىن دېيت د ئەمە بىن ب ۋۇنەتىكى، يان دەنگ د جىاوازىن ب گوھلى بونى. بىنیاتى پاراستنا ۋە كە د ئاستى ۋۇنەتىكى بۇوەسفىكىنى يى روتە و نەيى بەرچاڭە (ملموس). دوپاتكرنەك ل سەر وەكىيەكا ۋۇنەتىكى د نافبەرا دو دەنگاندا، ئەم دوپاتكرنە يَا كۆ بۇ بەرامبەركرنا سىيەتىن تايىبەتىن روت دەنگاندا، نەكۆ دىياركرنەكە دەربارە بەرامبەر رىا گوھلى بونا تەواو. دا كۆ بىيىزىن دو دەنگ وەك ئىكىن د ۋۇنەتىكىدا، ل سەر دوپاتكرنەكا ئەمە دەنگاندا جورىيىيا ۋۇنەتىكىدا، ھەر ئاخفتىكەر اندا دېيت بەھىنە فەراموش كرن د ھەلسەنگاندىن ل سەر ھەمان چەمكى(ھەمان وەك دو ئاخفتىكەر بىشىن ئاستى خۇو ئەنچامبىدەن ل سەر ھەمان چەمكى) ئەمە ئامير- نفس الجهاز يى هزرىن دەنگى. وەكىيەكىيا ۋۇنەتىكى ئەوا پېيدىشى كۆ بەھىتە گۈتن ب دروستى وەك د شىيان دا، (امكانىيە) دېيت بەرى تىورا ۋۇنەتىكىيا وەسقى كار بىمەت، بىنى دەنگى ئەفە ھەزىرەكا سادە نىنە.

رويدانەكى ئاخفتىن دېيت بەرامبەر بىيا ۋۇنەتىكى د نافبەرا ئاخفتىكەر اندا دىيار بىمەت، ئەفە دەھىتە ناڭ كرن ب (فۇن). ئاوهلنار (صفە) ڙ فۇننى دى بىتە ۋۇنەتىك. وەسقا ۋۇنەتىكى دەھىتە بىنیات كرن ل سەر دوپاتكرنَا كريارا وەسقى. پېيدىشى زانىنى نا كەت ل دور بەھايى فەرمى يى زما نناسيا وى رويدانَا ھاتىيە وەسقى كرن. دېيت رەگەزەكى ئاخفتىن يى كودكى دەندەك زمانىيەن تايىبەتدا ھەبىت. لەپىرى ئەمە

فونهتىكى يا پارچەكا ئاخفتنى دى سەربەخوبىت ۋ وەسفا فۇنۇلۇزى يا وي زمانى مەردم ژى. ئەقەمەنە پىكەيىنەرەن بىناتى تىورا وەسفا فونهتىكى ل سەر دەھىتە هەزمارتىن وەك تىورەكاكى گشتى كۆ بشىت زىدەھىمەكى ل سەر دەنگىن ھەر زمانەكى جىهانى پەيدابكەت.

پېنج: ئاستى فۇنۇلۇزى:-

ئەڭ ئاستە گەلەك گرنگە، چۈنكۈ لايەن ئەكتىف دناڭ ئەدەبىياتىن زمانىدا گرتىيە. وەكى مە دىتى وەسفا فونهتىكى پەيوەندىكىن رۇيدانىن فونهتىكىيەن دەنگىنە بۇ يەكىن رېزمانى وبەرھەم ھىنانا ئاستىن مورفۇلۇزى وسىنتاكسى وسىماتىك ولېكسيكەل، يېت زمانى. خواندىندا فونهتىك و فۇنۇلۇزى گەلەك پىكە دەگرىدaiيە. ئاستى فۇنۇلۇزى دو دەنگان بخۇفە دگرىت كۆ دەھىنە جىاوازىكىن ل سەر جىاوازىيەن فونهتىكى و دەھىنە بكارھىيان بۇ پىشانداندا وان ھەردو دەنگان وەك پىشكىشىكىندا يەكىن رېزمانى يېن جىاواز د ھەر زمانەكىدا. وەك:

Met   Meet

زلايى فونهتىكى فە جىاوازى يا ھەى، بەلنى زلايى فۇنۇلۇزىقە (Meet) بۇ رانەبردو و (Met) بۇ رابردو دەھىتە بكاردھىت.

٤- جیاوازی د نافبهراء فونهتیک و فونلولوژیا:

فونهتیک و فونلولوژی همدو دچنه د ناڭ دنگسازيا زمانيدا، هەرئىك ژفانا وەکو زانستهکى سەربەخو دھىتە ل قەلەمدان و ڇگەلەك لايىقە دېيىك جودانە. چونكۇ: «فونلولوژى، زمانناسىيە ب رامانا سىنتاكسى، مورفولوژى، واتناسىيە»^(١). واتە ئەڤەردو زانسته ڇلايى وى ئەرك و سەرددەريا دگىرن، د ڇيىك جودانە. ديسا فونهتیک و فونلولوژى «دو بىاپىن ڇيىك جودانە و ھەر ئىك ڙ وان، باسى لايىكى زمانى دكەت وەھەر ئىك ڙ وان ئارمانج و پەيرەوين جودا ھەنە»^(٢). ڇېنى گوتىنى دياردبىت كوهەر ئىك ڙ ڦان ھەردو زانستان يى سەربەخويە و ھەر ئىكى ڙ وان سالوخ وتايىبەتمەندىيەن خوه ھەنە. ئىك ڙوان خالىن جوداهىي د نافبهراء ڦان ھەردو زانستاندا، پىك ھاتىيە ڙ وى چەندى كو «فونهتیک، ۋەكۈلىنى ل سەر پىكھاتەيا دنگىن زمانى دكەت واتە دنگىن ئاخفتىن و ياسا و دەستورىن دنگان و فونلولوژى باسى دنگىن ئاخفتىن دكەت ڇلايى ئەرك وشىۋىدېفە دناڭ زمانيدا»^(٣).

غازى فاتح ڙى ئاماژە بىقى چەندى دايە دەمى دېيىزىت: «فونهتیک، ئە و زانسته يە كە لە چۈنیيەتى دروست بونى دنگ ئەكۈلىتەوە. فونهتىك بە شىۋىدى راستەقىنەي زمان ئەدرىتە قەلەم وبەشە شاراوهكەي زمان ئەگرىيەتەوە كە ھەۋۇن و تەقەلائى زۆرى ئەۋى بۇ دەست نىشان كردنى شىۋىدەن نەيىنەكانى. ھەروەها بە ھىچ شىۋىدەك شىۋىدى (مجرد) ئىدانييە و كەرسەكانى فونهتىك بە ھىچ شىۋىدەك راستى سايكولوژى تىيەنە كەنەنە (Psychological Reality) و بايۆلوجيا ئەبى، لە بەر ئەم هويانە فونهتىك بە بەشىك لە بەشەكانى (Linguistics) لىنگوسيتىك نا ژمیردى»^(٤).

^(١) Roger lass, phonology , p 1 .

^(٢) وريا عومەر ئەمين ، چىند ئاسوئىيەكى ترى زمانداواني، ل ٤٦.

^(٣) ئەورەھانى حاجى مارف، بەرھەمە زمانەوانىيەكام (نووسىن و ورگىران)، ل ٢١٧ - ٢١٨.

^(٤) غازى فاتح وەيس، دەنگەكانى (ل)، (ل) وە (ر)، (ر) لە ژېرى تىشكى فۇندىتىك و فۇنلولوژى دا، ل ٩٨-٩٩.

ژ لایه‌کی دیترفه ژ بلى چاوانيا دروست بونا دهنگیین زمانه‌کی، سیسته‌می دهنگیین او زمانیزی دکه‌فیته ژیر فهکولینی تاكو دهنگیین او زمانی ئەركى هەر ئىك ژ وان بھیتە دیارکرن ژلایي واتاییفه. فهکولینا سیسته‌می دهنگى يى زمانه‌کی دېئژنى فۇنۇلۇزى، يان ژلایه‌کى دى فە فۇنۇلۇزى فهکولینا دەزگەھى دەنگى يى زمانه‌کىيە. واتە نیاسینا فونیمیین او زمانی، چاوانيا دروستکرن وبكارھیتانا وان، پىكھاتا برگى، فونیما ئارابى ویاساییین دەنگى يىن او زمانی^(۱). بقى شىوهى بابەتى فۇنەتىكى دیاردەكا فيزىكى ومادىيەو بابەتى فۇنۇلۇزى سیسته‌می دەنگى و ئەركى دەنگىيە دەنگىدا كو دیاردەكا زەينى (زەنى) و روتە.

دیسان جیاوازیيەكا دیتر دنافبەرا فۇنەتىكى و فۇنۇلۇزىيىدا ھەيە: فۇنۇلۇزى دشىت بىرپىكا دەسکەفتى، رېبازا فەرمانکىرىن بىرەنگەكى ھۆيربىن بكاربىنیت. فۇنەتىك راستە و خۇ دەنگیین ئاخفتىنە وەردگرىت^(۲).

دەمى دیاربىوى كو ھەر دەنگەك دېنەرەتدا گەلەك وىننین گوتىن تىدا ھەنە و گەلەك شىۋاژىن گوتىن يىن جیاواز ھەنە، ھنگى جیاوازى دنافبەرا فۇنەتىك و فۇنۇلۇزىيەن ھاتەكىن، كو لەيىھ جەھى خۇ دەھىتە گوھۇرىن. ھەروەسا دىار بۇ كو ئەڭ جیاوازىيە نە بتىنی دەنگەكىدا يان د ئاخفتنا چەند كەسەكاندا دەھىتە دېتن، بەلكو دەھەمى دەنگاندا روی دەدت و سىمايەكى ھەۋپىشكە دنافبەرا ئاخفتىكەرىن زمانه‌کى تايىبەتدا. ھەروەسا دىاربۇ كو گوتىن دەنگەكى وەك (ك) ژ بارەكىدى دەھىتە پېتاسەكىن كو ژ دوماھىا پەحنكى (اقسى الحنك) دەھىت وەرەوەسا (اپە). گوتىن ئى دەنگى دەھىتە گوھۇرىن لەدەپ وان لەقىنن پەيدادبن، چۈنکو چىدېبىت ئە و لەقىنە بۇ پېشىي يان پاشىي بن ئە و ژى لەيىھ و ئى لەقىنن يە يا پاشتى دەنگى دەھىت و ئەڭ دەنگە ھەندەك جاران دېتە دەنگدار^(۳).

ئەم دشىيەن بىرئىن جیاوازى دنافبەرا ھەندىيەن دەنگىين ئاخفتىن يىن فيزىكى و ھوشەكى دەھىتە ھەنگەدان دزارا فىن (فۇنەتىك و فۇنۇلۇزى) دا. بدرەستى ئەم نزانىن

^(۱) مەھرى باقرى، مقدمات زيانشىناسى، ص ۹۱.

^(۲) محمدى مەحوبى، زمان و زانستى زمان (سەرەتايدەك بۇ زانستى زمان)، ل ۸۷.

^(۳) كمال بىشىر، علم الاصوات، ص ۶۷-۶۸.

کا ئەق حیاوازىه ژ كىدرىٰ هاتىه. تانوكه ئەو جەن گەنگەشەكا دۇوارە دنابېرا زانايىن دەنگىدا. فەكۈلەرین فۆنەتىكى پويتهى ب زانستى دەنگىين ئاخفتنى و چاوانيا دەركەفتىنا وان يا فيزىكى دەدن، ژلايى ئەندامىن ئاخفتىقە و فەگوهازتنى وان و وەرگرتىنا وان ژ لايى گوھدارانقە. فەكۈلەرین فۆنۈلۈزىيابىن نەشىن خوه بەنه دچارچوقةكى بەرتەنگدا كو وەرارىن هوشهكى تىيدا دانن ، بەلكو ھندەك جاران ھەردو تايىبەتمەندى تىكەلى ئېيك دېن. دسەر ھندىئىرا حیاوازىهكى مەزن دنابېرا ھەردو تايىبەتمەندىياندا ھەمەيە.

فۆنەتىك فەكۈلەنەن بېۋەرى دەنگىيە وتوماركىنە لەپەنەن دەنگى و كارىن وان. فۆنۈلۈزى سىستەمى دەنگىيە خودان واتايە و ئەق زانستە گرنگىيە دەدەتە (فونىمى) و فونىم بچوكتىن دانەيا زمانىيە و چوارچوشقۇ ئافاكرى زمانى دروست دكەت و فونىم پارچەكە ژ زانينا هوشهكى يا ئاخفتىكەرى.

ھەرسا دشىيىن بىزىن، فۆنەتىك فەكۈلەنەن ل سەر ۋان ھەمى دەنگان دكەت، بىيى كو بزانىت ئەق دەنگە سەر ب ج زمانەكىقەنە، واتە فۆنەتىك تىشىتەكى گشتىيە. بەن فۆنۈلۈزى فەكۈلەنەن ل سەر ھندەك ياسايسىن دەستتىشانكى د زمانەكى دەستتىشانكى دكەت، واتە فۆنۈلۈزى تىشىتەكى تايىبەتىيە.

پشکا دووهي

- بهندي ئيڭى

- كورته هەلسەنگاندنهكا كارىن پىشتر

- بهندي دويى

- گوهورىن د زمانيدا

- ھۆكارىن گوهورينا زمانى

- ھۆكارىن نه زمانى

- ھۆكارىن زمانى

ξ.

- بهندي ئيكي: كورته هلسنه نگاندنا كاريئن پيشتر:

ئهگەر پىداچونەكى دناف وان فەكوليناندا بىھىن كو پىشتر هاتىنە ئەنجام دان ئەو راستىيە بۇمە دەركەفيتكو ھەتا راھىيەكى دكورد يىنا فەراستدا ھندەك كار هاتىنەكىن.^(١) بهلى دەربارە كوردىما ژوري گەلەك ب كىمى ب دەگەمنە فەكولين هاتىنە ئەنجامدان.

زېھر قىچەندى مە ب فەر دىت گەلەك ب كورتى ھندەك تىشكى بىخىنە سەر وان كاريئن كوردىما نافەرast كو دەربارە ھەردو دايالىكتان تىبىنى نەفيسينىه.

* (جەمال نەبەز) دېرىتوكا (زمانى يەكىرىتى كوردى) دا ئامازى ب وى چەندى دەدت كو دكوردىما ژوريدا (ل) قەلەو نىنەو ئەقانسى وشان ژى دكەتە نموونە(دل، كال، پلاڤ). ھerosا دېيىزىت "ئەو ووشانە لە شىيەدە نىۋەرەستدا تىپى (ر)يان تىدایە ئەگەر ھاتو ئەو (ر)ە (د)ى لەپاشەوە ھاتبىو، تىپى پىش (ر)ە كەشى تىپىكى دەنگداربۇو ئەوا لە شىيەدە نىۋەرە دەكەھەوي بۇ وىنە (زەرد، زەر)؛ (سارد، سار)". ل. ٥٨.

سەبارەت دىتنا مە بۇ بوجۇن نەفيسي دەربارە كەفتى دەنگى (د) دكوردىما ژوريدا ب وى شىيەدە نىنە، بەلكو لەدەپ كەپىيانا مە د ناف دىوانىن شاعيرىن كەفنداد بۇمە دەركەفت كو ئەف (د)ە نىنە، ئەقەزى چەند نموونەكىن بوسەماندنا قىچەندى، وەكى:

سۆر گول تەكىن ژخار پەيدا

بۈلبۈل تەكىن ھەزار شەيدا. (خانى - ل. ٣٢)

مەحبووب ب جاما پۇر گولاف كەركەل من جەرگ و ھناف (جزىرى. ل. ٣٤)

نزا ج دەفيت مەن چىن و دورندا؟

شىلاند خوشى كەشىنى لگوندا (طە مايى - ل. ١٣٠)

(١) بىتىرە: دولىئە ئىبراھىم فەرەج شائى، ياسا دەنگىيە كانى زمانى كوردى.

لەن حرام بىت

(عبدالغنى كوفلى - ل ٧٩)

دىتنا ئەفان گرو ملا

ئەقىنى ئەز كرم دلسۇز

(عبدالله سليمان - ل ٥٩)

وئى گول دېيتن من بشكۈز

زستانا سپۇ سار بۇو شەفرەش،

(هشيار محمد حسن - ل ٦٥)

زۇردا رېزا گۆما خۇونا سۇر!!

ھەرسا دگەل وئى چەندى ئى چەندىن وشىن دى ھەنە كو ئەف (د) تىدا ژناڭ
ناچىت. ئەگەر ھات و ئەف (د) ژناڭ چو، دى بىتە ئەگەرى گوھۇرىنا واتايى يان واتا خوه
زىدەست دەدت. وەك (مەرد، كورد، دەرد، گەرد، هەلگورد، ئەرد، خواند، چاند...ەتىد)،
سەرەتاي فى چەندى، كو پاشى ھەر (ر) دى قۇنىيمەكى گەر ياهاتى وەك (و...ەتىد) بەلى
ژناڭچۇن روی نەدایە.

دىسان ئاماڭى ب وئى چەندى دەدت كو دەنگى (د) دكورديا نافەراستدا يابوى (ئە)،
بەلى دكورديا زۇريدا دا ئەف گوھۇرىنە روی نەدایە.

لەپەرى دى بىزىن چونكۇ دكورديا زۇريدا بەرامبەر (د) يَا دەمىن پانەبردوو مە
دۇو مۆرفىيەن دىز ھەنە ئەۋۇزى (د) بۇ دەمىن نەھو، (د) بۇ دەمىن داھاتى، دكورديا
زۇريدا ب ھىج شىوهىكى ئەف (د) نائىتە لادان. وەك (دچىم، دخوم - دى چىم، دى
خوم).

بەلى لەندەك دەڤەران ب تايىبەت دەھىم داھاتى دا (د) يَا مۆرفىيما دەھىم داھاتى ژناڭ
دەپەت. وەك:

ئەز دى چىم

ئەزى خوم.

* ئەورەحمانى حاجى مارف دېرەتكەن (زمانى كوردى لەبەر رۇشىنai فونەتىك
دا)، كورتە بەراوردىيەكى دنابېرە شىيۇي دەنگسازيا ھەردو دايالىكاندا دەكت و ئاماڭى
ب وئى چەندى دەدت كو دوماھىا هندەك وشان دكورديا زۇريدا (ى) دەل دكورديا
نافەراست (وو). وەك (پارى - پاروو، خانى - خانوو، كولى - كولوو)، ھەرسا ب
پىچەوانەزى هەندەك جاران (و) دكورديا زۇريدا ، بەرامبەر (ى) يَا كورديا

ناڤه‌راسته. ودک(توز، تیز، سور، شیر). دگه‌لهک جهاندازی دکورديا ژوريда (ف) بهرامبهر (و - W) يا دکورديا ناڤه‌راسته. ودک (چاف - چاو، شهف - شهو، هافين - هاوين، سیف - سیو، ههفیر - ههوير...). ل ٦٤ - ٦٥.

لقيـرـيـ يا فـهـرـه ئـامـازـيـ پـيـ بـدـهـيـنـ كـوـ (ئـهـورـهـمـانـيـ)ـ بـ شـيـوهـيـهـكـيـ گـشـتـىـ ئـهـفـ گـوهـهـرـيـنـهـ بـسـهـرـ كـورـديـاـ ژـورـريـداـ ياـ سـهـپـانـدـيـ.ـ بـهـلـيـ درـاسـتـيـداـ ئـهـفـ دـوـ نـمـونـيـنـ سـهـرـيـ (تـوزـ،ـ سورـ)ـ زـوـرـ بـ دـهـگـمـهـنـ وـ لـ هـنـدـهـكـ دـهـفـهـرـيـنـ بـچـوـيـكـ دـاـ دـهـيـنـهـ بـكـارـهـيـنـانـ،ـ نـهـكـوـ بـ شـيـوهـيـهـكـيـ بـهـرـفـهـهـ دـهـهـمـيـ دـايـالـيـكـتاـ كـورـديـاـ ژـورـريـداـ.

* ئـهـواـ ژـهـمـيـ وـانـ بـهـرـهـمـيـنـ هـهـرـ ژـ دـهـسـپـيـكـيـ هـهـتـاـ نـهـوـ مـهـ دـيـتـيـنـ پـتـ نـيـزـيـكـيـ بـابـهـتـيـ مـهـ نـاماـ مـاسـتـهـرـيـ ياـ (ـ دـولـبـهـرـ ئـيـراـهـيمـ فـهـرـجـ شـالـيـ)ـ يـهـ،ـ ئـهـوـزـيـ لـ ژـيـرـ نـاـفـ وـ نـيـشـانـيـنـ (ـ يـاسـاـ دـنـگـيـيـهـكـانـيـ زـمانـيـ كـورـديـ)ـ يـهـ.

هـهـرـ لـ دـهـسـپـيـكـيـ بـيـدـفـيـهـ ئـامـازـيـ بـ وـيـ چـهـنـدـيـ بـدـهـيـنـ كـوـ نـاـفـوـنـيـشـانـيـ نـامـيـ دـگـهـلـ نـاـفـهـرـوـكـاـ وـيـ نـاـگـونـجـيـتـ،ـ ژـبـهـرـكـوـ گـهـلـكـاـ بـ كـيـمـيـ ئـامـازـهـ دـايـهـ دـايـالـيـكـتاـ كـورـديـاـ ژـورـيـ،ـ هـهـرـوـهـكـوـ مـهـ گـوـتـيـ بـتـنـيـ چـهـنـدـ نـمـونـهـكـ دـهـسـنـيـشـانـكـرـيـنـهـ.ـ ئـهـوـ بـهـاـوـرـدـكـرـنـزـيـ دـقـانـ لـاـپـهـرـانـداـ دـايـهـ دـيـارـكـرـنـ:-

دـلاـپـهـرـهـ (ـ ٦٧ـ)ـ دـاـ دـيـيـزـيـتـ:ـ هـهـنـدـيـ لـهـوـ (ـ چـاوـگـ)ـ وـ (ـ قـهـدـيـ كـرـدارـ)ـ وـ (ـ نـاـوـ)ـ وـ (ـ ئـاـوـهـلـنـاـوـ)...ـ اـنـهـيـ لـهـكـرـمـانـجـيـ خـوارـوـودـاـ دـهـنـگـيـ/ـ دـيـانـ تـيـيـدـاـيـهـ وـلـهـ دـيـالـيـكـتـيـ كـرـمـانـجـيـ ژـوـوـرـوـودـاـ نـيـنـ)ـ.ـ وـدـكـ

<u>كرمانجي ژووروو</u>	<u>كرمانجي خواروو</u>	
<u>مرن</u>	<u>مردن</u>	١- چاوگ
<u>برن</u>	<u>بردن</u>	
<u>كرن</u>	<u>كردن</u>	
<u>مر</u>	<u>مرد</u>	٢- قهدي كردار
<u>بر</u>	<u>برد</u>	
<u>كر</u>	<u>كرد</u>	
<u>ثار</u>	<u>ثارد</u>	٣- ناو و ئاوهلناو
<u>ساد</u>	<u>سارد</u>	

پاشی دهیت و دبیزیت: «جا نهبوونی/د/لهو و شانهی کرمانجی ژووروودا همر
لهبنه‌ره‌تدا وا بوروه، یان ههبووه و دوایی تیچووه، هیچ لیکولینه‌وهیکی زانستی له
باره‌یه‌وه نهکراوه و ئیمەش بیریاری کوتایی بو بدھین... به‌لام ئه‌وه رادگه‌یه‌نین، که
له‌دهقی کوندا نهبووه و دنگه ئه‌مه به‌لگه‌ییکی سه‌ره‌تایی بی‌بو له‌ره‌سندانه‌نه‌بوونی».
بو سه‌لاندندا ئاخفتنا خوه ژی چه‌ند نمونه‌یه‌کین (خانی و جزیری) به‌رچاڭ کرینه
کو ئەف/د/ه، تیدا نینه. ئەم ژی دفیرئ دا بوچونا خو دده‌ینه دگەل بوچونا (دولبه‌رئ)
و لدویش گەریانا مه دناف دیوانیش شاعیرین فی دایالیکتی دا ئەف (د)ه نینه. ئەو
وشین کو ئەگەر ئەف/د/ه تیدا ڙناف بچیت دیتە ئەگەرا.
گوهۆرینا واتایی. یانزی واتایا خوه ڙدھست ددهن چنکو، ئەف/د/ه، دگەلدا هەمیه و
نابیت ڙناف بچیت. هروهکو به‌ری نهو مه ئامازه پی‌دای.
ئەفه‌زی چه‌ند نمونه‌یه‌کن کو د کورديا ژوري دا ئەف (د)ه، دگەل دا نینه:

شەرمى ڙكمىسى ناكەت مرن

كالا ئەجهەل هات بو بون

فڪرى چەوا ڙىك راڪرن

شوبې پەزى چوي ناف قەساب. (نالبەند، ب، ل ۸۸).

فان ساحرا خوش فتنەكىر

زولفا لسەر دېمى شەكىر

خەلكى رىيما حەق بەرزەكىر

لەو بى سەروبەر هاتنى. (نالبەند، ب، ل ۳۱۲).

ئەوان پاسى فيراقا وى گولا گەش دەھەتكى دا نەچو قەمت ئافەكا سار.

(نالبەند، ب، ل ۱۳۵).

ھەرسا دلاپەرە(۹۳)دا دیاسایا گوهۆرینا دەنگى دا(دولبه‌رئ) به‌راوردىيەك دنافبەرا
کورديا نافەراست و کورديا ژوريدا كريه. وەکو: گوهۆرینا دەنگى (و) <ف>.

<u>کرمانجی سهروو</u>		<u>کرمانجی خواروو</u>
ئاڭ	<>	ئاو
ئافا	<>	ئاوا
چاڭ	<>	چاو
ئافس	<>	ئاوس
شەڭ	<>	شەو
ھەۋىر.	<>	ھەۋىر

ھەرسا دەھەمان ياسادا دلاپەرە(٩٤)دا، گوھۇرىنا دەنگى (و > <) دىياركىرىھ. وەك:

<u>کرمانجی ژۇورۇو</u>		<u>کرمانجی خواروو</u>
ھشك	<>	وشك
ھشىار	<>	وشيار
ھرج	<>	ورج

دلاپەرە (١٠٨) دا دنაڭ ياسايما (جىڭۈرۈكى دەنگ)دا، دىسان بەراوردىيەك دنابېھرا
ھەدو دايالىكتان دا كريھ و چەندىن نمونە دايىنە دىياركىن.
دلاپەرە (١٠٣ - ١٠٢) دا ھەمان نمونىن (ئەورەحمانى حاجى مارف)ى،
وەرگرتىنە ئەۋىن د پەرتوكا (زمانى كوردى لەبەر روشنای فونەتىك دا)، كۆ بەرى نەھو
مە ئامازە پى دايە.

دلاپەرە (١١٢) دا چەندىن نمونىن دى دايىنە دىياركىن، كۆ ئامازى ب وى چەندى ددەت
كۆ(ل)ا قەلەم دىكوردىا ڙورىدا نىنە. وەك:

<u>كوردىا نافەمىراست</u>		<u>كوردىا ڙورى</u>
ھەلچۇون		ھل چۇون
خال		خال
ھەفال		ھەفال

هەروسا دبىزىت دەنگى (ۋ) د كوردىا نافەر استادا گەلەك كىمە، بەلۇ كوردىا ژورىدا ئىكجار زۆرە. وەکو:

<u>كوردىا ژورى</u>	<u>كوردىا نافەر است</u>
فلاپۇون	والابۇون
چاڭ	چاو
ھافىن	ھاوين

دەربارەي ۋىخاندا دوماھىيى ڙىئەم دەگەل بوجۇنا (دولېھەرى) يىنە.

دەربارەي كارىن پېشتر ئەۋىن د دىاليكتا كوردىا ژورىدا هاتىنە ئەنجام دان زۆر دكىمەن، بەلۇ هەر ج نەبىت جەن دەست خوشىيەن، ڙېھەر كو ياخىن دەنگام دان زۆر چەندىن كارىن دى بەيىنە ئەنجام دان ڙلايى ۋەكۇلەرىن جودا جوداھە دەربارەي وان لايەنن فەشارتى دەقى دايالىكتىدا.

* (ئىسماعىل تاها شاھىن) د گۇفارا(رۇشنىبىرى نوى) ياخىن دەنگام دا گۇتارەك لىزىر ناۋۇنىشانىن(رەۋشا هەر زمانەكى سەقلى يە) بەلاڭكىرىھە.

نەقىسىر د خلا ئىكىدا دبىزىت ھەمى ئاخفتىن ناكەقىنە د كراسى رېزمانىيەدا و ھەندەك نمۇنە ھىنانە و دايىنە شۇۋەكىن، بەلۇ دسەر ھەندىرا ئاماژە ب (شەرەزى كرن) دايى، كو لجەن (سەر ڙى كرن) دەھىتە بكارھىنان، كو گەلەك دويىر ڙ ئاخفتىندا كوردى زاپاھى بكاربىنەن كەس نىنە بىزىت (شەر ڙى كرن).

ڙلايىھەكى دىترەنە نەقىسىر بخۇم ئاماژى بەندى دەدت كو زمان پېيدەقىسىر و دەگەل

ھەندىزى ئاماژە ب ھەندى دەمت، كو وشىن (خواستن، خواندن، فەخوارن...ھەندى) ئەفە وشىن دەسەن و دەقىت ھوسا بەيىنە خواندن و نەقىسىن، كو ل گۇۋەرا بەھەدىنەن ب شىتوى (خاستن، خاندن، فەخارن...ھەندى) دەھىتە بكارھىنان. مادەم زمان پېيدەقىسىن، ھەبۇن يان نەبۇنا دەنگى (و) دەقان وشىن هاتىيە دىياركىن كارتىكىرنەكى ڙ واتايىا وشى ناكەن، ڙېھەر ھەندى پېيدەقىنى ناكەت ئەم پېتىن زىدە د نەقىسىن و خواندىدا بكاربىنەن. ھەر وەكى مەرۆڤ ھەمى گافا ھەول دەدت ب كىمەتىن ھېز و شىان بىرۇ بۇچۇنىن خۇم دەربېرىت و كەسى بەرامبەر تېبگەھىنىت.

ههروسا دبیزیت دنگی (ج) خوشت و سفکتره ڙ دنگی (ت) بیی کو ئهگه رهکي
دیاربکهت و هندهک نمونا دیار دکهت و دبیزیت: ویت = ویت، یچ = ویچ، تونه =
چونه حوت = حوچ.

ئهگه رهک ب شیوهه کي زانستيتر بچينه دناڻ با بهتیدا ئهڻا نقيسهه د بیزیت ڙ
ئهنجامي ههبونا شیوهه زارپن جودا جودا هاتيه دروستکرن و ج په یوهندی ب
هنديشه نينه کو دنگی (ج) سفکتر و خوشتله ڙ دنگی (ت)، چونکو ب دروستی
دهما ئهڻ دو دنگه ب هاريکاريا ئهندامي ٿاخفتني چيڏبن د بنه په ٿدا دنگی (ت)
کو ب هاريکاريا سهري ئه زمانی و ددانين سهري دروست دبيت زويتر ڙ دنگی (ج)
در دکهفيت و هيز و شيانه کا کيمتر دفیت بو ڏهربريني ڙ دنگی (ج) کو ب هاريکاريا
نيشا ئه زمانی دگهل به حنکا رهق.

ههروسا د هه می فه کولينا خوهدا بكارهينایه کو دنگی (ت=ج)، (ج=پ)، (خ=ک)،
(د=z)...هتد. ئهڻ چهنده يا دروست نينه ج جارا دو فونيم د زمانه کي تاييهتیدا
يه کسان نينه ب ئيڪ و دوئه گه رهه دو فونيمه يه کسان بن پيڏڻي ناكهت ئه م
فونيمين زيده تر بكارهينين. به لکو يا دروست ئه وه بقى شیوهه دابانه نياسين (خ <
> ک)، (د <> ز)، (ت <> ج)، واته دنگ دهیته گوهورين بو دنگه کي ديت.

يان د هندهک نمونين ديتدا دبیزیت دنگی (ه) سفکتره ڙ دنگی (و)
نمونه زى (وندا=هند)، (وشك=هشک)، (ورج=هرج). دفان نموناندا ڙ بلی
نمونا ئيڪ هردو نمونين ديت زيده تر د کورديا نافه راستدا بکارههين (وشك،
ورج) و بهراوردنکن دگهل کورديا ژوري په یوهندی ب دialiكتيشه هميه نهه
سفکبون، به ل د نمونا ئيڪيда ئه م دشين بېڙين ئهڻ چهنده نه دجهه خودادي،
دنگي (ه) دنگه کي گهوريه و هيز و شيانه کا زيده دفیت بو ڏهربريني و گهله ک
گرانتره ڙ دنگی (و). ههروسا دگهل هنديزیدا دنگی (ه) دنگه کي ناپه سهنده د
هه می زماندا.

ل دوماهييزي ئه م دشين بېڙين ئهڻي ڦهکوليني ج په یوهندی ب سفکبونيشه نينه،
به لکو بتني بهراوردنکه دنافه را دialiكتي زمانی کورديا، هه ر و گه دنمونين ويدا
دیار:-

خنهنین (لوری)، کنهنین (ژوری)، ههژیر (ژوری)، ههنجیر (نافه‌پاست)، هشک (ژوری)، وشك (نافه‌پاست)، هرج(ژوری)، ورج (نافه‌پاست).... هتد.
ههروسا ئەڭ دیاردا سقكۇنى دىيالىكتەكا دیاركىيدا دھىتە كىن، بەل نېيىسەرى ب
شىّوه‌يەكى دى بابەت دايىه دياركىن. يا باش ئەو بۇ ئەڭ بەرلاوردىكىنە بۇ زمانى
ستاندەرەد بكارھينابا.

* (صادق بەوالدین ئامىيىدى) دېپەرتوكا (رېزمانا كوردى/كرمانجى يىا ژورى و ژىرى يىا
ھەقبەركىرى)دا، چەندىن ياسايىين دەنگى دكوردىا ژورىدا، دلاپەرە (۱۰۸) ھەتا لەپەرە
(۱۳۶)دا دياركىينە. د دەسىپىكىيىدا جىاوازى دنافبەرا دىيالىكتىن كوردىا ژورى و
نافه‌پاستدا كىريه ژ لايى فۇنيمىيىن ۋاولقە وئەڭ ھەقبەركىنەزى ب چەندىن نۇمنان
دايىه دياركىن، وەكى:

۱- (ئا - a) دگەل (ئە - e): ئەڭ ھەردو فۇنيمىيىن ۋاول جەئى ئېك دگرن دەھەردو
دىيالىكتادا. وەكى:

ئاگەهدار	ئاگادار
ئاگەھىرن.	ئاگاداركىدن

۲- (ئە - e) و (ا) : وەكى

<u>نافه‌پاست</u>	<u>ژورى</u>
ب من دا	بەمن دا
ل مال.	لە مال

ئاماژى ب وي چەندى ژى ددەت كۆئەڭ گوھارتىنە دناف زارى كرمانجى بخۇزىدا
ھەيە. وەكى

جەگەر	جىگەر
-------	-------

٣- (ئى - e) و (ئى - i) : وەكۈ

بینه فیره بینه ئیره
بیت بیت

٤۔ (ئوو-ع):

ئامازى ب هندي ددەت كو دەندەك زارىن كوردىيا ژوري و لوپىدا دېيىتە (ئوي)
 (ا) وئەف ۋاولە د گۇۋەرا سلىمانى و كەركۈيىدا دېيىتە (ئوي) . ۆ(ك) زمانزانىن
 كوردىستان عىراقى ب دېفتۇنگ ددانىن. وەك كوردىيا ژوري و لوپىدا گۇۋەرا سۇرانىدا
 خوين xun خوين xun خوين xun خوين xun

۱۰۷

ئەف چەندە دروست نىنە، چونكۇ دەمما ئەم ب رېنۋىسىسە لاتىنى دىنۋىسىن ب رونى ئەف چەندە دىيار دىبىت كۆ دېقىتونگ روپى نەدaiيە. وەكىو (XIWÊn) ئەو (W) دنابىھەرا ھەردو قاولا (I - ٦) دا دەھىت پولى كۆنسۇناناتى دىگىرىت، بەلىن ھەتا شىۋى ئەنۋىسىنا فى وشى دەھەمى دىالىكتاندا ب شاشى ھاتىيە ئەنۋىسىن و شىۋى دروستى وان بىنى شىۋەھىيە .(XWÎn) و (XWÊ)

پاشی دهیت و دبیژیت ئەذ جیاوازیه دکۆنسونانتاندا پتە و هندهك نمونانىزى دەستنىشان دكەت. دەمى دبیژیت کۆنسونانتا ("ھ") دکورديا نافەر استادا كىم دەھيتك زارگرن. وەكۇ:

<u>خواری</u>	<u>سہری</u>
۵	۵۵
سے ... ہتھ	سے

پانزی دهیته گوهورین بُو(ئوو). وەکو:

<u>خواری</u>	سہری
جو	جھے
نہ.	نھے

یانژی دبیته(گ):

ردهگ (رها داری) (رده - ره)

یانژی دبیته (و) (W): و مکو

ورج هرج

ورد هویر

یانژی دبیته فاولا (ئه - ئه): و مکو

ئەسپ هەسپ

ئەندام ... هتد. هەندام

ل ۋېرىتىدا نەمانا دەنگى (ھ)، نەكۆ ھاتىھ گوهۇرىن. دەھمى زمانەكىيىدا دەنگى (ھ)
 ناپەسەندە، چۈنكۈ كې و گەلەك ھەوا دېيىت، وەكۆ د ئىنگلىزىيدا زۆر كېتايە ل
 دەربىرىنى.

دېسان دبىيژيت ھندەك بەروقازى ژى ھەنە. وەكۆ

ھەور	ئەۋر(عەفر)
ھەوراز	ئەۋراز
ھەنى (ب موڭرى)	ئەنى

چەندىن دەنگىيەن دى ژى بەراورد كرينه ژوانژى: (س، ش، ر...هتد).
 د دويىچى باس ل كورتكىن و پىك گوهۇرىينا دەنگىيەن كۆنسۇنانت دىزمانى كوردىدا
 دكەت. ل دەسىپىكى رونكرنەكى دەدته وان گوهۇرىنىيەن بىسەر زمانىيدا دەھىن و دبىيژيت
 ھىچ زمانەك ژقان گوهۇرىنىان بەدەر نىنە ژەھمى لايەكىيە، ب تايىبەت د ژيانا وان يا
 جىڭىزلىكى، ئابورى، رەوشەنبىرى، ھونەرى، ئولى و ئايىينى دا...هتد. ژېھر كۆئىگەر زمان

بەردەپ پیش نەچو و مرۆڤ دەھمی بواراندا بەردەپ پیش چو؛ وى دەمى زمان ب ئەركى خوه يى جقاکى نارابىت. ژېھر هندى گوهۇرىنا زمانى ب شارستانىيەتىقە گۈيدايدە. هەرسا ئامازى دەدته زمانى كوردى، كۆئەزى ۋېھر فى گوهۇرىنى كەفتىھ دەمى دېيىزىت: ((زمانى كوردىزى وەكى هەمى زمانىت دى) (زمانەكانى تر) بى گومان بەر فەزىن و ۋەزاندى ۋە چۆيە و دچىت(رووبىوهودەررات)، گەلەك كورتكەن تىيدا بويىنە، دېن و دى بىن ل سەر بىنگەھ(بنكە) و دەستوورا، ژبو خۆشى و سەشك كرنى، دەربىرینا بىر و باوەرەن ب جۆرەكى باشتىو كىم هيىزوفەزەنتر).

نېھىسەرى زانىارىيەن باش و راست تۆماركىرىنە سەبارەت ئەو گوهۇرىنىن بىسەر زمانىدا ھاتىن، بۇ بەيىزكىرنا بۇچونا خۇزى ھەتا رادەيەكى باش نۇمنە يېن ھينايىن و چاوانيا ئاخفتى ئەفپۇ ۋى پىش چاڭ كرىيە.

لەپەزىزى هندەك ژوان كورتكەن و پىئەك گۈركىيە ب كورتى دېدەينە دىاركەن:-

- ١- كۆنسونانتا (ن) دكۈرديا ژورىدا نەھىيە خواندىن و نەھىيە نېسىن:
أ- وەكى: (من نان خوار) م نان خوار. ... هەندى.

هەرسا دگەل هندىزى دېيىزىت د حالەتى تۈرەبۇن و سەرسورمانىدا ناهىيە لادان.

وەكى:

ما من نەگۆتەتە مايى خو تى نەكە.

لەپەزىزى پىدەپ يە رونكرنەكى بىدەينە فى چەندى ئەۋۇزى ئەھوە تىشەكى زۆر ئاسايىيە دەدەمى ئاخفتىنيدا دەنگەك يان هندەك دەنگ ڙناڭ بىچن، بەلنى دەنفييسينىدا ب وى شىّوهى نىنە. هەرسا دەدەمى ئەۋۇزى سەرى دايە دىاركەن. دگەل وى چەندى ۋى چىيىت دەدەمى تۈرەبۇن و سەرسورمانىدا، دەدەمى ئاخفتىنيدا دەنگى (ن) نەھىيە گۆتن، وەكى:-

ما م نەگۆتەتە مايى خوتى نەكە.

- ب - زار نەكىرنا (ن) ا كۆمى دكۈرديا ژورىدا: وەكى (مېر و ڇانا گەنم دروى).
٢. كۆنسونانتا (ت): دكارى داخوازىدا كۆ (دېيىتن)، چاوجە دگەلەك شىّوهزارىن كوردىا ژورىدا ناهىيە درەكەندىن. وەكى من دېيىت من دېيىت ... هەندى.

هەر چەندە (دەپت) چاوگ نىنە، بەلكو كارە و (ت) يَا هاتىھ زېدەكىن (ت) ئى جىيىناوى لكاوه. چونكۇ چاوگى سەرەكى (فيان)ە، كو رەگى وئى دېيتە (قى) و مۇرفىما (د) دېيتە مۇرفىما دەمى نەو.

دەپت
وئى نەز دەپت.

وئى تو دەپت.

وئى ئەو دەپت.

لەوما ئەگەر (ت) جىيىناوى لكاوه بەھىتە لادانىزى واتا گۆھۈرىن و ئەم دشىيەن لادەين .
بۇ نمونە من ئەو دەپت.

پاشى دېپتىت: ئەگەر هات و دو كۆنسونانت لدویش ئېڭ هاتن، كۆنسونانتا پېشىنى يان دەھىتە لادان يانزى ناھىتە دركەنەن: وەكى

أ- (ز-ز): حەز ڙى كرن
حەز ڙى كرن

ب- (ز-ز): لى هاتن چىتە ڙ ڙى هاتن
لى هاتن چىتە ڙ ڙى هاتن

ج- (ر-ر): بەر رۇز
بەر رۇز

د- (ب): ببە مال فى بارى دارا
ببە مال فى بارى دارا...هەندى.

ھەروسا دېپتىت دەمى دەنگى (ب) دىگەل جەنافى كەسى سىيىي يى تاك (وئى، وئى)
بكار هات دەھىتە گۆھۈپىن. بقى رەنگى ل خوارى:

أ- (ب وئى): وەكى

(ب وئى) دېيتە (پى). وەكى: (تە بەرەك ب وئى ددا) دېيتە (تە بەرەك پى ددا).

ب- (د):

ئەفە دەھىتە ليكىدان و ب گفاشتن دەھىتە خواندىن، ئەگەر كۆنسونانتەكى دى يَا (د) پشتى وئى هات. وەكى: د دەرگەھىرا چۈن
دەرگەھىرا چۈن

ئەگەر بەرى دەنگى (ھ) هات، ئانكۇ (ھ) دەپتىرە هات دېپتە (تى)، وەكى:-

سەردار ھەرۇ دەھىتە مال
سەردار ھەرۇ دەھىتە مال...هەندى.

ج- (ز): وەکو: ئەو ژن و مالان زېبەھەرەبۇن ئەو ژن و مالان زېبەھەرەبۇن.

ئەگەر دگەل جەناقى كەسى سىيىٰ يى تاكى نەديار هات دى بقى رەنگى بىت. وەکو:
من دىنارەك ژوى (ۋى) وەرگرت من دىنارەك ژى وەرگرت.

د- (ل): وەکو: ئەگەر هات و دەنگى (ل) د دويىقرا دوشەيەكىدا هات ب لىكىدان و گفاشتن
دھىيتكە درەكىاندن. وەکو: كول ل مال بابى خۇ نىشا مە نەدا كول مال بابى خۇ نىشا مە نەدا.
دەملى دگەل جەناقى كەسى سىيىٰ يى تاكى نەديار دھىيتكە بكار ھىنان. بقى رەنگىيە.
وەکو: سەردارى دارەك ل وى دا سەردارى دارەك لى دا.

ل ۋىرىيدا پىندىفيه ئەفى چەندى ۋون بىكەين، كو كەسى سىيىٰ ڙ دو مۇرفىيمان
پىكىدھىيت، بۇ كەسى سىيىٰ نىير (ئەۋى) مۇرفىما سەربەخۇ دو مۇرفىيمىن بەند
(ئى، ئى) و ھەروا سىيىٰ مى (ئەۋى) و (ا، ئ)، لەوما دەمما مۇرفىما سەربەخۇيا
(ئەۋى/ۋى)، (ئەۋى/ۋى) لاددىن مۇرفىما بەند جەننى دىگرىت، كو ئەۋۇزى (ئى) يە و
يا ھەڤپىشكە دنافىبەرا ھەردوكاندا، لەوما مۇرفىما (ئى) دەستنېشانا كەسى سىيىٰ دكەت
بۇ نىير و مى، بەلىن دكەسىيىن دىت وەکو (تە / وە / وان) ئەف جۇرە مۇرفىمە نىنە، كو
جەننى وان بىكىت.

ھەرسا كورتىرن دكۈنسۈنانتا (ف)دا د دىيالىكتا كوردىيا ژورىيدا بەرچاڭە، ب تايىھەت
دنافىيەن دەنگاندا . بقى رەنگى:

أ- ب دوبارەكىرنا دەنگى (ف): وەکو بوققە بوققە بوققە بوققە.

ب- ب سەرەفە بەرداна (ئىيىن) وەکو پاشگەرى بسەر نافى دەنگى فە. وەکو: بوققە + ئىيىن
بىقىيەن. ...ھەند.

ھەرسا كورتىرن جەناقانىزى دايە دىياركىن دەملى دېيىزىت، د دىيالىكتا كوردىيا ژورىيدا
جەناقى كەسى سىيىٰ يى تاك (ئەۋى)، (ئەۋى) وىي كۆمى (ئەوان) و جەناقى
نىشانىرنى ئەفى، ئەفى، و ئەۋى و ئەۋى ڙ نىيىزىك و دويرو يىيىن كۆمى (ئەغان) و
(ئەوان) بقى جۇرى ھاتىنە كورتىرن. وەکو:

ۋى	ئەۋى
ۋى	ئەۋى
وان	ئەوان
فە	ئەفى

ئەف	ئەف
فان	ئەفان

نېزىك	دور
ئەفان	ئەوان
ئەفى/ئەھۇ	تاك

هەروسا نفيسيه رژى دېيىزىت: دەنگى (د) يى كو پشتى دەنگى (ر) دھى يا كپ د دىالىكتا ژورىدا ژبلى (كورد)، (مهند)، نەبن ھەمى ناهىيە زاركرن، ئانکو (د) دھىيە راكرن. وەكى

بەر	بەرد
زەر	زەرد
بەرن	بەردىن
مەرن	مەردىن
گەر	گەرد

هەروەكى بەرى نەھو مە ئامازە پى داي ، هەندەك وشە ھەنە ئەگەر ئەف (د) د ژناڭ بچىت دېتە ئەگەرا گوهۇرىنا واتايى. هەروەكى نفيسيه رى ئامازە ب هەندەك نمونان داي، ھەر دىسان دېيىزىن ئەو وشىن ئەف (د) د دگەلدا نەھەى د دىالىكتا ژورىدا ، لدويف گەرىيانا مە نىنە. هەروەكى نفيسيه رى ئەف نمونىن سەرى دايىنە دياركرن. بەلگەزى بۇ ۋىچەن دىوانىن ھوزانقانىن كەفنن.

پاشى دھىيەت ياسايا جە گوھارتنى دەسىنيشان دكەت، ئەۋۇزى بەراوردى دنافبەرا كوردىيا ژورى و يا نافبەراستدا. وەك

نافبەراست	ژورى
كىن	نەك
وەرىن	رەۋىن
زېخ	خىز
بەفر...هەتىد.	بەرف(بەفر)

بیگومان دفیریدا زانیاریین باش و ب مفا تۆمارکرینه، بەل ب پیویست دزانین
هندەك تیبینییان بیخینه پیش چاف:

- ١- دیاسایا کورتکرنا دنگاندا جۆرە تیکەلیەك هاتیه کرن، بىيى كورتکرنا
ب شیوه‌یەكى رېك و پېك دارېزیت، ئانکو بقى شیۋى ل خوارى دارشتبا داجوانتر
بىت وەکو(کورتکرنا دنگان ل دەسپېكى وشى، ل نافەراستا وشى، ل دوماهيا وشى).
- ٢- دیاسایا پېك گوھارتى دنگانزىدا بتىنى ئاماژە ب هندەك دنگان دايىه. چەندىن
دنگىن دىزى هەنە كو پېك دھىئەنە گوھۇرىن، ئاماژە ب وان نەدaiيە. بەل ھەر نقىسىرى
بخوھ ئاماژە بقى چەندى دايىه كو دېزىت ئەفەزى هندەك ژوان دنگان. واتە رې
نەھىلايە د ئاخفتتا خوددا كو ئەم رەختى لى بىگرىن و بىزىن بتىنى ئەو دنگ هەنە
ئەۋىن باس كريىن.

بەل ب گشتى كارەكى باشە و بۇ ئىكەم جارە دېيدەرەكى بقى رەنگىدا هندەك
بابەتىن بقى ل سەر كوردىيا ژوري بھىئە پېش چاڭىن، كو ھەتا نەو ژى كەسەكى
باس ل ۋان دياردان دكۈردىا ژورىدا نەكىرىيە. بۇغان ياسايانلىرى گەلەك نەونىن باش
دەسىيىشانكىرىنە و ئەفەزى ژئەنjamى وان ليكىدان و بۇچۇنلىن ويىيەن تايەتىنە
كوهەست پى كرىيە.

★ (بائىزى عەمەرى) دگۇشارا پەيىف دا يازمارى (٢٥)، گوتارەك ل ڇىر ناڤو نىشانىن
(دياردىن گرانكىن و سەككىرنا دنگان دايالىكتا سەرى يازمانى كوردى دا) بەلاڭ
كرىيە. ٧٤ ل.

ھەر دەسپېكىدا ھەزىيە بىزىن كو (بائىزى عەمەرى)، ب شیوه‌یەكى باش باس ل
ۋان دياردىن دنگان دايالىكتا كوردىا ژورىدا كرىيە، ھەر چەندە ب شیوه‌یەكى رېك و
پېك دناف بەرھەمىن چەندىن زمانقانىن قى دايالىكتىدا هاتىنە باس كرن، بەل ب
شیوه‌یەكى رېك و پېك باس لى نەكىرىيە، ئانکو بتىنى دەسىيىشانكىرنەوبىيى ج پۇنكىرنەكان
بەدەنە قى بابەتى^(١).

---

^(١) بىزىرە: د. بائىزى عەمەرى، دياردىن گرانكىن و سەككىرنا دنگان دايالىكتا سەرى يازمانى كوردى دا.

نفيسيه‌ري پيشه‌كىيەك دايىه بابەتى، پاشى دياردېن گرانكىن و سەتكىرنا دەنگا دکارىن پىشتر دا هەلسەنگاندىنە، د دويىقرا بۆچونا خوھ دياردكەت دەملى دېئزىت: "لۇغۇرە بۆمە ديار دې بۆچونىن ژىكجۇدا دەربارە ئان دەردو دياردان ل نك ئان زمانزانان ھەنە. ژېرکو ژلابى زانستىقە وەك دياردە نەھاتىنە وەرگرتە باھرا پەز ۋى ئەڭ بۆچونىن ژىكجۇدا بۆ ھندى دەزقىن چىنكى دەردو ژ جەھەكى بۆ جەھەكى دى دەھىنە گوهارتىن".⁷⁶

ھەردو دياردەزى ژلابى زانستىقە پىناسە كرىنە و بۆ ھەر ئىك ژوانزى چەند نمونە دياركىرینە. د دويىقدا ئامازى بۇي چەندى دەدت ھەتا كو د دىيالىكتا ژورىزىدا ئەڭ دياردېن ھە ل ھەمى دەڤەران وەك ئىك نىنن.

ھەرسا دېئزىت دياردا سەتكىرنى، يان د دىيالىكتىن دى دا نىنە يانزى ئەگەر ھەبىت واتايى ناگوھۇن و ھەرسا پىشە دچىت و دېئزىت: "ژېر ھندى و بۆ ئەلېف بىيەك ئىكگىرى بۆ ھەمو دىيالىكتىن زمانى كوردى، پىشنىياز دكىن كو ئەلېف بىيە كوردىدا ئەو دەنگىن ب ئان دياردان دېنە فونىم، ھەر ھەمويان تىپىن تايىبەتى نەبن. ئەگەر پىدۇنى بە، باشترە بۆ ھەر دياردەكى نىشانەكە تايىبەت بەن دانان كو بىھە سەر يان ژىر ھەر تىپەكى؛ دەنگى ئەۋى تىپى گران يان سەڭ بىكە ئانكى دى مە تەنلى دو نىشان ھەبن، ئەڭ ھەردو نىشانەزى كو ناجىنە دناف ئەلېف بىيىدا، تەنلى ل جەن پىدۇنى بەينە بكار ھىنان وەك (سەر و بۇر و ژىر) يەن زمانى عەرەبى و فارسى".⁷⁷

دېئزىدا بۆچونا مەزى دگەل يَا نفيسيه‌ري، چونكى دىيالىكتا كوردىا ژورىدا چەندىن وشىن بىشى رىنگى ھەنە كو دېنە ئەگەر ئەھەپىنا واتايى، ژېر ھندى پىدۇنى نىشانەك بۇ بەيىتە دانان و ھەر وەك د ئەنچام و پىشنىيازىدا ئامازى پى دەدت.

* ھە ردىسان (بايىز عمر احمد) ل گۆفارا ئەكاديمىا (كۆزى زانىيارى كوردستان) ياشمازه (5) ۋەكۈلىنەك ل ژىر ناڭ و نىشانىن (ئەلەلبىي يەكگەرتووى كوردى بە تىپى لاتىنى) بەلاڭىرىيە. ل ۲۲۵ - ۲۲۴.

ب شىۋەدەكى گشتى ۋەكۈلىنە (ئەلەلبىي يەكگەرتووى كوردى بە تىپى لاتىنى) باسى رېنفييسا كوردىيە ب پىتىن لاتىنى، بەلنى دگەل ۋى چەندىزى ھندەك ئامازە دايىه ياساپىيەن دەنگى كو پەيوەندى ب ۋەكۈلىنە مەفە ھەيە، ژېر قىچىن چەندى بتنى ئامازى دى ب وان لايەنان دەين.

دهمی دبیژیت ئەو فۆنیمیئن دیاردا قەلەوکرنى و دردگرن ئەفەنە (ۋ، پ، ل، گ). كوفۇنیمیئن نەسەرەكىنە دزمانى كوردىدا، چونكۇ ژجەھەكى بۇ جەھەكى دەھىنە گوهۇرىن، بىيى كو واتايى بگوهۇن.

ھەردىسان ئەو فۆنیمیئن دیاردا سەڭكىرنى و دردگرن ئەفەنە (ك، پ، ج، ت) كو ب فۆنیمیئن نەسەرەكى دزمانى كوردىدا ددانىت، چونكۇ ژجەھەكى بۇ جەھەكى دەھىنە گوهۇرىن، بىيى كو واتايى بگوهۇن.

ھەزىيە بىيىن كو ئەف زاپاڭى (فۆنیمیئن نەسەرەكى)، دزمانى كوردىدا ھىز و ئاوازە و نىيوان و تېپە و ... هتد ۋەدگىرتى، ئەف زاپاڭى نەقىسىھەرى بكارھىنای بۇ ۋى مەبەستى ناھىنە بكارھىنان، چونكۇ ئەف زاپاڭى ھە دزمانى كوردىدا بەرامبەر زاپاڭى (سوپرا سىگمانتل Supra segmental) .

- بهندي دويي: گوهورين دزمانيدا:

زمان فورمه‌كى جييگير نينه، چونکو زمان ژى دياردهكا كۆمەلايەتىه و دناڭ
كۆمەلگەھىدا وەكى هوڭكارەكى دەيتە بكارەينان بۇ حىبەجىكىرنا خاست و ويستىن
مرۆقى . هەر كۆمەلگەھەكىزى بەردەۋام توشى گورانكارىيان دېيت، لەورا ھەر جۇرە
گوهورىنهكەك ب تىپەربونا دەمى دېيتە ھۆيى گوهورىنا زمانى وان
زاراوه و وشە ھىزۇ شيانا خود ژ دەست دەدەن و دەيىنە فەراموش كرن. ئەفەزى
ھەمى رۈي دەدت بىيى كۆئەن وەكەن دەكتەن دەدەن و دەيىنە فەراموش كرن. ئەفەزى
پى دەكت يان كەسىن دەدور و بەرىن وى ئاخفتىنى پى دەكت دەكتەن وەكى بەرىن نىنە. لەورا
بومە ديار دېيت كۆئەن دەدەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن
گوهورىنانە كوبسەر بارى كۆمەلايەتىدا دەيىن. واتە گوهورىنا كۆمەلايەتى دېيتە
هوڭكارەك بۇ كارتىكىنى ل سەر زمانى^(١). چونكۇ زمانى تايىبەتمەندىيەكە كۆمەلايەتى
ھەيە دەمى مەرۆق پۈي ب روئى كەسەكى دېيت، ھەول دەدت ب شىيەتە كى جورە
پەيوەندىيەكە زمانى سەبارەت بابهەتكى دەكتەن كەسى بەرامبەر بېھەستىت كۆئەن
دانوستانىدە نەمنەيەكە پۇنە لىسر چاوانىيا كارتىكىرنا كۆمەلايەتىدا كۆئەن دەنچام
دەدت^(٢).

گوهورىنەن كۆئەن دەدىن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن
كارىگەريا ھندەك ياسا و دەستوران دروستىدىن. لەورا دزمانناسىيىدا نىاسىينا ۋان
گوهورىنان وەل زمانقانان كرييە كۆئەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن دەكتەن
دیار بکەن. ياسايى گوهورىنى دزمانيدا ياسايى كەنىشىتىيە، واتە دەھەمى ئاستىن زمانيدا
گوهورىن رۈي دەدەن.

بۇنمۇنە ئەم دەشىيەن گەلهەك گوهورىنان دزمانى كوردىدا ھەر ژەنەن ھەتا نەھو
بېبىنەن، وەكى ھاتنا دەنگى^(٣) (م - ٧) ژەنگى^(٤) (م - M)

^(١) اندر مارتىنە، مبانى زبانشىناسى عمومى / اصول و روشهای زبانشىناسى نقشگر، مترجم: هرمز
میلانیان، ص ٢٤٨ .

^(٢) پیتر ترادگیل، زبانشىناسى اجتماعى، مترجم: محمد گىباگىائى، ص ١٧ .

<u>کوردى</u>	<u>فارسى</u>	<u>پهلهوى</u>	<u>ئافىستاي</u>
زەقى	زەمین	دەمیك	- زەم
زەستان	زمستان	دەستان	- زيمە
سەفورە ^(١)	سەمورە	شەمورە	-

يانزى پىشگرى (هل) كو واتايا بەرەڭۈر يان سەرى يان وشا (ھلەستان) ھەيە و
پىك ھاتىه ژى ژ پىشگرى (هل) و وشا (وهستان) كو ئەڭ وشىن ل خوارى ھەمى ژفى
وشى ھاتىنە ودرگىتن.

ھل وەستە   ھلوسە   ھل

مەبەست ژفان گوھۇرىنان ئەوه دېنە ئەگەرا جىاوازى ژ قۇناغەكى بۇ
قۇناغەكا دىت. واتە ئە و گوھۇرىنىن كو ب سەر زمانىدا دەيىن ھەمى دەمان ل سەر
خو وھىدىنە و ب تىپەرىونا ماۋەيەكى زۆر ئەڭ گوھۇرىنە دەيىنە ئەنجامدان و مەۋە
پاستە و خو ھەست پى ناكەت^(٢). ھەست پىنەكىن ژى فەدگەرىت بۇ وى چەندى كو
ئەگەر ئاخفتىنەكەر رېن زمانەكى ھەمى پېكە مان و پەيوەندىيەن جوگرافى و
كۆمەلايەتى دناقىبەرا واندا مان، لەپىرى ئە و گوھۇرىنە ب يەكسانى ھەمى بەشىن وى
زمانى دى فەگەرىت، چونكۇ ئە و زمان دەور دايى ھەمان ژىنگەھىيە.

ھەروەك و ئەم دزانىن كوردىيا سەدى ھەۋدى و ھەزدى گەلەك يا جىاوازە دەمەل كورد
يا نوکە، كو دراستىدا ھەمى زمانىن جىهانى ھەمى دەمان د گوھۇرىنىدەنە و ئەڭ
گوھۇرىنە ناھىيە راوهستانىن، چونكۇ گوھۇرىن دناف ناۋەرۇك و رۇخسارى زمانىدایە
ژلايەكى دىت فە ئەڭ گوھۇرىنىن كو دەيىنە بكار ھينان نابنە ئەگەرا ژناۋە چونا زمانى،

^(١) فاضل عمر، ئاورەك ل زمانى كوردى، ل ٥٩ - ٦٠ .

^(٢) فاضل عمر، ئاورەك ل زمانى كوردى، ل ٦٩ .

^(٣) طالب حسین علی، فوتولۇجى كوردى و دياردەي ئاسان بونى فونىمەكان لە زارى سلىمانى دا، ل ٤١ .

بەلکو زمانی بەرەنگ ئاسان تر دىبەن و دېيىتە ئەگەرا هندى کو بزاڭەكا لەشىيا كىمتر بۇ دەربىرىنى بھىتە بكارهينان ، بەلنى ڙ لايى دارېشتنىقە زمانى بەرەنگ ئالۆزىي دىبەن^(١). ملەتى كورد ڙى وەكۆ هەر نەتەۋەيەكى و زمانى كوردىزى وەكۆ هەر زمانەكى ڙغان جۇرە گوهۇرىنالا بەدەر نىنە، چونكو ((لە مىئۇووی كوردىدا وەكۆ مىئۇووی هەر مللەتىك ئەم دىاردانە رووى داوه و بەھەمان پلانەشدا تى پەربون و زمانى كوردىش بە پىرى ئەم دىاردانە ھەمىشە لە گۆرپىن بۇوە))^(٢).

پىّزا گوهۇرىنىيىز ڙ ناوچەكى بۇ ناوچەكا دىتە دھىتە گوهۇرىن و ھۆيى سەردەكىزى جىاوازىيا ڦان ناوچانە ڙلايى تۆبۈگرافىقە، چونكو گوهۇرىن ياسايدەكى سروشتىيە و ڙ سەردەمەكى بۇ سەردەمەكى دىتە دھىتە گوهۇرىن، ڙىنگە رولەكى كارىگەر دىگەرىپەت بۇ وان گوهۇرىنىن ب سەر زمانىدا دەھىن. كەواتە ئەگەر ھەمان سىستەم چۈ دناف دو ڙىنگەھەيىن جىاوازدا، پاشتى ماۋەيەكى دو شىۋىيەن جىاواز د گرنە خۇو و دىن دو سىستەمەن جىاواز . زمانىزى وەكۆ ياسايدەكى گشتى ڙفى ياساىي بەدەر نىنە و ب تىپەربۇنا دەمى دھىتە گوهۇرىن^(٣)

مەرجەك ڙ مەرجىيەن زالبۇنا زمانەكى ب سەر زمانەكى دىدا ئەھوھ كو ھندەك كۆمەلگە ھەنە ب دو زمانان دئاخىن، بەلنى ڙېھر تىپەربۇنا دەمى، ئىيىك ڙ وان كارتىكىرنى لەسەر زمانى دى دكەت و پىز خۇو دچەسپىنەت و ھەمى بواران ل زمانى دى دگرىت. دەپى دەمەيدا كۆمەلگە فەدگەرىپەت بۇ ئىيىك ڙ وان زمانان و دەست ڙ زمانى دى بەرددەت. ئەف دەست ڙى بەرداňە ب واتايا وى چەندى نىنە كو ھىچ كارتىكىرنەك لەسەر زمانى دى نابىيت، چونكو ئە و كارتىكىرنە دى دو لايەنلى بىت. بۇ نەمونە : بازىرى ئۆبەرفارت) كو دكەفيتە رۆزھەلاتى نەمسا، ئىكە ڙ وان جەھان كو بەرى چوار سەد سالان جوتە زار (دو زمان بكار دەھىنالا) نەھو ڙى د ھۇناغا گوهۇرىنا زمانىدا تى

^(١) محمد معروف فتاح، زمانەوانى، ل ۱۱۴.

^(٢) جمال رشيد احمد، (١٩٩٨)، لى كۈلىنەۋەيەكى زمانەوانى دەرىبارەي مىئۇووی وەلاتى كوردەوارى، ل ۳۸.

^(٣) وريما عمر امين، (١٩٨٢)، خزمایتى لە زمانا...، ل ۲۷.

دپهريت. ئەلمانى لى دەھمى بوارەكىدا و بۇ ھەمى كاروبارەكى دھىيەتە بكارھىنان و ل
بەرە جەن زمانى ھەنگارى بىرىت^(١).

((ئەم كىدارى كارلىك كىدىنى زمانە ھاوسنورەكان لە زمانەوانىدا پىيى دەوتىرى:
ملەمانى زمانەكان {صراع اللغات} ھەلبەته كام زمان پتر كەرسە بېھخشى ئەوه
بەزمانى {زال} دادەنرى و كام زمانىش پتر وشە و كەرسە زمانى وەربىگىر، ئەوه بە
زمانى {بەزىو} دادەنرى. زمانەوانىش چەند مەرجىكىيان بۇ ئەم رادەت تىكەل و
كارلىكە داناۋە. واتە؛ ئەگەر ئەم مەرجانە لە ئارادا نەبن، زمانىك بەسەر زمانىكى
تردا زال نابى)^(٢).

١- دەقىيت زمانى داگىركەر ژلايى شارستانى و رەوشەنبىرى و دەسەلات و بەرفەھىيىدا ، ژ
زمانى داگىركەر پېشكەفتى تر بىت.

٢- دەقىيت ماودىيەكى درىئە زمانى داگىركەر ب پېشكەفتى ل سەر زمانى داگىركەر
بىيىنت.

٣- دەقىيت خەلکەكى زۆر ژەردو لايَا دنაڭ ئىك و دو دا بىزىن و تىكەل و هاتو چويەكا
زۆر دناقبەرا ھەردو زماندا پۇي بىدەت.

٤- دەقىيت ھەردو زمان، واتە؛ داگىركەر و داگىركەر ژەمان خىزانى زمانى بن، يان ژ
دو خىزانىن خزم بن.^(٣)

(١) محمد معروف فتاح، (١٩٨٦)، سنور و بندما و ئەركەكانى كۆ زمانەوانى، ل ١٣١ .

(٢) عبدالوللا حوسىن رەسول، (٢٠٠٢)، مىزۇووى شىيەزارى گەرمىان - لىكۆلىنەوەيەكى
زمانەوانىي مىزۇووىيە، ل ٣-٤ .

(٣) رمضان عبدالتواب، (١٩٨٢)، المدخل إلى علم اللغة، ص ١٧١-١٧٧ .

قۇناغىن گوھۇرینا زمانى ل گۇۋەرا بەھىيىنان:-

زمانىزى چەند قۇناغەكان بخۇدە دىرىت. د دەستىشانكىدا ۋان قۇناغاندا بىنى دئ باس ل قۇناغىن دەنگىزلىرى و وشەسازى كەين:-

لـ قۇناغا وشى:-

((لە مىيانى ئەم قۇناغانەدا ژمارەيەكى زۆر لە وشە و زاراوه لە زمانە زالەكە دەچىتە زمانە بەزىوەكە و پەيتا پەيتا ژمارەيان پىز دەكا. وەك لە زمانى {بەرەبەرى} دۇوى دا بەرامبەر زمانى عەرەبى. لىرەدا ئەگەر ماودەكە كەمى خايىاند، زمانە زالەكە كەم وشە لە زمانە بەزىوەكە وەردەگىرى، بەلام ئەگەر ماودەيەكى زۆرى خايىاند ئەوا نەويىش وشەى زۆر لە زمانە بەزىوەكە وەردەگىرى. هەر وەك تاكو زمانى فەرەنسى بەسەر زمانى نۇرپماندى زال بۇو نزىكەي نىيۇدى وشەكەن ئالۇڭۇر بۇو))^(١).

ئەگەر ئەم بەھىن و بەراوردا زمانى كوردى دىگەل زمانى عەرەبى بىكەين. ب تايىبەتى كوردىيا ژورى، دى بىنин وەك گۇۋەرېن دىيىن كوردستانى گەلەك نە كەفتىيە ژېر گوھۇرپىنان، ئانکو پەسەناتىيا خود ھەتا رادەيەكاباش ياخىسىتى. چونكۇ: ((تاكو رېزەتى سەختى خاك وۇرتىرى بى، رېزەتى گۈرەن كەمتر دەبى. ئەمەش واى كردوو، ناوجە شاخاوىيە سەختەكان پىز پاراوى خۆيان بپارىزىن و كەمتر بگۈرېن، بە پىيچەوانەش ناوجە دەشتايىيە ساناكان پىز تىكەلاو بىن و كەمتر پاراوى خۆيان بپارىزىن))^(٢).

((چونكۇ ئاسانى هاتوچۇ و زۆرى تىكەل دەبنە هوئى ئەوەى زۇورتر شارستانىيەت {بە ھەموو وشە و زاراوه و بىرۇكەكانييەو} بىگاتە ناوجە ئاسانانەكان پىش ئەستەمەكان و بەم جۆرە گۈرەن زمان لەو ناوجە ئاسانانە زۇورتر و خىراتر و فراوانتر دەبى. كەواتە رادەي شارستانىيەتى و رادەي گۈرەن زمان راستەوانەنە، چونكە(بىگومان بە پىي پىيىستىيەكانى شارستانىيەتە نوېيەكان وشەى نوېيش پەيدا بۇون))^(٣).

^(١) عەبدوللە حوسىن رەسول (٢٠٠٢)، مىزۇوى شېھزادى گەرمىيان، ل، ٤.

^(٢) ھەمان ژىيدەر، ل، ١٠.

^(٣) ھەمان ژىيدەر و ھەمان لادەر.

ب- قۇناغا دەنگى:-

دېنى قۇناغىدا ماسولكىن دەفى و گەورى و پەردىن دەنگى فيرى درکاندىندا وان دەنگان دىن، ئەۋىن ژ زمانەكى بىانى هاتىنە وەرگرتىن. ھەتاڭو وەلى دەپىن وەكى زمانى زال بوى وان دەنگان

دەربىرەن، بۇ نۇمنە دەنگىن (ع، ح، غ، ق...هەتى) يېن زمانى عەرەبى كو هاتىنە دناڭ زمانى كوردىيدا.^(١) رادىيە كارىگەر يا ۋان دەنگان ل دەستىپېكى زۆر بەرەلەلاڭ بۇ ، بەلى ھەتا رادىيەكى د سەر دەمى نەودا ھىدى ئەڭ دەنگە ژ ناڭ دچن، چونكۇ دەنگىن پەسەنلى زمانى كوردى نىين، بەلكو ئەلەفۇن بۇ ھەندەك دەنگىن دى بىي، كو واتايى بگۇھۇرن.

ھۆكارىن گوھۇرینا زمانى

۱- ھۆكارىن نەزمانى:-

ھەروەكەن ھاتىيە دىاركىرن كو زمان دىاردەكاكا كۆمەلايەتىيە و توشى گوھۇرینان دېيت و ئەڭ گوھۇرینەزى ھەندەك ژوانا ژئەنjamى گوھۇرینا كۆمەلايەتىنە، كو دېيىزىنە ۋان گوھۇرینان گوھۇرینىن ژ دەرقەي زمانى. بۇ نۇمنە بكارھىيانا وشىن كومپیوتەر، ئىنتەرنېت، كەل و پەلىن شەپى.... ھەتى. بۇيە ئەگەرا ھەندى كو وشىن نويىز بەقەنە ناڭ زمانى، لەورا ھەندەك گوھۇرینە دزمانىدا چىدەن^(٢).

ھۆكارى نەزمانى واتە، بارى كۆمەلايەتى ھۆكارەكى گرنگە دگوھۇرینا زمانىدا، چونكۇ گرنگى دان ب كۆمەلگەھى ژ بەرى بەلاقبۇنا بىرۇ بوجۇنلىق قوتا باخانا كۆمەلايەتىيا (دۇركايم)^(٣) ئى، وى چەندى دىار دەكت كو زمان كەرسەتەيەكى گرنگى

^(١) عبداللە حوسىن رەسول، (٢٠٠٢)، مىزۇوى شىوهزارى گەرمىان، ل. ٥.

^(٢) سىما و زىرىنە، زبان شناخت، ص ۱۰۸.

^(٣) امېل دوركایم (١٨٥٨ - ١٩١٧) سەرەتلى زانستى كۆمەلايەتى يە پاشتى(كۆنست)ى ل فەنسا- دوركایم مامۇستا بول زانكۇيا سوربۇن و بىي داخار بوب فەلسەفا كۆمەلايەتى با (كۆنست)ى - ھىزا وى بارا پىز گۈيدى ئەنسروپولوجيا و بەمايتىن دىنى بور. ژېرەمەن وى - (دابەشكىرنا كارى ل كۆمەلگەھى ١٨٩٣) و (بىناغەيا پروگرامىن كۆمەلايەتى ١٨٩٥). ھەتى. بىنۇرە: الموسوعة العربية الميسرة، ص ٨١٦.

تىك گەھشتىئىيە دكۆمەلگەھىدا و ھەر گوھۇرىنەك دۈيانىيدا روى بىدەت دناڭ زمانىزىدا پەنگ ۋەددەت^(١). ڇېھر ۋىنچەندى دى باس ل ھندەك وان ھۆكاران كەين كو

پەيوەندى ب بارى كۆمەلايەتىقە ھەنە:

۱- دەستەلەتا رامىيارى و سەربازى:-

أ- رامىياريا دەرفە:

دەپ بوارىدا كۆمەلگەھا زمانى دكەفيتە ڇىر دەستەلەتا رامىيارى يا راستەوخۇ يان نەپاستەوخۇ يا كۆمەلگەھا زمانەكى دىت. د شىيۆى پاستەوخۇدا ھېرشن كرنا كۆمەلگەھەكى بۇ سەر كۆمەلگەھەكا دىت دەھىتە چاھەپىكىن كو وشىن بىيانى بەيىنە ناڭ زمانى كۆمەلگەھا داگىركىيدا^(٢)، بۇ نمونە ل دەمى دابەشبونا كوردىستانى ڙلايى ئوسمانى و سەفەۋيانقە دوى دەميدا گەلەك شاعرو نقىسىرەن كورد كەفتەنە ل ڇىر كارتىكىرنا وان و گەلەك وشىن توركى و فارسى دناڭ زمانى كوردىدا يىين بكار ھىيانىن كوب بكار ھىنانا ۋان وشان دېيتە ئەگەرا گوھۇرىنى و تى كەفتەنە دناڭ زمانىدا. ھەرسا د شىيۆى نەپاستەوخۇ ڇىدا بىيى كو ھېرشن بىتە سەر كۆمەلگەھەكى دەستەلەتا رامىيارى يا كۆمەلگەھەكى بۇ كۆمەلگەھەكا دىت دېيتە ئەگەرا ھندى وشىن بىيانى بەيىنە دناڭ زمانى داگىركىيدا^(٣).

ڙلايەكى دىت فە ئامانجا ھەردە سەرەكىيا تورك و فارسان ئەو بويە كو زمانى كوردى ب دروستى بگوھۇرن، چونكۇ ھەتا نەھۆزى پىكى نادەنە كوردان ب زمانى خوه بخوينن. بەلكوب زمانى توركى و فارسى دخوينن، لەورا زمانى توركى و فارسى گەلەك كارتىكىن ل سەر زمانى كوردى كرييە ل وان وەلاتان^(٤). بۇ نمونە ب ئەگەرا دەستەلەتا سەربازى دېيىنن گەلەك وشىن پوسى ژئەنجامى دانا كەل و پەلىن سەربازى بۇ عىراقى يىين ھاتىنە دناڭ زمانى عەربىدا. ڇېھر ھندى داگىركىرنا سەربازى و گوھۇرىنا سەنورى رامىيارى، يان دولەتا نوى و هىزا نەتەوايەتى ھۆكارن بۇ

(١) عبداللە عەزىز مەحمدەد، گۈزانى واتاي وشە لەزمانى كوردىدا، ل ٦٥.

(٢) كورش صفوى، گفتارهای درزبانشىسى، ص ١٢١.

(٣) عبداللە عەزىز مەحمدەد، گۈزانى واتاي وشە لە زمانى كوردىدا، ل ١٧.

(٤) عەزىز ناكەھى، كارتىكىرنا زمانىت بىيانى ل زمانى كوردى، ل ١١٣.

گوهورینا زمانی^(۱). کو هندهک ژ کیماسیین زمانی ژ ئهگهرا شان هۆکاران دهست ژ زمانی خوه بهرددەن و دچنه دقۇناغا زمان گوهورینىيىدا، بۇ نمونه وشا (كلاشينكوف) کو ژ زمانى رؤسى هاتىه وەرگرتەن و تانھۆزى دەھىتە بكارھينان.

بـ رامياريا نافخوي:

رامياريا نافخوي ج ل سەر دەمى كەفندىدا و ج ل سەر دەمى نەھۋىدا ج مفا نەگەھانديه زمانى يەكگرتويى كوردى. ل سەر دەمى كەفندىدا هەر ميرگەھەكى ژلايى خودقە پېكۈل دىرىن دىالىكتا خوه بىسەپىن ل سەر دىالىكتىن دى، ج جارا هزر دەندىدا نەكىريه زمانەكى يەكگرتويى كوردى دروست بىكەن. هەروسا دىسەر دەمى نەھۋىدا پىنگاڭىن باش نەھاتىنە هافىزتن بۇ زمانەكى ئېكگرتى، بەلكو هەر ناوجەك ژ كوردستانى رۆزىنامە و گۇفارا ب دىالىكتا خوه دەردئىخىن و هەروسا هەبۇنا چەندىن كەنالىن تەلەفزىيونى و راديو...هەتد. يَا ژ ھەميي گرنگەر ژى بىنى گرنگى ب دىالىكتىن كوردىيا ژورى و نافەرات دەھىتە دان، ئانكۇ دىالىكتىن دى هاتىنە فەراموشىرىن و هەروسا ھەولدانا ھەر ئىك ژوان بۇ بكارھينانا هندهك زاراڭىن تايىبەت بوانقە وەك (قوتابى- خويىندىكار، ژن-نافرەت...هەتد)^(۲) هەروسا شەرى نافخوى ھۆكارەك بويە بۇ ھندى كو دەفەرەك پىز گرنگىي ب وشىن دىالىكتا خوه بىدەت بىنونە عەبدوللا پەشىو د ھوزانەكا خوددا دېئىيت:

((ناوىرم قەلەمىيەك ھەلگرم

ناوىرم كراسىك لەبەركەم

رووتان رەش بى

خۆ رەنگە كانيشتان بەش كردا!

بلىيەن: خويىندىكار يَا قوتابى؟

ژن يَا ئافرەت؟

رووتان رەش بى

(۱) عبداللە عەزىز مەحەممەد، گۆرانى واتاي وشه لە زمانى كوردىدا، ل ۱۷.

(۲) عبداللە حوسىن رەسول، (۲۰۰۲)، مېزۇووی شىۋەزارى گەرمىان، ل ۸.

۲- هویی ئایینی:-

دەمئ ئایینی مەسیحی دناڭ كورداندا بەلاڭ بوی، ئەو كوردىن بويىنە مەسیحی فيئرى زمانى ئنجىلى و ئارامى بون، لهو هەتا نهو ڙى جل و بەرگىن وان كوردى، لې ڙېھر كو بويىنە مەسیحی پېتىن ئارامى يېن ئنجىلى و ئەلف و بېيىن عىبرى بكار هيئاينە و في چەندى ڙى كارتىكىن ل زمانى كوردى كريه . هەروسا ڙلايى زمانى عەرەبىزىقە كوردان ب رىكا ئايىن ئىسلامى گەلهك وشىن عەرەبى بكار هيئاينە و نەشىاينە وەرگىرنە كوردى و ئەفان وشىن عەرەبى جەن خوه دزمانيدا كريه . وەك (حەج، زکات، قىبلە ....هەند) ^(۱). بەل شيان هندەكا وەرگىرنە سەرۋ زمانى كوردى، بۇ نمونە (صلاح - نشيڭ، صوم - رۈزى، وچوو - دەستنەپىز، جەن - بەھشت، جەنم - دوزەخ...هەند). ئەفەزى ۋەدگەرىت بۇ وى چەندى، چونكى ئەڭ وشىن لسەرى ديار دئايىنى زەرەدەشتىدا ھەبون و دەھاتنە بكارھىيان. بەل ئەڭ وشىن نەشىاينە وەرگىرنە سەر زمانى كوردى ۋەدگەرىت بۇ وى چەندى چونكى دزمانى زەرەدەشتىدا نەبون و نەدەھاتنە بكارھىيان.

۳- گوھۇرینا زمانى لدویف ڙىنگەھى:-

زمان وەك دياردەيەكا كۆمەلايەتى و سىستەمى گرىيادى ب كەلتۈرى كۆمەلگەھىقە، دوپر نىنە گوھۇرینىن كۆمەلايەتى و هەر ھۆكارەكى نەزمانى يى ڙەدرەقە كۆمەلگەھى كارتىكىنى ل سەر كۆمەلگەھى دكەت، كارىگەرلى سەر زمانىزى ھەبىت ^(۲). بۇ نمونە بارى كۆمەلگەھا كوردهوارى وەكرييە كوششا شاهى((شاهى و گوفەند)), چەندىن بوارىن شاهى كرنى بخۇفە بگرىت وەك (ملانى، سىپى، شىخانى، سنجانى، ...هەند) كو بارى كۆمەلايەتى كوردهوارى بويە ھۆكارەك بۇ ھەندى چەندىن وشىن دى وەك ناڭ بۇ جورە شاهىيەكى دزمانىدا پەيدا بىن. يان دزمانىن دىئرېيدا وەك دناڭ هندەك قەبىلىن عەرەبىدا وشا (حىشتر) جورە دابەشكىرنە كا تايىبەتى بۇ كرييە، كو دناڭ

^(۱) عەزىز ناکرەبى، كارتىكىنا زمانىت بىانىا ل زمانى كوردى، ل ۱۱۳.

^(۲) كورش صفوى، گفتارهای در زبانشناسی، ص ۱۱۴.

کورداندا نینه. ئەقەزى چىدىت گرىدای بوارى ژىنگەھى بىت، چونكو دېنى ژىنگەھىدا
ھەبۇنا گەلەك جورىن (حىشتر) ان وەلى كرييە كو گەلەك ناۋىن جودا جودا بۇ بەھىنە
دەست نىشان كرن، بەلى ل دەڭ كوردان بتنى ئىك نافە. كەواتە دى گەھىنە وى راستىنى
كۆئەگەر وشىن زمانى ژئەنجامى پەيەندىيەن كۆمەلايەتى و بارى كۆمەلايەتى
دروست دىن، دگەل گوھۇرىنا فى پەيەندىيەن و ئەقى بارى؛ دېقىت گوھۇرىن دزمانىزى
دا دروست بېيت.

٤- بارى رەوشەنبىرى مەلتەكى:

پېشىكەۋتن دبوارى ژيان و زانستىدا (ئەدب، فەلسەفە، ھونەرلىك جوان.....ھەتى)
ھەمى يان كو پەيەندى ب بوارى رەوشەنبىرىقەھەبە، دېنە ھۆكار بۇ گوھۇرىنا
زمانى. ھەرسا ئەوا پەيەندى ب زمانىقەھەبىت ب تايىبەت ھەبۇنا كۆرلىن زانىارى
يېئىن زمانىيە و كارى نخىسىن و وەركىپانى ژ زمانەكى دى و ھەبۇنا ھوكارىن فېركىنى.
ھەرسا كارتىكىرنا دو زمانان ل سەر ئىك و دو دېيىتە ئەگەرا خواستىنى كۆئەقەزى
كارتىكىنى ل سەرھەمى ئاستىن زمانى دەكت و دېيىتە ئەگەرا گوھۇرىنى. ژېلى ھەبۇنا
دابېرىنا جوگرافى و زارافىن جودا جودا يېئىن ھەر زمانەكى كۆئە بخوهۇزى مەلبەندى
ۋان جورە گوھۇرىنان^(١).

٥- ھۆيى دەرونى

بىگۆمان ھۆيىن كۆمەلايەتى و دەرونى بۇ گوھۇرىنا زمانى، كو ((مەبەست لە
ھۆي دەرونونى ئەو كاردانەوە دەرەونىيە كە لاي ھەلگرانى زمانىك {نەتوھىيەك}
دروست دەبى، ئەنجامى رۇوداھەكاني رۇزگار، ج ئايىھەك {ايچابى} بن ج نايىھەكى
{سلېي}. چونكە ئەگەر لە رووی دەرەونىيە سەيرى زمان بىكەين، رىستە بىرىتىھە لەو
كاردانەوە لاي گويىگەر دەبى^(٢)). لەوما بشىوهەكى رۇنتە ئەگەر نەم بەردا
ھەردو كوردىيەن ژورى و نافەرەسەت بىكەين د ھەرىمما كوردىستانىدا دېيىنин ھەبۇنا

^(١) محمد معروف فتاح، سۇورو بىنەماو ئەركەكانى كۆ زمانداوانى، ل ۱۳۱.

^(٢) عبداللە حوسىن رەسول، ۲۰۰۲، مېزۇرى شۇۋەزارى گەرمىان، ل ۸.

کارتیکرنەکا دەرونى، بويه ئەگەرى هندى بكارھینانا وشىن كورديا نافەراست دنالى
كورديا ژوريدا تىشتكى زورى ئاسايىھە و كەسانىن فى دەفھەرئ (كورديا ژورى گۆفھەرا
بەھدىنەن) هىچ كاردانەوەيەكە دەرونى بەرامبەر بكارھینانا ۋان وشان نىشان نادەن،
بەلى دگەل هندى بەروۋەزى

بكارھینانا وشىن كورديا ژورى د كورديا نافەراستدا ئەڤ چەندە بدرۇستى پەيرەو
نەكريە و ژلايى دەرونېقە زۆرينا ئەندامىن كورديا نافەراست بكارھینانا ۋان جۆرە
وشان دلخوش نىن و جۆرە كاردانەفەيەكى نەرىنى لەدھ پەيدابويھە و پەت حەز بەندى
دەن ئەڤ كوردييە بەيىتە سەپاندن لسەر ھەمى دەفھەرېن دىتىن ھەرىيما كوردىستانى،
زېھر فى چەندى ئەم ئەندامىن كورديا ژورى بساناھتىن تىكەل كورديا نافەراست
بويىنە و زۆر ئاسايى دشىن بشىۋى ئەندا كۆمەلا كورديا نافەراست ئەڤ چەندى دەن و زىدەت حەز
بەندى دەن كەرسەتىن زارافى خوه بكاربىن، و بەلگەزى بۇ فى چەندى ھەبۇنا
چەندەها گۆفار و رۆزۈنامىن كوردى دى بىنى ل دەھان گۆفارىن كۆ بکورديا نافەراست
دەردەن ئەگەر تو سەيرى ۋان رۆزۈناما بکەل پىنج شەش و شەيەكان زىدەت تو
نابىنى، كۆ دناف رۆپەلىن رۆزۈنامىن خودا بكاربىن، بەلى ل رېزەكە كىيەت ل گۆفار و
رۆزۈنامىن كۆ ل كورديا ژورى دەردەن، تو دشىي ب سەدان وشىن كورديا نافەراست
دنادا بېينى.

ل دوماهىيىزى هندەك ھۆكارىن دىيىزى دشىن كارتىكىنى ل سەر زمانى بکەن ژوانىزى
بازرگانى كەن. رەنگە دو وەلات گەلەك ژىيەك دويىر بن، بەلى ژئەنjamى بازرگانى كەننى
وشە ژ زمانى ھەردو لايان ئالوگۇربىن يانزى دەمى مەرۆف دەقەكى وەردگىرپەت رەنگە
بەرامبەر وشەكە دياركى دىمانىدا چونەبىت لەو دى ھەر وشىن وي زمانى ھىنە بكار
ھىنان و ئەفەزى دېيىتە رېكەك كۆ كارتىكىنى ل زمانى بکەت.

۲- هوکارین زمانی:

ب شیوه‌هیه کی گشتی حمزو فیانا مرؤفی ل سه‌ر کیم بزافیه رادوه‌ستیت کو ئەفه ئىك ژ هوکارین سه‌ردکیه بۆ گوهۇرینا زمانی. لهورا زمانناس لوئ باوھېنە کو زورینا گوهۇرینىن دەنگی و رېزمانیيەن زمانی کو دېتە ئەگەرا درکاندنا سقك و ساده، ھەمی ل ۋېر كارتىكىرنا ۋى ياساپا گشتىن. (بكار هينانا كىمترىن هيئى ئاخختنىيدا) کو ئىك ڇەوكارین نافخوييەن زمانیه. ھەروەکو ئاستىن دەنگسازى و مۆرفولۆزى و سينتاكس دېك جياواز، گوهۇرین ژى دغان ئاستاندا ب شیوه‌هیه کی جياواز روی ددەت^(۱).

ب شیوه‌هیه کی گشتی هوکارین زمانی ل دو فاكته‌راندا كۆم دبن:-

- دەم: ((مەبەست لە كات، ماودى خايىندى زنجىرە دەنگەكانه بۆ گەياندى واتاكان.

- وزه: مەبەستىش لە وزه، ئەرك و ماندووبونى قىسەكەر تاكو دەنگەكان دروست دەكاو واتاكانى لى باردهك، ھەروەها ماندووبونى گوېگىشە تاكو دەنگەكان شى دەكتەوه و واتاكانيان لى دادەگىر. لەسەر ئەم بنچىنەش پىسايدى دىتە ئارا : ھەر چەندە واتاى زۆرتر لەسەر زنجىرە دەنگى كورتى بار بکرى، قىسەكەر فازانج دەكا و وزه كاتى بۆ دەگەريتەوه^(۲)).

ھەرسا پەرسەندنا واتايى زمانىدا وى چەندى بخودە دگرىت: کو ھندەك وشە پەيدا دبن کو پىشتر نەبۇن و ھندەك وشەش جە گوهۇرینى دەنگەكان، کو پىشتر دهاتنە بكارهينان يان ب ئىك جارى ڇناف دچەن.^(۳) بەل ڇمارا ئەو وشىن ڇناف دچن گەلەك كىمترە ژوان وشىن بەردەۋام پەيدا دبن، چۈنكۈ ڇمارا وشىن ھەر زمانەكى ھەردەم د گوهۇرینىيادانە. ھەر رۇز ب دەھان وشە دەھىنە دنافدا و ب دەھان ژ بكارهينانى دەفن.^(۴)

^(۱) مهرى باقرى، تاریخ زبان فارسی، ص ۲۱.

^(۲) عبدالللا حوسىن رەسول، (۲۰۰۲)، مىزۇوی شىوه‌زارى گەرمىان، ل ۱۰.

^(۳) على عبدالواحد الواقى، (۱۹۷۲)، فقة اللغة، ص ۳۲۵.

^(۴) عبدالللا حوسىن رەسول، (۲۰۰۲)، مىزۇوی شىوه‌زارى گەرمىان، ل ۱۲.

بەنگوھۆرین د هندهك ئاستاندا زىدەتر ژ ئاستىن دى دروست دېيت. بۇ رۇنکرنا
ھۆكارىن زمانى بتنى دى باس ل ئاستى دەنگسازى كەين كو پەيوەندى ب بابەتى مەفه
ھەيە.

- ئاستى دەنگسازى:

پۇن و ئاشكرايە كو گوھۆرین زىدەتر دې ئاستىدا بەرچاڭ دېيت، چونكۇ زمان ل
سەر بناغى دگۆھاستنا واتايى ھاتىيە دامەزرايدنا و لايمەنلىن رۇخسار و ناقھەرۇك دەھىتە
بكارھىنان. درەكەن دەنگىن زمانىزى وەك خود نامىنىت، بەلكو وەكەن مە ئاماژە پى داي
ب تىپەر بونا دەمى گوھۆرین ب سەر دا دەھىت. ئەڭ گوھۆرینە ب شىۋەيەكى گشتى
ھەمى زمانان فەدگرىت، ب تايىبەت دەمى دەنگ دەپتە د چارچوڭ ئاخفتىندا، چونكۇ
زىدەتر گوھۆرین دئاخفتىندا پۇ دەدت. گەلەك جاران دېيىن شىۋى ئەھىسىنى
دزمانەكىدا جىاوازە ژ شىۋى ئاخفتىن^(١).
بۇ زىدەتر رۇنکرنا في گوھۆرنى دئاستى دەنگسازىدا، دى باس ل هندهك ھۆكاران
كەين كو دېنە ئەگەر گوھۆرینى دئاستى دەنگسازىدا.

(أ) ياسايى دەنگى بەيىز:

لدویش في ياساي دەمى دو فونىم كارتىكىنى لسەر ئىك دكەن، ئىك ژوان
فونىمان لدویش جەن خود دېرىگىدا، يان لدویش ھىزدا درەكەن دەنگسازىدا كارتىكىنى ل
فونىما دى دكەت و دېيىت ئەگەرا گوھۆرینى.

(ب) ھۆكارى لەزكىنى د ئاخفتىندا:

لەزكىن دئاخفتىندا هندهك جاران دېيىتە ئەگەرا گوھۆرینى، ئەقەزى
ئەنچامى وى چەندىيە كو ئاخفتىكەرى دېيىت دەھربېرىنيدا كېم ترىن وزى بكار
بەھىنىت كو ئەڭ لەزاتىيەزى زىدەتر دئاخفتىندا رۈزانە ياخەل كىدا دەركەفيت^(٢).

(١) طالب حسین عەلی، فۇنۇلۇجى كوردى و دياردەي ئاسان بۇونى فونىمە كان لەزارى سلىمانىدا، ل ٤٤.

(٢) طالب حسین عەلی، فۇنۇلۇجى كوردى و دياردەي ئاسان بۇونى فونىمە كان لەزارى سلىمانىدا، ل ٤٩.

پشکا سیئی

- گوهورینین دهنگى.
- ياسايىين دهنگى دكورديا ژوريدا.
- گونجان.
- نه گونجان.
- ڙنافچونا دهنگان.
- پهيدابونا دهنگان.
- پيٽك گوهورينا دهنگان.
- جه گوهورينا دهنگان.
- ليڪداننا دهنگان.

گوهورينين دهنگى

هەر زمانەك خودان كۆمەلەك ياساو دەستورە و مەبەستا سەركىزى ژفەكۆلىنەن زمانى دەستنىشانكرنا ۋان ياسا و دەستورانە د چارچوھى زمانەكىدا. فۇنيمىن ھەر زمانەكى كودپىكھاتىن بىرگى ، وشى ، فرىزو رستىدا بكاردھىن كارتىكىرنى ل ئىك و دو دكەن. ژېھەن ھندى گوهورىن چىدىن، يانزى ب واتايىھەكا دى ژ ئەنجامى وى پىكھاتا دهنگى ئەوا دھىيەتە بكار ئىنان، ل ژىر كارتىكىرنا تايىبەتمەندىيەن فۇنيمى يىن دەوروبەر دېيتە ئەگەرا گوهورىنەكا تايىبەت د درېكەن دەنگىدا بۇ نمونە دەنگىن كۆنسونانتىن راونەستىيابىيەن كې ل دەستپىكا بىرگى ب تايىبەت بەرى ۋالان ب تايىبەتمەندىيەكا ب هېز و ب تايىبەتمەندىيەكا دەنگىدا دىاركى دەھىنە دەربىرىن ، وەكۇ: (تۈر-Ull^h)، (پور-^hpur⁽¹⁾). مەبەستت ژى ژ گوهورىنەن دەنگى ئەوه ب شىۋىھەكى گشتى ئەوان گوهورىنەن كو كارتىكىرنا لىسەر چاوانى و چەندايەتىا فۇنيمان دكەن ۋەدگىرت و ئەڭھەزى دزفەرىت بۇ ئەگەرا نىزىكى يان كارتىكىرنا فۇنيمىن دىت، كو دېيىزنىھ ۋان گوهورىنەن ياسايىن فۇنيمى يان گوهورىنەن دەنگى⁽²⁾.

يانزى ھەر گۇرانكارىيەك كو كارتىكىرنى ل لايى جورى ، جە و ژمارا فۇنيمىن پىك هاتا بىرگەكى بکەت دېيىزنى ياسايىن فۇنيمى⁽³⁾ (phonemic process).

يەكىن دەنگى گەلەك جاران پشتى كو ب شىۋى بىرگە دەردكەفن و ژئەنجامى هاتنا وان دگەل بىرگىن دىت توشى گەلەك گوهورىنەن دېن و ئەڭ گوهورىنە ب شىۋىن جۇرا و جۇر دىيار دېن . بۇنمونە (بىگە) دەمى كو بىرگەكا دىت يان مۆرفييمەكا دىت وەكۇ (را -

⁽¹⁾ مهدى مشکوه الدینی، ساخت ئۆلۈي زبان، ص ۱۲۹.

⁽²⁾ ساسان سېپتا، ئۆواشناسى فيزيكى زبان فارسى، ص ۱۲۳.

⁽³⁾ مهرى باقىي، مقدمات زيانشناسى، ص ۱۱۴.

یان (دا-) بودھیتھ زىدەکرن، پشتى لىكىدانى (ب) دھیتھ لادان ودکو (داگرە) يان (راگرە)^(١).

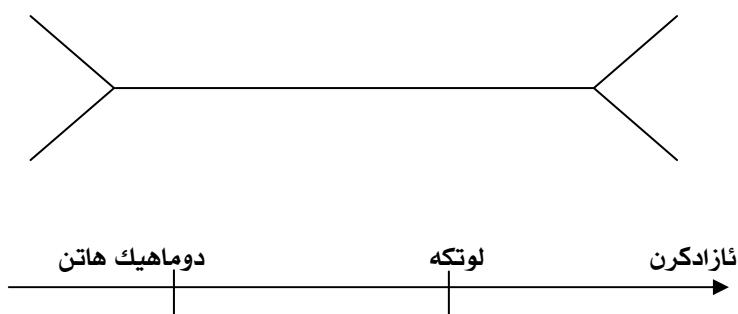
بەرى كۆئىم گوهۇرىنىن دەنگى ئاشكاراکەين ھەزىيە بېرىن كۆ دياركرنا ھەر يەكەيمەكا زنجيرى پىدەپ سى قۇناغىن جودايە، وەك قۇناغا دوماهىك ھاتن و قۇناغا لوتكە و قۇناغا ئازادىرن.

(ا) قۇناغا دوماهىك ھاتن: ئىكەمین قۇناغا دروستكرنا يەكا زنجيرىيە، دەپ قۇناغىدا ئەندامىن ئاخفتى بەرەپ جەن دروستكرنا يەكىن دەنگ دەن.

(ب) قۇناغا لوتكە: دووپەمین قۇناغا دروستكرنا يەكىن زنجيرىيە، دەپ قۇناغىدا ئەندامىن ئاخفتى بۇ ماوهىيەكى گەلەك كىيم دەجە و بارودوخى دروست كرنا دەنگىدا دەمەنин.

(ج) قۇناغا ئازادىرن: ئازاد كرن قۇناغا سېيىي يَا دروستكرنا دەنگ يە، دەپ قۇناغىدا ئەندامىن ئاخفتى جەن دروست بۇتا يەكىن دەنگ بجە دەيىن، دزفۇنەپ بۇ بارودوخى ئاسايىي خەوە دەپ بەرەپبىن بۇ قۇناغا دروستكرنا دەنگىن دىتە.

ۋان سى قۇناغان دشىيەن بېلى وېنى ل خوارى بەدىنە دياركرن^(٢).

(١) على محمد حق شناس، اوشنانسى (فونتىك)، ص ١٣٥ - ١٣٦.

(٢) على محمد حق شناس، اوشنانسى (فونتىك)، ص ١٣٦.

یاسایین دهنگی

۱. گونجان: Assimilatain

یاسایا گونجانی پیک هاتیه ژ کاریگه‌ریا دهنگه‌کی لسهر دهنگه‌کی دیتر، چونکو^(۱) گونجان بریتی یه له گورانی دهنگیک بؤ ئوهه له دهنگیکی دراوسيي خۆی بچیت. مەبەست له گونجان ئاسان کردنی درکاندنه. هەروهه‌ها هۆی روودانی ئەم دیاردهیه به گشتی دەگەریتەوە بو بارودوخى ئەندامانی دوان و ریکخستن و گونجانی جوّلانه‌وهى ماسولکەکان له کاتى درکاندنى دهنگەکاندا، ئەم کاره دەبیتە هوی پەيدا بۇونى گونجان لهناو دهنگە دراوسييکان دا، كە به چەند یاسایيکي فۆنلۇجى دەست نىشان دەكرين و لېیك دەدرېنەوە^(۲).

ھەرسا ڙلايەکی دېرۋە (گونجان) ب شىۋىدەيەکی دى هاتیه پىناسەكرن: «یاسایا گونجانى بھاريکاريا ھۆکارىن فسىپلۇزىا ئاخفتىنى روپىددەت، ئەۋۇزى ژبۇ ھەندىيە ھېزى شيانەكا كىيم بكار بىينىن بؤ ئاخفتىنى^(۳). يانزى گونجان پىكھاتىه ژ دو فۇنیمان ئەفجا ج دو ۋاول بن يان دو كۆنسونانت يانزى ڭاول و كۆنسونانتەك بىت دئېك بېرىدىدا كو كارتىكىرنى ل ئېيك و دو دكەن و وەك ئېيك ل دەھىن^(۴).

^(۱) طالب حسین علی، فۆنلۇجى كوردى و دياردەي ئاسان بۇونى فونىمەكان لەزارى سليمانى دا، ل ۴۹.

^(۲) ويكتوريا فرامكىن و رابرت رادمن، درىمىدی بر زبان شناسى ھمگانى، مۆترجم: علی بھرامى، ص ۱۴۲.

^(۳) مەھرى باقىرى، مقدمات زيانشىناسى، ص ۱۱۴.

گونجان ب گەلەك شىّوان هاتىيە دابەشكىرن كو ب ۋان شىّوين ل خوارى دى دەينە
دیاركىن:-

(ا) گونجان ژلايى پېرەويىقە: ئەۋۇزى دېيتە دو جۇر:-

۱- گونجانا پېشەو: دگونجانا پېشەو دا ژوان دوو كۆنسونانتىن لەدھ ئېك و دو دەين
ئەو كۆنسونانتان ل دەسپېكى هاتى دى ياخىگىر بى گوهۇرىن بىت و ئەو
كۆنسونانتا ل جەن دوى دەيىت دى توشى گوهۇرىنى بىت، ھۆبىي وى ئەوه (س) كې
و پېش و پاشى دېيتە گەر، كو ئەفى گوهۇرىنى دفۇنەتىكىدا ب ھارىكاريا فى هييمى
ديار دەكەن (→) ژ چەپ بەرەف راست دەچىت و دكەفيتە سەر ھەردۇ
كۆنسونانتا.

→
دەست گرتىن ← دە زگرتىن ← وەكۇ:

۲- گونجانا پاشەو: دگونجانا پاشەودا ئەو كۆنسونانتا دەجەن دويىدا دى جىڭىر بىت و
ئەو كۆنسونانتا ل جەن ئېكى دەيىت دى توشى گۈرانى بىت، ھۆبىي وىزى ئەوه ب
پېيچەوانەي (د) ئەگەر و پېش و پاشى دېيتە كې، ژېھەر ھندى ئەۋۇزى دېيتە كې و
ژ(د) دى هييته گوهۇرىن بۇ(ات)، ئەفى دياردىزى دفۇنەتىكىدا بىشى هييمى دىار
دەكەن. (←) ژ پاستى بەرەف چەپى^(۱).

← مەرتىز ← مەرد تر ← وەكۇ:

^(۱) على محمد حق شناس، اوشناسى (فونتىك)، ص ۱۵۲ - ۱۵۳ .

ب) گونجان ڙلايڻ کونسونانت و ڦاولانٺه:

دگونچانیدا به شه کن دهنگی یان هندهک ژ تایبەتمەندىيىن دهنگى كارتىكىرنى ل دەوروبەرین خوه دكەن ، واتە فۇنىيمەك كارتىكىرنى ل دەوروبەر ئىخود دكەت و سازگەمۇ جەھى دروست بونا دهنگى دى دگۇھۈرىت، ئەۋۇزى دېيتە چوار بەش.

- (١) گونجا نا کۆنسونانتى دىگەل ۋاولى.
  - (٢) گونجا نا ۋاولى دىگەل كۆنسونانتى.
  - (٣) گونجا نا ۋاولى دىگەل ۋاولى.
  - (٤) گونجا نا کۆنسونانتى دىگەل كۆنسو نانتى^(١)

۱- گونچانا کۆنسونانتی دگەل ۋاولى:

مهبہست ڙفی گونجانی ئه وہ کو ڦاولهک کارتیکرنی ل کونسونانتا به ری خوه دکھت و تایبہ تمہنديین خوه ڦه گوھ ھیزیت بو وئی کونسونانت . کو ئه ڻف یاسایه ڙی پتر لسمر ڦان دو کونسونانتا ڏچھ سپیت . (ک) ، (گ).

	karî	کارى	kerî	كەرى
	kur	كور	kêr	كىر
	gaz	گاز	gef	كەف
	guşt	گوشت	gêsin	كىيisen
	gûtin	گوتون	girt	كىرت

لهورا ب ساناهی دشیین جیاوازی د درکاندنا (ک) و (گ) دا دههردو دهسته یادا دیار
بکهین، ئەوزى ژېر کارتىكىندا فاولايە. كو د وشىن دهستا ئىكىدا (ک) و (گ) بەرى
شاولىن (د، ئ، ا) دەردەكەفن، لهورا بەرى پەحنكا نەرم دەھىنە درکاندىن. دەھەمان دەمدا
د دەستى دويىدا (ک) و (گ) پشتى پەحنكا نەرم دەھىنە درکاندىن^(۴).

^(۱) احمد ابو محیوب، ساخت زبان فارسی، ص ۵۸.

^(۲) مهدی مشکوه الدینی، ساخت یوایی زبان، ص ۱۳۲.

٢- گونجانا ۋاولى دىكەل كۆنسۇنانتى:

هندەك جاران كۆنسۇنانت كارتىكىرنى لىسەر ۋاولى بەرى خوھ دىكەت و تايىبەتمەندىيىن خوھ ۋەدگۈھىزىت بۇ ۋاولى و ئەڭ ياساىيەزى ب تايىبەت دكۆنسۇنانتا (ن) يا دىفنى دىيار دېيت. وەكۇ:

zeng	زەنگ
teng	تەنگ
Ceng	جهنگ
Leng	لەنگ
Deng	دەنگ

دەغان و شاندا تا يېبەتمەندىيىن (ن) دىفنى دەھىنە ۋەگۆھازتن بۇ ۋاولا بەرى وى.

۲- گونجانا کۆنسونانتى دىگەل کۆنسونانتى:

(ا) مەبەست ژۇنىجانى ئەوه کۆنسونانتا كىم دەنگ كارتىكىنى ل كۆنسونانتا گر دىكەت و ئەھۋى ژى وەکو خوه لى دىكەت. ب مەرجەكى ھەردو فۇنیم ل ئېڭ سازگەھى بن^(۱) وەکو:

Bilinttir	بلنتت	Bilindtir	بلند تر
Es sutim	ئەس سوتەم	Ez sutim	ئەز سوتەم
Dest nivêş şwiştin	دەست نەفيش شويشتن	Dest nivêj şwiştin	دەست نەفيچە شويشتن
Gurk kuştin	گورك كوشتن	Gurg kuştin	گورگ كوشتن

◀ [کۆنسونانتا كپ] + [کۆنسونانتا گر] ← [کۆنسونانتا كپ]

(ب) ئەگەر لەدەيىف دەنگەكى كپ دەنگەكى گر بىت ئەڭ دەنگى گر دى كارتىكىنى كەتە سەر دەنگى كپ و دى دەنگى كپ وەکو خوه كەتە دەنگەكى گر، ئەگەر پاشى دەنگى (س) دەنگى (گ، ب) ھەبىت، دەنگى (س) وەکو دەنگى (ز) دەھىتە دركەندن. وەکو:

. Dezga _	دەست + گا _	←	Dest + ga _
. ^(۲) Dezber _	دەستە + بەر _	←	Deste + Ber _

^(۱) احمد ابو محىوب، ساخت زبان فارسى، ص ٦٠.

^(۲) ئەورەھانى حاجى مارف، گىروگىفەكانى پىتۇوسى كوردى بە ئەلەف و بىي عەرەبى، ل ٥١.

٤ گونجانا ۋاولى دىگەل ۋاولى:

مەبەست ژۇنىيەتلىك ياساى ژى ئەوه كو ھندەك جاران ۋاولى بېرىگا دووئى كارتىكىنى دىكەتە سەر ۋاولى بېرىگا يەرى خوه دەنیلەك وشىدە و ئەھۋىزى وەك خوه لى دىكەت^(١). وەك:

Sirin	شىرين	←	Sirin	شىرين
Bîrîvan	بېرىفان	←	Bêrîvan	بېرىفان
îrîvan	ئېرىفان	←	êrîvan	ئېرىفان
mîdyâ	مېدىا	←	mêdyâ	مېدىا

ج) گونجانا ناتەواو:

مەبەست ژۇنىيەتلىك ياساى ژى ئەوه كو بەشەك يان سىيەتەك ژ دەنگەكى دەھىتە گوھۇرىن بۇ ھندى كو بگونجىت دىگەل دەنگەكى دىتىدا، ئەڭ گونجانەزى چىدېبىت ژ گەلەك لايانقە بىت. وەك (گىرى و كې)، (گرانى و سەقكى ... هىتى)، ژ بۇ ھندى داكو كىم ترىن بىز اغا فسىپلۇزى بەھىتە بكارھىنان لىدەمى دەرىپېنىد^(٢).

١- گونجان ژلايىن گۈرۈشى:

گوھۇرىنا دەنگەكى (كې) بۇ دەنگەكى گەز بۇ ھندى داكو ئەڭ دەنگە دىگەل دەنگەكى دىدا بگونجىت ژلايىن گۈرۈشى كەنگەنەزى چىدېبىت ژ ئەنچامى پەيدابونا ژىنگەيەكا دەنگى ياكتوپر پەيدا دېيت^(٣). وەك:

(١) احمد ابو محىوب، ساخت زبان فارسى، ص ٥٩ - ٦٠.

(٢) لئونارد بلومفىلد، زبان، مترجم: على محمد حق شناس، ص ٤٣٥.

(٣) طالب حسین علی، فۆنۆلۆجى كوردى و دىياردەي ئاسان بۇونى فۇنیمە كان لەزارى سلیمانى دا، ل ٥٢.

çegdar	<u>چهگدار</u>	←	çekdar	<u>چهکدار</u>
Hejde	<u>ههڙده</u>	←	Heşt de	<u>ههشت + ده</u>
Pajgir	<u>پاڙگر</u>	←	Paşgir	<u>پاش + گر</u>
Dezga	<u>دهڙگا</u>	←	Destga	<u>دهست + گا</u>
Dez nivêj	<u>ده نٺيڙ</u>	←	Dest nivêj	<u>دهست + نٺيڙ</u>
Dez gurk	<u>ده گورك</u>	←	Dest gurk	<u>دهست + گورك</u>
Dez dirêj	<u>ده دريڙ</u>	←	Dest dirêj	<u>دهست + دريڙ</u>
Dez gir	<u>ده گر</u>	←	Dest gir	<u>دهست + گر</u>

٢- گونجان ڙلايي ڪڀيڻه:

مه بهست ڙ في گونجاننيڙي ئهود دهنگه کي گر دهيته گوههپرين بو دهنگه کي کپ ب
مه بهستا خوه گونجاندنى دگه ل دهنگي ديت ڙلايي تاييه تمهمنديا ڪڀيڻه^(١). وهکو:

Ruş baş	<u>روش باش</u>	Ruj baş	<u>روڙ باش</u>
çipkem	<u>چ پکه م</u>	çi bikem	<u>چ + بکه م</u>
Rêş kirin	<u>ريٽس كرن</u>	Rêz kirin	<u>ريٽز كرن</u>

٣- گونجان ڙلايي گرانکرن ڻيڻه:

ئهڻ دياردهڙي وى دهمى پهيدا دبيت ، ئهگه ر ل گه ل گوتنا دهنگه کي پاشيا زمانى
بهرهڻ په حنكا نه رم بلند بو وى دهمى دياردا گرانىي يان قلهه وي ل وى دهنگى دى
پهيدا بيت.

ههڙي گوتنيييه کو د ديارلکتا ڙوريما زمانى کورديدا بتني دهنگي (ئ ، ئ) نه بن
دهنگيin ديت ههمى دشين دياردا گران بونى وهرگرن و ب وهرگرتنا ڦي ديارديڙي
هندهک واتايي دگوههپرن و هندهکيin دى واتايي نا گوههپرن. وهکو:

^(١) محمد على الخولي، الاصوات اللغوية، ص ٢٢٠ .

برین	—	برین
—	—	—
تا ^(۱)		طا

ئه‌وین واتای ناگوهۇپ وەکو (خىمت، سەلتە، گالتە)^(۲). دغان نموناندا دەنگى (ل) يى قەلەو كارتىكىنى لىسەر دەنگىن پاش و پىش خوه دكەت و دياردا گرانبۇنى لەدەنگان دەنگا دروست دكەت، بۇ نمونە: دەنگى (ت) دەھرسى نموناندا بەرەف دەنگى (گ) يى عەربى فە دچىت، دەنگىن (خ، س، گ) ئەۋەزى حالەتى گران بونى وەردگەن.

٤. گۈنجان ڙلايى سقاك بونىقە :

ئەڤ دياردە وان دەنگا وەردىگىرت ئه‌وين دچىكىرنا واندا تەۋۆزمى هەواى نىنە ، واتە دوان دەنگىن كېدا ئه‌وين كو تايىبەتمەندىيا پەقىنى ھەين. وەکو دەنگى (پ، ت، ك، ج).

وەکو ۋان نمونىن ل خوارى :

پاشى (پشتى دەمەكى دى).	پاشى (دويماهىكا تىشەكى)
تى (براپى زەلامى ڙنى).	تى (سەر لىيى يان رەخى تىشەكى)
كا (ل كىفەيە).	كا (كايا ڙ كەنم و جەھى دەھىت)
چال (بىزنهكا چال بىت) ^(۳) .	چال (چالهكا كوير)
كار (شول).	كار (كاركا بىزنى)

^(۱) بايىزى عەمەرى، دياردىن گرانكىن و سقكىرنا دەنگان دادىالىكتا سەرى يازمانى كوردى دا، ل ٧٦ .

^(۲) صادق بهاء الدین ئامىدلى، رېزمانا كوردى كەمانجىا ژۇورى و ژىرى ياهەقىرەكى، ل ١١٦ .

^(۳) بايىزى عەمەرى، دياردىن گرانكىن و سقكىرنادەنگان دادىالىكتا سەرى يازمانى كوردى دا، ل ٧٧ - ٧٦ .

٥. گونجان ژلایی لیش خربونیقە:

مهبەست ژ فى گونجانى ئەودە كۆنگىن كۆنسۇناتىيەن كۆ خېبۇن دەگەلدا نىنە دەدەمى دەكەندىيەدا ژبۇ ھندى دەگەل دەنگىن خېبۇي وەكۇ: (و، ۋ، وو) دا بىگونجان دى بەرەڭ لیش خربونیقە چن^(١)، وەكۇ:

دوور	—	چۈون	—	بۇون	—
دۆز	—	زۇم	—	سۇر	—
كور	—	شول	—		

---

^(١) طالب حسین علی، فزۇلۇجى كوردى و دياردەي ئاسان بۇونى فۇنيمەكان لەزارى سايىمانى دا، ل ٥٥.

۲. نه‌گونجان: Dissimilation

نه‌گونجانزى ئىكە ژ دياردىن گوهورىنا دهنگ، كو ژ ئەگەرا سەرھلانا فى دياردى دو فۇنيمىن وەك ئىك دېرگەكىدا يان د وشەكىدا وەك دو فۇنيمىن جياواز و نه‌گونجاي دەركەفن، يانزى دو فۇنيمىن خودان ئىك تايپەتمەندى وەك تايپەتمەندىا كې يانزى گېرى كو ژ ئەنجامى فى دياردى كې دى بىتە گې و گې دى بىتە كې^(۱). يانزى نه‌گونجان پىكھاتىيە ژ گوهورىنا دهنگەكى ژوان دو دهنگىن وەك يەك، ئانكى هاتنە نافا دهنگەكى دىتە بۇ ناھبەرا ۋان ھەردو دهنگان بۇ دەربىرىنەك سەقەتكەر، بېھرەندي ئەڭ گوهورىنە ژ بۇ ھندىيە جۆرە ھەفسەنگىيەك دزمانىدا پەيدا بېيت^(۲).

لەورا ئەم دشىين بىزىن دياردا نه‌گونجانى ئىكە ژوان دياردان، كو ژ ئەنجامى كارتىكىرنا دهنگەكى سەبارەت دهنگەكى دىتە گونجانا خوھ ژدەستىددەت و ئەڭ دياردە يە ب شىوهىيەكى سروشتى ل سەر بنياتى گوهدارىكىرنى دەپتە شرۇفەكىرن، واتە ھندەك جاران ل دەمى گوھدانى ئەگەر دەنگ گەلەك وەك يەك بن چىدبىت ھندەك ژ وان ژ ئەنجامى كىرادارا ئاخفتى بەپتە گوهورىن و دهنگەك سەبارەت دەنگى دىتە دەپتە دبوارى نه‌گونجانىدا . ھەروەك دەغان نمونان دا ديارە.

Şurejgér	شۇرەزگىر	Şureşgér	شۇرەشگىر
Qîş qîj	قىيش قىز	Qîj qîj	قىز قىز
Miş mij	مش مىز	miş miş	مشمش
Şist	شىست	Sist	سىست

دە بىنىن دو دەنگىن وەك يەك دوشەكىدا بكار ھاتىنە و لەورا ئىك ژفان فۇنيمان ھاتىيە گوهورىن بۇ فۇنيمەكادىتە وحالەتەكى نه‌گونجاي دروستكىريە و دەغان نمونىن ل خوارىزىيدا :

^(۱) مهرى باقرى، مقدمات زبانشناسى، ص ۱۱۵.

^(۲) طالب حسین علی، فۇنۇلۇجى كوردى و دياردەي ئاسان بۇنى فۇنيمەكان لەزارى سلىمانى دا، ل ۵۷.

Hesb	ههسب	Hesp	ههسب
Tafge	تافگه	Tavge	تافگه
Zagrus	زاگرس	Zagruz	زاگروز
Yaşminve	ياشمنقه	Yajminve	يازمنقه
bend Dez	دەستبەند	Dest bend	دەز بەند
Keftin	كەفتىن	Kevtin	كەفتن
Veguhastin	فەگوھاھىتن	Veguhaztin	فەگوھاھىتن

ئەگەر ئەم بەرى خۇھ بەدىنى دوشادا (ھەسب) دا ھەردو فۆنيمىن (س)، (پ) كپن، بۇ ھندى كو دەربىرىن بساناھى ترلى بېت. فۆنيما (پ) دەھىتە گوھۇرىن بۇ فۆنيما (ب) يائىرى.

ھەرسا دوشادا (تافگە) ژىدا (ۋ) و (گ) ھەردو دەنگىن گىرن، لەورا فۆنيما (ۋ) ھاتىيە گوھۇرىن بۇ فۆنيما (ۋ) ياكپ.

دېسان دوشادا (زاگروز) دا ئەم دېيىن تەقايىا دەنگان ئاوازەدارن، لەورا بۇ دەربىرىنە كا بساناھى تر پىدىفيە ھندەك دەنگىن كې ژى بېيىنە دنافدا كو (گ) ياكى گوھۇرىن بۇ (ك) ياكپ و (ز) ياكى ژى ھاتىيە گوھۇرىن بۇ (س) ياكپ، ھەرسا دەنمۇنىن دىتىر ژىدا ئەڭ ياسايدە لىسىر وان نۇمنان دەھىتە سەپاندىن.

بۇ نۇمنە دزمانى ئىنگليزىدا ئەگەر ئەم بەرى خۇھ بەدىنى دوشادا

Heaven	Himin
Marble	Marbre

دېيىن دەنمۇنا ئېكىندا دەنگىن (N) ھەردو دەنگىن دەنگىن نە و دەھەل ئېڭ دەنگىن، لەورا (N) كارتىكىن ل (M) كىريە و گوھارتىيە بۇ دەنگىن (V).

دەنمۇنا دىتىر ژىدا (R) يادوى دوشادا (Marbre) دا ل ژىر كارتىكىندا ياسايدا نەگونجانى بويە (L)^(١).

ھەرسا دزمانى ئەمانى دا فۆنيما / T / يادھەستپىكى دوشادا (Tartuffeln) بواتا يادا (پاتاتە) ھاتىيە گوھۇرىن بۇ فۆنيما / K / Kartoffel^(٢).

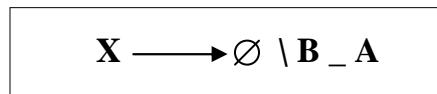
^(١) Khalid I. AL- Hamash, English phonetics and phonology, p.67.

^(٢) مهرى باقىي، مقدمات زبانشناسي، ص ۱۱۶ .

۲- ڙناف چونا دهنجان: Deletion

گهلهک جاران یهکه یهکا زنجیری لژیر کارتیکرنا هندہک هوکارین تایبھت ل دھمی
ئاخفتني دھیته ڙ نافچون^(١).

مهبھست ڙ نافچونا پیکھاتی ئوهوھ کو سیسٹھمی دهنجي زمانی کارتیکرني ل زنجيرا
ئاخفتني دکھت کو بھروڻا زیستھمی دهنجي هندہک ڙفان پیکھاتان بو دھربپیني ل
سهر زمانی گهلهک دگران، لهوما پیدھیه سٺک ببن کو ئهۋىزى پیدھى ڙنافچونا دهنجەكى
يان زېدھترە کو دېيڙنى ڙنافچون . يان گهلهک جارانزى دياردا ڙنافچونى لدھمی
بهراوردکرنا دو دیاليكتان يان دو شیوه زارا روی ددهت^(٢)، کو ياساييا وى دشیين بھى
ٿاوای ديار بکھين:

کو (X) هەر دهنجەك بيت دپیکھاتا (B - A) دا ڙناف دھیت .

دياردا ڙنافچونى لدویض جھى ڙنافچونى دناف وشى دا (دھستپیك)، (نافھراست)،
(دوماهيک) بھى شیوهى دابهش دبيت^(٣).

کو مهبھست ڙف ياسايى ئەفھيمىه:

(X) ← هەمى فۇنيمەكى دزمانيدا دگريت.

(Ø) ← واته لادانا فۇنيمەكى يان ڙنافچونا فۇنيمى.

(/) ← واته كىمکرن.

← پیکھاتا دهنجى (وشەيھ).

^(١) رضا زموديان، راهنمای گرد ىورى و توصيف گويشها، ص ٤٢ .

^(٢) هەمان ڙيدھر و هەمان لاپدره.

^(٣) ساسان سپتا، ىواشناسى فيزيكى زبان فارسى، ص ١٢٧ .

۱- ژناڤچونا دهنگی ل دهستپیکا وشی :

دفی گوهورینیدا ل دهستپیکا وشی دهنگه کیان زیده تر ژناڤ دچیت بو دهربیرینه کا سفکتو ئەف دهنگه زی دشیت کۆنسونانت و ۋال بیت، يانزى گەلەك جاران دەمی دو دهنگین وەك يەك دچنە سەر ئىك، ئىك ژفان دهنگا ژناڤ دچیت.

۱- ژناڤچونا دهنگی کۆنسونانت ل دهستپیکا و شی:

أ) ژناڤچونا دهنگی (ع) ل دهستپیکا وشی:

ئەزمان	عەزمان
ئەسمان	عەسمان
ئەزىز	عەزىز
ئەرد	عەرد
ئەول	عەول

دهنگی (ع) لدویف بىرو بوجۇنچىن هندەك ۋەكۆللەران دهنگە کى بىيانىيە^(۱) وھاتىيە دناف زمانى كوردىدا و ئەم دېيىن دناف وشىن كوردىدا دھىيە بكارھىنان، بەلى ئەم پەتى حەزز هندى دكەين كۆ ئەف دهنگى (ع) بەرهە سفکبۇنى بېھىن، لەوما دهنگى (ع) يىن هاتىيە ژناڤچون، ھەرسا دهنگى (ع) دناف زمانىيەن ھىندۇ ئەوروبىدا نىنە و ھەرسا دهنگە کى گەورييە و زمانى كوردىزى سەر ب زمانىيەن ھىندۇ ئەوروبىيە، ژبەر ۋى ھۆكارييە ئەف دهنگە دھىيە ژناڤچون.

^(۱) فاضل عمر، (۴ ۲۰۰۴)، ئاورەك ل زمانى كوردى، ل ۱۵.

ب) ژنافچونا دنگی (ب) ل دهستپیکا وشی:

ببیژه	←	
برینه	←	
بهفه	←	
ریکر	←	
برآوهسته	←	
دو	←	
ریکهفت	←	

۲- ژنافچونا دنگی ژاول ل دهستپیکا وشی:

د دیالیکتا کورديا ژوريدا جهناڤي کەسى سىيى تاك(ئەوي)، (ئەوي) ويى كۆمى (ئەوان) و جهناڤي نىشانكرنى ئەفي، ئەفي، ئەوي و ئەوي ژنيزىك و دوير، بوكومى (ئەقان) و (ئەوان) بقى شىوهى هاتىنه کورتىرن. وەكى:

ئەوي	←	
ۋى	←	
ئەوان	←	
ۋان	←	
ئەفي	←	
ڦى	←	
ئەقان	←	
ڦان	←	(١)

ھەر دەمى ژاول ل دهستپیکا وشى هات دنگى ھەمزە (ئ) پەيدا دېيت، چونکو د درپەندىندا ۋاولاندا دەڭ فەكريەوەهەوا بىيى ھىج ئاستەنگەك دەركەفيت: «ئەگەرچى بزوينەكان گىرن، واتە؛ تالە ژىيەكان ئەلەرىيەوە، بەلام ئەمە نابىتە بەربەست، بۆيە ئەگەر بزوين كەوتە سەرتاپ وشە پىويىستى بە بەربەستىك دەبى تاكو ھەواكە بىرىتەوە، ئەگەرنا پىش ئەوهى قىسەكەر دەست بە گۆكىدىنى وشەكە بىكا، زۆربەي ھەواي پەنگ خواردوى سىيەكان دېتە دەرەوەو كىدارى تەواو كىدىنى وشەكە گران دەبى،

(١) صادق بھاء الدين ئامىدى، رىزمانا کوردى (کرمانچى يازۇرى و ژېرى ياهەۋەرلىرى)، ل ۱۳۲.

... پهيدابونى هەمزە (ئ) لە دەسپېكى بزوئىنى سەرتا، لەزمانەكانى تريشدا هەمەو
دياردهيەكى فۇنەتىكىيە، نەك فۇنۇلۇجى، ... كەواتە ئەم دەنگە فۇنیم نىيە و تەنيا ئەركى
فۇنەتىكى هەمەيە^(١).

۲- ڙناڻچۇنا دەنگى كۆنسونانت و ۋاول:

هەتاڭ	←	تاڭ
قەخاند	←	خاند
هناارتەن (Nartin)	←	(hinartin)
قەدىتن	←	دىتن

ب) ڙناڻچۇنا دەنگى ل نافەراتا وشىدا:

دەنگى ڙناڻچۇنۇندا دەنگەك يان زىدەتر ڙناڻ دەچىت، دنیقا وشىدا ئەقجا ئەو دەنگ ج
كۆنسونانت و ج ۋاول بىت.

۱- ڙناڻچۇنادەنگى (ئ) :

دزمانى كوردىدا دەنگى (ئ) ل نافەراتا وشان ناهىت، بەلى دەمى د وشىن ليكىدai
دا، كو ھندەك جاران وشا دوى ڙ وشا ليكىدai ب دەنگى (ئ) دەست پىيىكەت دەنگى بواريدا،
ئەڭ دەنگە - دەنگى (ئ) تى دەچىت. بەھەزى وى چەندى دسەلىينىت كو پهيدابونا فى
(ئ) يى دياردهيەكى فۇنەتىكىيە نەك فۇنۇلۇزىيە، ھەرسا دزمانى كوردىدا دەوري فونىمى
نابىينىت. ڙېھرەن چەندى د وشىن ليكىدaiدا نىنه و ڙناڻ دەچىت. بو نمونە:

گول	←	ئاڭ + گول
دل	←	ئاڭ + دل
دەست	←	ئاڭ + دەست
سۈر	←	ئاڭ + سۈر

---

^(١) عبداللا حوسىن رەسول، چەند پىيىكى كىشە دار لەنوسىنى كوردىدا، ل ۲ و ۳.

٢) ڙناڻچونا دهنگي (ب):

ههروهکو دياره ئهڻ (ب) ه، گهلهك جاران وهکو نيشانا فرمانا داخوازى و ئيلزامي
دەردكەفیت ب تاييجهت دەمئى دجيته سەر كارهکى دارزاو ئهڻ (ب) ه، دھييته لادان و
كارتىكىرنى لسەر واتايى ناكەت.

(أ) رېڻا ئەمرى:

دابگرە ← داگرە
هەل بگرە ← هەلگرە
رابييخته ← رايخته
تىيىكە ← تىكە
پىيىكە ← پىكە
سەر ڙىيىكە ← سەر ڙىكە

(ب) پېڻا مەرجى:

دابگرم ← دابگرە
هەل بگرىن ← هەل بگرەن
رابييختن ← رايختن
چى بكم ← چى كەم
پى كەت ← پى بکەت
سەر ڙىيىكەئ ← سەر ڙىكەئ

(ج) ڙناڻچونا (ب) ئاساي:

خولى بسەر ← خولى سەر
تبل ← تل

۴- ڙناڻچونا دهنگی (ت) :

دهسمال	←	دهست مال
دهس دریز	←	دهست دریز
دهسپیاک	←	دهست پیاک
دهسکهٺت	←	دهست کهٺت
ههڦسهد	←	ههڦت سهه
ههشسهد	←	ههشت سهه

ئهگهه رئم بهري خوه بدھينه ڦان نمونيئن سههري دھهرسى نمونيئن دھسپيڪيدا
دنهنگي (ت) پشتى دنهنگي (س) هاتيه کو دنهنگهکي کپه و لدويف دنهنگي (ت) دنهنگهکي
کپ هاتيه، هويي ويڙي رئهوه (ت) دنهنگهکي راوھستيايه و وشى دكهه ته دو پارچه،
ئهگهه بميئنيت و نافبهينهکي بو پهيدا دكههت.

۴- ڙناڻچونا دنهنگي (ش) :

فروقتن	←	فروقشن
ميٽن	←	ميٽشن
ريٽن	←	ريٽشن
دوٽن	←	دوٽشن

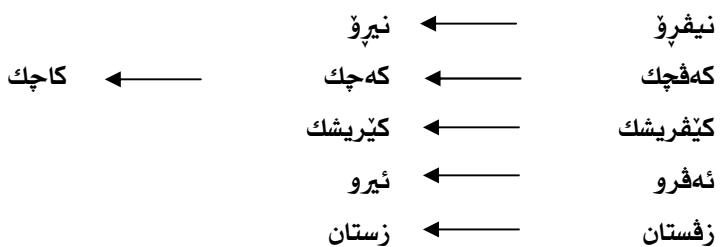
ئهگهه رئم بهري خوه بدھينه ڦان نمونيئن سههري دئي بىئينين چاوگيئن کومهلا ئيڪي
چاوگيئن سهرهکينه، ڙبهر کو دھمي رهگي ڦان چاوگان و هر دگرين دئي بىئينين رهگ ڙ
کومهلا ئيڪي دھيئته و هر گرتن، بو نمونه دھمي دبىٽين (فروقشن) رهگي وئي (فروقشن) ٥،
ئه وژي ژوي چاوگي هاتيه و هر گرتن نهڙ (فروقتن)، ههروسا (ميٽشن) ڙي رهگي وئي
دبىٽه (ميٽ) کو دبنه رهندادا (ميٽش) بويه و (ش) هاتيه گوههورين بو (ڙ) لهورا (ميٽن)
نه چاوگي سهرهکيه ، بلكو چاوگهکي گوههوريه و د هه ردو چاوگيئن ديت زيدا ب هه مان
شيوه (ريٽشن) رهگي وئي (ريٽه) ٥ ، و (دوٽشن) رهگي وئي (دوٽ) ٥ .

٥- ڙناڻچونا دهنگی (ف) :

دڻان نموناندا هاتنا دو دهنگین کپ بویه ئهگهه ری کارتیکرنی لسهر ئیک و دو دا.
 دهنگی (ف) هاتیه لادان ئهوزی ڙئنجمامي وئي چهندیيیه کو دھمي دهنگی (ف) دروست
 دبیت، رېرھوی دھڻي بهرفرهه دبیت ، ڙبهه هندئ ئهو هھوايی بؤ دھرکه فتنا (ف) بکار
 دھیت بهلاڻه دبیت ، لهوما دھربپینا وئي پیچهه ک فھدمینیت، بهئ دھربپینا دهنگی (ت)
 بهرو فاڻي في چهندیيیه، هھمی هھوا ل ئیک جه کوم دبیت و دھیتہ بهردان ، لهورا
 دھربپینا وئي بلهزتر دھرکه فیت و دبیتہ ئهگهرا فھھیلانا دهنگی (ف) و دئ ڙكار
 ئیخت.

٦- ڙناڻچونا دهنگی (ٺ) :

ئهم دشیین ئاماڙي بوي چهندی بدھين کو هندھک جاران وھسا هاتیه دیارکرن کو
 دهنگی (ٺ) دکورديا ڙوريدا بهرامبهر دهنگی (و) یاکورديا نافھراسته ، بهئ ئهڻ چهندھ
 هھمی دھما يا دروست نينه، چونکو دکورديا ڙوريدا هھردو دهنگین (و، ٺ) هھنه و بکار
 دھین و دو دهنگین سهربهخونه ، ئهوا کو دبیڙن ئهڻ دو دهنگه ئیکن بتني گوهوپینا
 دهنگه کييیه بؤ دهنگه کي ديت دیالیكتا دیدا ئهوزی:

نيوهرو	←	نيفرو
کهوجچك	←	کهفچك
ئەمەرۇ	←	ئەفېرۇ
کەرويىشك	←	کېقريشاك

ھەرسا دڤان نمونان ژى دا :

سۋاك	←	سووك
نفيسيين	←	نووسىن
تىيەل	←	تۈوكل
نثين.	←	تۆيىكل

دڤان نموناندا دى بىينىن ھەمى (و) يىن دكورديا نافەپاست بەرامبەر (ۋ) يىن دكورديا ژورى نىنە كو دڤان نموناندا (ۋ) يا كۆنسونانت بەرامبەر (وو) يا ۋاول دكورديا نافەپاستدا راوهستىايە بەلىن دكورديا ژوريدا گەلەك وشە ھەنە كو ب (واوى) دەست پىيدىكەن وەك (وەرە ، وەلات ، وار .....ھەندى) كو دكورديا نافەپاستىزىدا ھەر ئەڭ (واوه) بكار دھىت^(١).

٧- ڙنافچونا دەنگى (ك) :

پاک كرن	←	پاکرن
چاک كرن	←	چاکرن
رېيڭ كرن	←	رېيڭرن
سۋاك كرن	←	سۋاكرن

دڤان نمونانزىدا كو ھەمى كارىن لىكىداینە ، يا دروست ئەمەد ھەر دو (ك) ھەبن، بەلىن دەدمى ئاخفتىنيدا (ك) دك، دھىتە لادان بو دەرىپىنەكا ب ساناهى تر .

^(١) فاضل عمر، ئاورەك ل زمانى كوردى، ل ٥٤ - ٥٥.

٨- ڙناڻچونا دهنگی (ه):

خوران	←	خورهان
میڻان	←	میڻهڻان
بین	←	بینهن
بیت	←	بهیت
پیله	←	بهپیله
دون	←	دوهنهن
تینی	←	تیهنهنی

دڻان نموناڻيدا دئ بىينين سે دهنگين گر دگهه لئيك و دو هاتينه، لهوما دهنگي
 (ه) کو دهنگه کي گهوري و گرانه هيزده کا گلهه کا زور دفیت بو دربرپيني، لهوما دڻان
 نموناندا دهنگي (ه) هاتيه لادان، چونکو دربرپينا ڦاولان بساناهي تره و برگا مهزى
 پيدڻي ڦاوليye بو دربرپيني، لهوما دهنگي (ه) سهباره دهنگين ديتز ڙي گلهه ک گرانه
 و ڙ كويراتيا ئهندامين ٿاخفتني دهیتہ درکاندن کو بهروڦازى دهنگي (ب) و (ن) ب
 ساناهي ترن بو درکاندن ڙ دهنگي (ه).

٩- ڙناڻچونا دهنگي (و):

خار.	←	خوار
خاستن	←	خواستن
خاندن	←	خواندن
جان.	←	جوان
خـ	←	خـوي

دڻان نمونيئن سهريدا په ڀوندي ب وئ چهنديئه هميي کو ديداليكتا کورديا ڙوريда
 (و) کيمتر دهیتہ په سهندکرن و (و) يا ڦاول دبیته (ى) و (و) يا نهڦاول دبیته (ڦ).. ل
 ڦيريدا ئهڻ گوههپرين ئاسان نينه، ڙبهه هندئ ڙناڻ دھيit.

۱۰- ڙناڻچونا هندهک دهنگین دیتر:

پهان	←	پهحن
←	ههروڙز	ههروڙز

ج) ڙناڻچونا دهنگی ل دوماهیکا وشی:

دڻی حوره لادانیدا دهنگهک دی ڙ دوماهیکا وشی هیته لادان بیٽی کو واتایا وشی تیک بچیت، ئهڻهڙی مه بهست پی دهربڻنه کا سٺکه، ئهڻجا ئهڻ دهنگه چيڏبيت کؤنسونانت بيت یان ڦاول.

۱- ڙناڻچونا دهنگی (ک):

رئ	←	رېك
کير	←	کيرک
کوتر	←	کوترك
دوماهیك	←	دوماهيك

۲- ڙناڻچونا دهنگی (ن) :

پهنجهرا	←	پهنجهرا
دھرگهها	←	دھرگهها
مرؤفان	←	مرؤفان
ھهسپا	←	ھهسپان

ئهگهه ئههم بھرئ خوه بدھينه ڦان نمونان دېبىينين دبنهرهتدا ئهڻ وشه هههمى بهاريڪاريا مورفيما (ان) هاتينه کؤمکرن ، لهوما ئهڻ (ن) ا هاتيه لادان (ن) اکو بويه کو دحالهتىين رېزمانيدا ب زورى دھيئنه نشيسيں ، بتني ل حالهتى گوتنتى زوربهی جاران (ن) ناهيئه درڪاندن.

٤- ڙنافچونا دهنگی (ھ):

پرسگه	←	پرسگهھ
دھرگه	←	دھرگهھ
زانينگه	←	زانينگهھ
بي	←	بيھ
شا	←	شاه

دهمی کو دهنگهک ل دوماهيکا وشی دھيئته لادان ئەگهه رهات و بھري دهنگی دھيئته
لادان ڦاولهک ههبو ئھو ڦاول شيووهيهکي دريئر و هر دگريت کو دبنه رهتا بهري ڙنافچونى
ئھو ڦاولا مه ڦاولهکا كورته. بو نمونه:

سۆران	←	سۆران
بارزان	←	بارزان
كھسان	←	كھسان
بادينان	←	بادينان

٤- كورتكرنا نافيئن كھسان:

گھلهک جاران ڙي ڙئنهنجامي دياردا ڙنافچونى نافيئن كھسانا ھتي دھيئنه كورتكرن و
پتر ڙ كۇنسۇنانتەكى و ڦاولەكى ڙي دھيئنه لادان.
دكورديا ڙوريدا دو مۇرفييمىن (و، ئ) يېيىن هەين بو بچويك كرنا نافيئن تايىهت کو
ھەم نافيئن كوردى و ھەم نافيئن بياني ھەم دشىيىن ب ۋان ھەردو مۇرفييمان بچويك
بکەين، پشتى ڙنافچونا چەند دهنگەكان و زېدەكرنا مۇرفيما (ۋ) بۇنىئرو مورفيما (ئ)
بومى^(١). ھەرسا ھندەك ڙنافچىن مى ٿەوين درەسەناتيا خوددا يان دېيىكھاتا خوددا
مۇرفيما (ئ) ھەى، مۇرفيما (ئ) وەرناغرن وەك ۋان نمونىيىن ل خوارى:

^(١) لەيلا جەليل عەباس، (٢٠٠٣) نېترو مى لەزمانى كورديدا (بە كەرهسەئى كرمانجىي ژۇورۇو و خواروو)، ل ١١٤.

شیرو	←	شیروان
سەعو	←	سەعید
رەجو	←	رەجب
پەرى	←	پەروين
بىرى	←	بىريغان
نازئ	←	نازدار
گول	←	گولستان
فاتى	←	فاتمه
خەجى	←	خەديجه

د) ڙنافچونا دهنگى ٺاول:

دزماني کورديدا دياردا کورتکرنا ٺاولان ب تاييheit دهمى کو دو مۆرفيم يان زېدەتر
دچنه سه رئيک روی ددهت، ئەوزى ڙبهر هندىيە داكو دياردا ديفتونگ چىنهبيت،
چونکو دزماني کورديدا دهمى دو ٺاول دگەنه ئيک يان ٺاولەك ڙناڻ دچيت يانزى
کۈنسونانتەك يان نىمچە كۈنسونانت دكەفيته دنافبەرا هەردو ٺاولاندا.

1- ڙنافچونا ٺاولا (ه) دفان حالەتىن خوارىيدا:

دھمى مۆرفىما كۆم (ان) دچيته سه و شەيەكا کو دوماهىكا وى ٺاولا (ه) بيت، دئ
(ه) هيته لادان، چونکو ٺاولا بهيز يا بى هىز ڙناڻ دبهت. وەکو:

پەرده + ان	←	
نامە + ان	←	

2- دھمى نيشانا نەناسىاري (هك) دچيته سه وان وشىن کو ب (ه) كوتايى هاتى،
ٺاولا (ه) ڙناڻ دچيت. وەکو:

پاله .	←	پاله + دك
نامه .	←	نامه + دك
شيشه .	←	شيشه + دك
پياله .	←	پياله + دك

ئەگەدا ژ ناڤچونا ۋى دەنگىزى ۋە دەنگەرىت بۇ ھۆکارى ۋۇنۇلۇزى ، چۈنكۈ دئىك بىرگەدا دو ۋاول پىكىفە ناھىيىن ڙېھر ھندى و داكو دياردا دېفتۇنگى چى نەبىت، يان نىمچە كۆنسۇنانتەك پەيدا دېيت يان ڙى دەنگەك دەھىتە ڙناڤچۇن وب تايىبەتى (٥) دەمى بزوينەكا دى دەھىتە پال، ئەم (د) يە ڙناڤ دەچىت^(١). ئەم وسا بۇ دەچىن كو ئەم (د) يا تىيچۈرى يا (دك) د، چۈنكۈ يا وشان رەسەنەو ب نەمانا وان واتا دەھىتە گوھۇرىن، ڙېھر ھندى (د) يا (دك) ڙناڤ دەچىت.

٢- ڙناڤچونا دەنگى (ى) :

كرين	←	كرى + ين
رهقىن	←	رهقى+ ين
دزىن	←	دزى + ين
گرين	←	گرى+ ين

ھەرسا دەغان نەمونان ڙى دا ڙناڤچونا دەنگى (ى) ۋە دەنگەرىت بۇ ھۆکارى ۋۇنۇلۇزى، چۈنكى دئىك بىرگەدا دو ۋاول پىكىفە ناھىيىن ڙېھر ھندى داكو دياردا دېفتۇنگى چىنەبىت دەنگى (ى) ڙناڤ دەچىت.

^(١) ئەورەھانى حاجى مارف، زمانى كوردى لەپەر روشنای فونەتىك دا، ل ٤٥ - ٥٥ .

٤- ڙناڻچونا (ه) دڻان نمونائڻيدا:

هڦده	←	ههڦده
هڙاند	←	ههڙاند
گهاند	←	گههاند
سقا	←	سهقا
هل	←	ههل

٥- دهڻي مُورِفيما (هڻه) يا دوبارهڪرنى دچيته سهر کاري هندهڪ جاران دهنگى (ه) دهڻيته لادان.

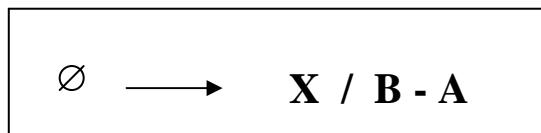
هاتٺه	←	هاتهڻه
برڻه	←	برهڻه
گرتٺه	←	گرتٺهڻه
کوشتٺه	←	کوشتهڻه

٦- دکورديا ڙوريدا دهڻي هندهڪ جاران ڦاولن (ه) دکهڻيته بهري (y,W) ئهڻ (e) ڙناڻ دچيٽ و نيمچه کوڻسوٽانتا (W) دبٽيٽه ڦاولا (و) و نيمچه کوڻسوٽانتا (y) دبٽيٽه (i). وهکو دڻان نموناندا:

خولي	←	خودل
نينوک	←	نهينوک
دولك	←	ددولك

٤- پهيدابونا دهنگان: Insertion

بهروفاژی دياردا ڙ نافچونی ٿئگهه ک د وشه ڀهکيда زينده ببيت، دبېڙنه ڦي
دياردي ڙيده بونا دهنگي. ئهڻ ديارده ڙي هره ديارده ڙي دياردا ڙ نافچوني لدويف ياسايين
دهنگيئن زمانى پهيدا دببيت، ب واتايهه کا ديت دهمني کو دپيڪهاته کا دهنگيدا جو ڦر
جيئن شينيهك دنافبه را بهكين دهنگيدا پهيدا ببيت کو سروشت دهنگي بهره ڦر گرانيني
ببهت، ئهڻه دببيته بهروفاژي سيسمه مي ڏهنگي زمانى، لهوما بو چاره سه رکرنا ڦي
ٿاريши ڏهنگه ک دناف وشيدا دهيته ڙيده ڪرن، ٿهڙي دهمني کو دهنگي دوماهيکا وشى
ڦاولهه ک ب ڦاول دهست پي بکهت، دفهي حالتيدا دزماني ڪورديدا چينابيت دو ڦاول
لدهڻ ئيڪ دو بهين، لهوما پيڊفيه ڏهنگه ک بهيته دنافبه را ڦان دو ڦاولاندا کو هيج
كارتيڪرنهه ک ڙي لسمراتا يا وشى ناكمت دبېڙنه ڦي دهنگي دهنگي نافين وياسايي وئي
ڙي ب ڦي شيوى ل خواريءه.

دهنگي X دهيته ڙيده ڪرن دپيڪهاتا (B - A) دا. و ئهڻ ڙيده بونه ڙي چي ڦيبيت
کؤنسنانت ڦاول يان برگهه ک بيت^(١). ٿهڙي ب ڦي شيوى ل خواريءه دابه شکرن:
مه بهست پي ئهود کو ڙ چنه ڙي ($\emptyset$) دئ دهست پيڪهين و دهنگه کي (X) ڙيده
کهين سه رپيڪهاتا دهنگيا (A - B).
چنه (هيج) $\longleftrightarrow$ ($\emptyset$).
هر دهنگه ک فونيمه که $\longleftrightarrow$ (X).
ڙيده ببيت. $\longleftrightarrow$ (/).
پيڪهاتا دهنگي. $\longleftrightarrow$ (B - A).

^(١) مهدى مشکوه الدينى، ساخت اوایل زبان، ص ١٤١.

(۱) پهيدا بونا دهنگين نيمچه كونسونانت دنافبه را ثاول و ثاوليدا :

أـ ئەگەر و شەيەك ب بزوئى ب دوماهىك هات و مۆرھىمەن كۆ، نېرۇمى، خستنە سەر نەناسىyarى بچىنە سەر، داشى حالەتىدا دى دەنگەكى نيمچە كونسونانت پهيدا بىت.
وەكى:

كاييان	←	گا + ان
گايى من	←	گا + ئى
گايىن - (گايىت - گايىد)	←	گا + ين (يت، يد)
گايەك	←	گا + دك
پەردىيان	←	پەردىه + ان
پەردىيا	←	پەردىه + ا
پەردىيىن	←	پەردىه + ين
پەردىيەك	←	پەردىه + دك
خاولىيان .	←	خاولى + ان
خاولىيا .	←	خاولى + ا
خاولىيىن .	←	خاولى + ين
خاولىيەك .	←	خاولى + دك
گەزويان - گەزۈوان	←	گەزو + ان
گەزوييا - گەزۈوا	←	گەزو + ا
گەزويىين - گەزۈۋىن	←	گەزو + ين
گەزويەك - گەزۈۋەك	←	گەزو + دك

رېيان	←	رې + ان
رېيى	←	رې + ئى
رېيىن	←	رې + يىن
رېيەك	←	رې + دك

دغان نموناندا دهمى دو ۋاولىئن جودا دگەھنە ئېڭ و دو، دو حالت دھىنە پىش يان ۋاولەك دشىت ب سەر ۋاولەك دىت زالبىت يانزى نىمچە كۆنسۇنانتەك دكەھىتە دنافبەرا ھەردوۋالاندا، ئەفەزى ھينگى روی ددت دهمى ۋلادانا ۋاولەك ئارىشەكا واتايى پەيدا بىت.

ب- ئەگەر ھات و پاشگىرى (دە) چو سەر چاوكەكى (يابى) دفى حالتىدا دىسان يايەك دى زىدەبىت و ھەرسا ئەگەر نافەكى كو دوماھىكابى ۋاول بىت دگەل جەنەفىن ئاماژە كىنىدا بھىت دفى حالتىزىدا دى (ى) زىدە بىت. ژبو وى چەندى دىاردا دېقتوڭ چى نەبىت ئەف نىمچە كۆنسۇنانتە زىدە دېيت، ھەرودكۇ مە بەرى نەھو ئاماژە پى داي.

قەد + موْرفيما دوبارەكرنى (دە).

كىرى يەڤە	←	كىرى + دە
درى يەڤە	←	درى + دە
نەفىسى يەڤە	←	نەفىسى + دە
ئەف پەردەيە	←	ئەفە + پەردە
ئەف خاولى يە	←	ئەفە + خاولى
ئەف گەزۆيە	←	ئەفە + گەزۆ
ئەف رېيە	←	ئەفە + رې
ئەف گايمە	←	ئەفە + گا

۲) پهیدا بونا کۆنسونانتی :

دژمارا پلهیدا دی بینین دنافبەرا ڙمارا بنھرەتى و نيشانا (م) و (ھمین)دا
کۆنسونانتا (ھ) زىدە دبیت.

دووهەم . ← دوو + م
سييھەم . ← سى + م

دژمارىن بنھرتىزیدا هندەك جاران کۆنسونانتا (ز) پهیدا دبیت. وەکو:

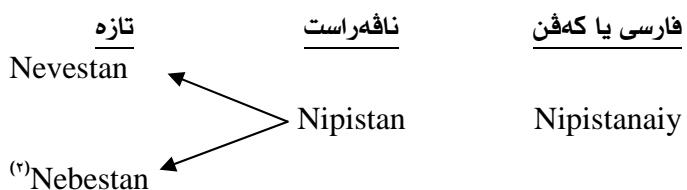
دوزدە . ← دو + د
سيزدە^(١) . ← سى + د

---

^(١) دوليدر ئيراهيم فدرەج شالى، ياسا دەنگىچەكانى زمانى كوردى، ل ٨٦ .

۵- پیک گوهورینا دنگان: Elision

مهبہست ل ڦیاردى ئه وه کو دنگى و شه یه کى دئاخفتنيں هندەك کەساندا
دھيٽه گوهورین بُو دنگەكى ديت، بىي کو ئه ڦ گوهورينه ببنه ئه گەرا گوهورينا واتيا
وشى، يان ب واتايەكا ديت و شه ب دو فورمین جياواز ب هەمان واتا دەركەفيت و
چيٽبىت ئه ڦ دو فورمە دئىك زاردا بن يانزى هەر فۇرمەك دزارەكىدا بىت^(۱).
مهبہست ڙ گوهورينا مىژووېي ئه وه کو ب درىزاھيا مىژووېي دنگەك دېرگەيەكىدا
يان د وشەيەكى يان د مۇرفىمەكىدا دھيٽه گوهورين بُو دنگەكى ديت بُو نمونه
دزمانى فارسىدا دنگى (پ) دھيٽه گوهورين بُو دنگى (ب، ڦ).

يان دڻي نمونا كوردىدا (ڦ) بويه (ب ، ف)

<u>كوردى</u>	<u>فارسى</u>	<u>پەھلەوى</u>	<u>ئاھىستاي</u>
بهفر	برف	ۋەرەف	ۋەۋەرە
با ^(۲)	باد	ۋات	ۋاتە

واته مهبہست ڙ گوهورينا دنگى ئه وه کو ل دەمى پەيوەندىكىرنى ئېك ڙ دنگىن
وشى دھيٽه گوهورين بُو دنگەكى ديت، بىي کو واتا بگورىت.

^(۱) محمد معروف فتاح، زمانەوانى، ل ۱۱۸.

^(۲) مهرى باقري، (۲۰۰۱)، واج شناسى تارىخى زبان فارسى، ص ۹۰.

^(۳) فاضل عمر، (۲۰۰۴)، ئاورەك ل زمانى كوردى ، ل ۵۷.

أ. گوهۇرینا كۆنسونانلى بۇ كۆنسونانلى:

1. گوهۇرینا دەنگى (ب) < (ب) > :

پشکۈز	< >	بشكۈز
ج پكەم	< >	ج بكم
پەلاتىنك	< >	بەلاتىنك
خراپ	< >	خراب
كەربىچ	< >	كەربىچ

2. گوهۇرینا دەنگى (د) < (ت) > :

بىلیس	< >	بدلىس
هناارت	< >	هنارد
ژمارت	< >	ژمارد
سەت	< >	سەد
بنيات	< >	بنiad

3. گوهۇرینا دەنگى (ف) < (ف) > :

كەفگىر	< >	كەفگىر
كەفچك	< >	كەفچك
ھەفسار	< >	ھەفسار
كەفينك	< >	كەفينك
فرىيكر	< >	فرىيكر
مرۆف	< >	مرۆف
فرىيىكەفت	< >	فرىيىكەفت

٤. گوهه‌رینا دهنگی (س) < (ز) :

خوازن	<>	خواستن
نازناف	<>	ناسناف
ئەز	<>	ئەس
کاغەز	<>	کاغەس
بەراز	<>	بەراس

٥. گوهه‌رینا دهنگی (ش) < (ژ) :

پېڭمەرگە	<>	پېشەرگە
ھەڙدە	<>	ھەشت + دە
پېزمىن	<>	پېشمىن
گېڭ بون	<>	گېش بون
درېز کرن	<>	درېش کرن
پاڭز	<>	پاڭش
بېئنۈك	<>	بېئەنىڭ

٦. گوهه‌رینا دهنگی (ك) < (گ) :

چەگدار	<>	چەکدار
بېزىنگ	<>	بېزىنڭ
چادانگ	<>	چادانڭ
سەرسىنگ	<>	سەرسىنڭ

٧. گوھۇرینا دەنگى (ھ) < (ھ) :

حەشتى	<>	ھەشتى
حەفتى	<>	ھەفتى
حەتاف	<>	ھەتاف
حەمى	<>	ھەمى
قەحرى	<>	قەھرى

دەنگى (ھ) دەنگەكى رەسەنى زمانى كوردى نىيە و ب كاريگەريا زمانى عەرەبى هاتبىتە دناڭ زمانى كوردىدا، گروھى ئىچەندى ڙى ئەودە كۆ ئەڭ دەنگە دناڭ زمانىن ھندوئەوروبىيەن نەكەفتىنە ڙىير كاريگەريا زمانى عەرەبىدا نىينە. بۇ نۇونە ئەو وشانەى دەنگى (ھ) يان تىيادا بى وەك: (حەفتە/ھەفتە، حەوت/ھەفت، حەفتا "دەشى لە ھەفتەوە وەرگىرابىن، واتە {ھ} {گۈزىابى بۇ} (ھ) {حەوانەوە، حەسانەوە، ئەمانەش لەوە دەچى لە} {احتواو} {و} {أحسن} {ھى عەرەبىيەوە وەرگىرابىن"}).

٨. گوھۇرینا دەنگى (غ) < (خ) :

خەم	<>	غەم
باخچە	<>	باغچە
خەمبار	<>	غەمبار
داخ	<>	داغ
خولام	<>	غولام
موخەل	<>	موغەل

لەويىش بېرۇبوچۇنا مە لەدەسىپىكى دەنگى (خ) دهاتە بىكارھىيانلى لىزىر كارتىكىرنا زمانى عەرەبى دەنگى (خ) بويە(غ). ب تايىبەت لەدەش شاعىرىن كلاسىكى يىنن كورد، لەويىش گەريانامە بۇ ناڭ دىيوانىن واندا ئەو راستىيە بۇمە دەردكەفىت كۆ دەنگى (خ)

^(١) عەبدوللە حوسىن رەسول، چەند پىتىكى كىشەدار لە نوسينى كوردىدا (لىكۆلىندوھەكى دەنگىسازىيە) ل. ٩.

لدهٽ وان بويه (غ)، چونکو ئەوان زمانى عەرمى دزانى، بەلى ئەفرو دھىتە تىبىنىكىرن
كوجارەكادى فەگەريان هەيە بۇ بكارھينانا دەنگى (خ) ل جەھى (غ) دا.
بۇ سەلاندىنا بۇچونا خۇزى دشىپىن وشا(باتاخە) بکەين بەلگە كۆپكەتەنگىز (بن
+ ئاخ)، ھەرچەندە لدەن دەنەنەن نېيىسەران (باتاخە) دھىتە نېيىسىن، بەلى ئەفرو
فەگەريان ياهەي بوبكارھينانا (باتاخە)، كۈئەفەزى بۇچۇنىن مە سەبارەت ئى دىاردى
جىڭىر دكەت.

٩. گوهۇرىنا دەنگى (م) < (ن) :

شەنبى	<>	شەمبى
بەنبى	<>	پەمبى
تەنبىر	<>	تەمبىر

١٠. گوهۇرىنا دەنگى (ق) < (ك) :

قارى	<>	كارى
قور (تەقىن)	<>	كۆر
پاۋز	<>	پاڭز
قوتان	<>	كوتان
قەزوان	<>	كەزوان

١١. گوهۇرىنا دەنگى (ژ) < (ل) :

لى كەفت	<>	ڙى كەفت
لى گرت	<>	ڙى گرت
لى خوار	<>	ڙى خوار
لى چو	<>	ڙى چو

۱۲. گوهه‌رینا دهنگی (ه) < > (ی) :

وهریان .	< >	وهرهان
خوریان .	< >	خورهان
گهربیان .	< >	گهربهان
بی .	< >	به

۱۳. گوهه‌رینا دهنگی (ج) < > (ج) :

پینج	< >	پینج
بنج	< >	بنج
چگاره	< >	چگاره
جهنته	< >	جهنته

۱۴. گوهه‌رینا دهنگی (خ) < > (ه) :

هوری	< >	خوری
هورده	< >	خورده

۱۵. گوهه‌رینا دهنگی (ج) < > (ژ) :

ئەژداد	< >	ئەجداد
ۋەزدان	< >	وجдан
كولىژ	< >	كوليچ

۱۶. گوهه‌رینا دهنگی (ج) < > (گ) :

گەڙن	< >	جهڙن
گېش	< >	جيش

۱۷. گوهه‌رینا دهنگی (ز) < (ژ) :

دلسوز	<>	دلسوز
ژبهش	<>	زبهش

۱۸. گوهه‌رینا دهنگی (پ) < (ڦ) :

فی کهفت	<>	پی کهفت
---------	----	---------

۱۹. گوهه‌رینا دهنگی (و) < (ڦ) :

نهفروز	<>	نهوروز
--------	----	--------

۲۰. گوهه‌رینا دهنگی (ت) < (ڦ) :

ڦهمری	<>	تهمری
-------	----	-------

ب- گوهه‌رینا ڦاولی بو ڦاولی :

۱. گوهه‌رینا دهنگی (ا) < (ى) :

خیندن	<>	خاندن
ڦهخیندن	<>	ڦهخاندن

۲. گوهه‌رینا دهنگی (ا) < (ه) :

مههین	<>	ماهین
دھیک	<>	دایک
پهیز	<>	پایز
دھھول	<>	داھول
سهرداد	<>	سهراد

٢. گوهۇرىنا دەنگى (ئ) < (٥) > :

پەنیر	<>	پېنیر
ودریس	<>	وېریس
پەل	<>	پېل
رەنجبەر	<>	رېنجبەر

٤. گوهۇرىنا دەنگى (ئ) < (١) > :

رابەر	<>	رېبەر
ناڭ	<>	نىڭ

٥. گوهۇرىنا دەنگى (ئ) < (و) > :

خابۇر	<>	خابىر
سوار	<>	سيار
ھەبو	<>	ھەبى
زو	<>	زى
دور	<>	دېر
خون	<>	خىن
بۈك	<>	بېك
دەرۈك	<>	دەرياك
خاتون	<>	خاتىن

٦. گوهۇرىنا دەنگى (ئ) < (ئ) > :

پلىت	<>	پلىت
ئىدى	<>	ئىدى
بېرىغان	<>	بېرىغان
ئىرىغان	<>	ئىرىغان

٧. گوھۇرىنا دەنگى (ى) < > (ە) :

دكەت	< >	دكت
دېھت	< >	دبت
ھەلگرت	< >	ھلگرت

٨. گوھۇرىنا دەنگى (ە) < > (و) :

نو	< >	نه
----	-----	----

٦- جه گوهورينا دهنگان: Exchang

مه بهست ژ في دياردي ئوه کو دو دهنگ يان دو بېرگە دېيکھاتا وشه يەكىدا گەلهك جاران جهى خوه ب هەفرا دگوهۇن کو دهنگ يان بېرگا ئىكى دى جهى دهنگ يان بېرگا دوى گريت و يا دوى ژى دى جهى يَا ئىكى گريت. دهندهك حالاتانزىدا بتنى دهنگەك دشىت جهى خوه بگۈرىت و بچىته جەھەكى دېتى بىيى كو بەھىتە گوهورىن دگەل دهنگەك دېت، كو دېيزىنه فى دياردى جه گوهورىن. ئەڭ جه گوهورىنە چىدېت د وشه يەك ئىك بېرگەي يان زىدەتىدا رۈبىدەت، لەوما ئەگەر بەرى خوه بەھىنە زمانى كوردى دى گەلهك وشه قېھرچاڭ كەفن كو دېيانا رۆزانەدا ئەم دېينىن كو دراستىدا ئەڭ جورە وشه بتنى ئىك وشهنە و ب دو فورمىن جياواز دەھىنە دېتن.

ئەۋەزى ژ ئەنجامى گەلهك ھۆكاران چىدېتىت، دنافبەردا دو زماناندا يان دو زاراندا يان دزارەكى يېزىدا دەھىتە دېتن^(١). ژبلى هندى ژى، ئەڭ جىگۈركەيە هندەك جاران پەيوەندى ب چىنا كۆمەلايەتى و ئاستى رەوشەنبىرىيەھەيە. وەك:

نەخويىندەقان	خويىندەقان
جوعمە	جومعە
رۇب	رۇب
نەعلەت ^(٢)	لەعنەت

ا. گوهورىنا دهنگى دزارەكىدا:

بەرف	< >	بەفر
بېرىنە	< >	بنىپە
بىزلى	< >	ژبلى
دەرورىش	< >	دەرورىش

(١) نەسرين فەخرى، لېكۈلىنىمەھىيەك دەربارە جىڭىزكەن و ھەلگىرانەمە و گۈرىنى شوتى دهنگ لە زمانى كوردى دا، ل ٦٣.

(٢) محمد معروف فتاح، زمانەوانى، ل ١١٨ .

کەوزان	< >	کەزوان
گەھران	< >	گەرھان
حەلیف	< >	لەھیف
جىنار	< >	جىران
عەدر	< >	عەرد
سېئى ترک	< >	پى سترك
كىيغلاژە	< >	كىيغراڭە
بىزارتىن	< >	براڙتن

ب. گوھۇرىنا دەنگى ۋ زارەكى بۇ زارەكى دىتى :

خىز	< >	زى
نك	< >	كن
جەرگ	< >	جەرگ

ج. گوھۇرىنا دەنگى ۋ زمانەكى بۇ زمانەكى دىتى :

فالىئنە	< >	فانىلە
حۆكمەت	< >	حۆكمەت
وەعز	< >	وەزۈ
قەلف	< >	قەقل
مەحد	< >	مەدح
كەرھەب	< >	كەھەب
قەوهە	< >	قەھەوە
بۇغرى	< >	بورغى

د. گوھۇرىنا دەنگەكى بۇ جەھەكى دىتى :

كەنگر	< >	كەنگ
-------	-----	------

٧- لیکدان دهنگان:

پیک هاتیه ژ لیکدان دو دهنگان (یان تیکمەل بونا دو فۆنیما و دروستبونا فۆنیمه کا دى، چونکو ((کردارى لیکدانى دهنگىش شیوازىكى ترى كورت بونەوهى و شەكانه. چونكە (ھەرگىز واژەكان له دۆخىكدا بەيىنه‌وه و هىج چاره‌يەك نىيە و ھەر دەبى بە پېسى سەرددەمە جىاوازەكان پېشکەوتىنىكى زۆر بە خۆيانەوه ببىن))^(١)

(ف)	←	۱- (و + ھ)
خۆ	←	خۆ
ئەز ب خۆ	←	ئەز ب خۆ
دەخوم	←	دەخوم
ھۆستا	←	ھۆستا
مامۆستا	←	مامۆستا
ئ.)	←	۲- (ى + ھ)
پەيرھو.	←	پەيرھو
پەيەندى.	←	پەيەندى
بەينەكى بدى.	←	بەينەكى بدى

ھەزىيە بىيىزىن كو لىدەمى ئاخفتىنەدا كورتبونەكا بۇي شىيەھى روی ددەت، كو توماركرنا وى بنقىيىسىن كارەكى ب ساناهى نىنە و جۆر و پېڭا كورتبونانزى ژ شىيەھزارەكى بۇ شىيەھزارەكى و ھەرسا ژ كەسەكى بۇ كەسەكى دەھىتە گوھۇرىن.

^(١) عبداللە حوسىن رەسول، ٢٠٠٢، مىزۇوى شىيەھزارى گەرمىان، ل ۱۳.

ئەنجامىن ئەكولىنى

د ئەنجامى فى قەكولىنىدا ئەم گەھشتىنە ئان خالان:-

- بۇ دياركىرنا ياسايىن تايىبەتىيىن ھەر زمانەكى پىوپەستە بنەمايىن فۇنەتىكى ل بەر چاڭ بېھىنە وەرگرتەن، ئانکو بەرى نياسینا دەنگىن زمانەكى، ئەم نەشىيەن بگەھىنە وان سىستەم و ياسايىن دەسەلاتدار د وى زمانىدا، چونكۆ بىيى باسلى كرنا فۇنەتىكى كىم و كاسى دى ل قەكولىنى پەيدا بن.
- زمانى كوردىزى وەكۆ ھەمى زمانىن جىيەنەن بەرەف ساناهى بونا دەربېرىنى دەپەت.
- ھۆكارىن زمانىزى مل بىلى ھۆكارىن نەزمانى د كوردىا ژورىدا بەرەف گوھۇرىنىڭ كە بەرەدام دەچن.
- گوھۇرىن د كوردىا ژورىدا كىمەت ٻرى دايە ڙ دىالىكتىن دىيىن زمانى كوردى.
- ددىاپلىكتا كوردىا ژورىدا ياسايىن دەنگى دەنگى خالاندا بەرچاڭ دىن:
  - ١- گونجان.
  - ٢- نەگونجان.
  - ٣- ڇنانچۇنا دەنگان.
  - ٤- پەيدابونا دەنگان.
  - ٥- پىك گوھۇرىنا دەنگان.
  - ٦- جە گوھۇرىنا دەنگان.
  - ٧- ليىكدا دەنگان.

- دشىيىن گونجانى بقى شىيۆھى دابەش بىكەين:

- أ- گونجانا پېشەرە و گونجانا پاشەرە.
- ب- گونجان ڙلايى كۆنسۇنانت و قاولانقە:
- گونجانا كۆنسۇنانتى دگەل كۆنسۇنانتى.

- گونجانا کۆنسونانتى دىگەل ۋاولى.
- گونجانا ۋاولى دىگەل ۋاولى.
- گونجانا ۋاولى دىگەل كۆنسونانتى.

ج- گونجانا ناتەواو: ئەۋۇزى ۋان خالان بخۇفە دىگرىت:

- گونجان ڙلايىن گرييّقە.
- گونجان ڙلايىن كېيىقە .
- گونجان ڙلايىن گرانكىرنىيّقە.
- گونجان ڙلايىن سقك بونىيّقە.
- گونجان ڙلايىن لىف خربۇنىيّقە.

ـ ڙناڤچونا دەنگى ڙى بقى شىۋى ل خوارىيە:

- لادانا پىكھاتى.

- ڙلايىن پىك هاتىقە ڙى دېيتە چەند جۆر:

- ڙناڤچونا دەنگى ل دەسپىيّكا وشى.
- ڙناڤچونا دەنگى ل نافەراستا وشى.
- ڙناڤچونا دەنگى ل دوماهىيّكا وشى.

- دەنگىن فاولىيّن(ه)، (ئ)، (و)، (ق)، دەمى بزوئىنەكا دى بگەھىتە ۋان دەنگان دشىيّن ڙناڤ بچىن، بەلى سەرەرای ڦى چەندى ڙى دشىيّن ڙناڤ نەچىن، بەرجەكى نىمچە ۋاولەك بکەفيتە دنابەردا واندا.
- (ئ) كو ڙدو كەرتان پىك دھېيت(ئ) يا جووانكرنى وفاولا (ه) دزۇر حالتاندا ل دەسپىيّكا وشى ڙناڤ دچىت و واتايىا وشى ڙى تىك ناچىت.

ـ پەيدابونا دەنگى ڙى بقى شىۋىدى هاتىيە دابەشكىن:

أ- پەيدابونا دەنگىن نىمچە ۋاول دنابەردا ۋاول و ۋاولىدا.

ب- پەيدابونا نىمچە ۋاول دنابەردا كۆنسونانت و ۋاولەكىدا.

ج- پەيدابونا كۆنسونانتى.

- پیک گوهورینا دنگین کونسونانت ڙی د (۲۲) حاله تاندا هاتیه دیارکرن.
- پیک گوهورینا دنگین ڦاول ڙی د (۸) حاله تان دا هاتیه دیارکرن.
- جه گوهورین ڙی بقى شیوی ل خواریيہ:
  - أ- گوهورینا دنگی دزارهکیدا.
  - ب- گوهورینا دنگی ڙزارهکی بو ڙارهکی دیتر.
  - ج- گوهورینا دنگی ڙزمانهکی بو ڙزمانهکی دیتر.
  - د- گوهورینا دنگهکی بو جههکی دیتر.

لیستا زیسته‌ران

۱/ ب زمانی کوردى

أ- پهروك

- ۱- ئەورەحمانى حاجى مارف، بەرھەمە زمانەوانىيەکانم ((نووسىن و وەرگىرەن))، بەرگى يەكەم (كتىب و نامىلىكە)، سلىمانى، ۲۰۰۲.
- ۲- ئەورەحمانى حاجى مارف، زمانى کوردى لەبەر پۇشناى فونەتىك دا، چاپخانەى كۆرى زانىيارى كورد، بەغدا، ۱۹۷۶.
- ۳- جەمال نەبەز، زمانى يەكەرتووى کوردى، بامبىرگ/ ئەمانى، ۱۹۷۶.
- ۴- صادق بەوالدین ئامىدى، رېزمانا کوردى كرمانجى يا ژۆرى و ژىرى يا ھەۋبەرگى، چاپا يەكى، بەغدا، ۱۹۸۷.
- ۵- فاضل عمر، ئاورەك ل زمانى کوردى، چاپا يەكى، دەزگەھا سېرىيەر يا چاپ و وەشانى، دھوك، ۲۰۰۴.
- ۶- مەحەممەدى مەحوى، چەند لايەنيكى فۇنۇلۇزىي رېزمانى کوردىي و رېزمانى عارەبى، چاپا يەكەم، چاپەمەنى ژىن، سلىمانى، ۲۰۰۰.
- ۷- مەحەممەدى مەحوى، زمان و زانستى زمان (سەرتايىھك بو زانستى زمان)، بەرگى يەكەم، دەزگائى چاپ و پەخشى سەرددەم، سلىمانى، ۲۰۰۱.
- ۸- محمد معروف فتاح، زمانەوانى، چاپخانەى دار الحكمة، ھەولىير، ۱۹۹۰.
- ۹- مەحەممەد مەعرۇف فەتاح و سەباح رەشيد قادر، چەند لايەنيكى مۇرفۇلوجىي کوردى، چاپخانەى روون، سلىمانى، ۲۰۰۶.
- ۱۰- مىدىيا، سەرتايىيەكى زمانناسى، بەرگى يەكەم، سلىمانى، ۱۹۹۸.
- ۱۱- وريما عمر نەمین، چەند ئاسۇيەكى ترى زمانەوانى، بەرگى يەكەم، دەزگائى چاپ و بلاۋكىرىنەودى ئاراس، ھەولىير، ۲۰۰۴.

ب- گوفار

- ۱- ئەورەحمانی حاجی مارف، گیر و گرفته کانی رینووسی کوردى به ئەلەف و بىيى عەرەبى، گوفارى كۆرى زانيارى عيراق - دەستەي كورد، بەرگى نويەم، بەغدا، ۱۹۸۲.
- ۲- ئىسماعيل تاها شاهين، روشا هەر زمانەكى سەقى يە. گوفارى رۆشنېرى نوى، ژمارە(۱۰۶)، بەغدا، ۱۹۸۵.
- ۳- بائيز عمر احمد، ئەلەفبىي يە. گەرتۇۋى كوردى به تىپى لاتىنى، گوفارا كۆرى زانيارى كوردىستان، ژمارە(۵)، هەولىر، ۲۰۰۷.
- ۴- بائيزى عەممەرى، دىاردىن گرانكرن و سەككىرنا دەنگان دادايالىكتا سەرى يە زمانى كوردى دا، گوفارا پەيىش، ژمارە(۳۵)، دھوك، ۲۰۰۵.
- ۵- عەزىز ئاكەھىي، كارتىكىرنا زمانىت بىيانيا ل زمانى كوردى، گوفارى كۆرى زانيارى كورد، بەرگى شەشم، بەغدا، ۱۹۷۸.
- ۶- عەبدوللاحوسىن رسول، چەند پېتىكى كىشەدار لە نوسينى كوردىدا (لىكۈلەنەودىھەكى دەنگسازىيە)، گوفارا زانکويا دھوك / مروقايەتى - ئەكاديمىيە، پەربەندا (۷)، هەزمارا (۱)، دھوك، ۲۰۰۴.
- ۷- عەبدوللاحوسىن رسول، مىزۇوى شىيۇھزارى گەرميان - لىكۈلەنەودىھەكى زمانەوانىي مىزۇوېيە -، گوفارا زانکويا دھوك، پەربەندا (۵)، هەزمارا (۱)، دھوك، ۲۰۰۲.
- ۸- غازى فاتح وەيس، دەنگەكانى(ل)، (ل) و (ر)، (ر) لە ژىر تىشكى فونەتىك و فۇنۇلۇزى دا، گوفارى زانستى ى زانکۆي سەلاحەدين، بەشى(ب) مروقايەتى، بەرگى (۸)، ژمارە (۲)، هەولىر، ۱۹۸۲.
- ۹- غازى فاتح وەيس، سىماي جىاڭەرەوە لايەنېك لە فۇنۇلۇزى زمانى كوردى، گوفارى رۆشنېرى نوى، ژمارە (۱۰۶)، بەغدا، ۱۹۸۵.

- ۱۰- محمد معروف فتاح، سنور و بنه‌ما و ئەركەكانى كۆ زمانه‌وانى، گۇفارى رۆشنېرى نوى، ژماره (۱۱۲)، ۱۹۸۶.
- ۱۱- نەسرىن فەخرى، لىكۈلەنەوەيىك دەربارە حىڭۈرگى و ھەلگىرانەوە گۇرېنى شوپىنى دەنگ لەزمانى كوردى دا، گۇفارى كۆزى زانىارى عىراق - دەستە كورد، بەرگى سىزدەھەم، بەغدا، ۱۹۸۵.
- ۱۲- وريا عمر امين، فۇنۇچى، گۇفارى كاروان، ژماره (۲۰)، بەغدا، ۱۹۸۴.
- ۱۳- وريا عمر امين، خزمايەتى لە زمانا...، گۇفارى رۆشنېرى نوى، ژماره (۹۴)، بەغدا، ۱۹۸۲.

ج- نامىن زانكويى

أ- ماجستير:-

- ۱- دولبەر ئىبراھىم فەرەج شائى، ياسا دەنكىيەكانى زمانى كوردى، كولىزى زمان، زانكوى سلىمانى، ۲۰۰۰.
- ۲- طالب حسین علی، فۇنۇچى كوردى و دياردەي ئاسان بۇونى فۇنيمەكان لە زارى سلىمانىدا، كۆلىجى ئاداب، زانكۆي سەلاحدىن، ۱۹۸۹.
- ۳- عبداللە عەزىز مەممەد، گۇرانى واتاي وشە لە زمانى كوردىدا، كولىزى ئاداب، زانكۆي سەلاحدىن، ۱۹۹۰.

ب- دكتوار:-

- ۱- لەيلا جەليل عەباس، نېرومى لە زمانى كوردىدا (بەكەرسەي كرمانجىي ژۇوروو و خوارورو)، كۆلىجى پەروەردە - ئىين پۇش، بەغدا، ۲۰۰۳.

د- پەرتوك بونمونان:-

- ۱- تەحمدەدى خانى، شاكارا تەحمدەدى خانى (مەم و زين)، تەحسىن ابراهىم دۆسىكى، چاپا ئىيىكى، دەزگەھى سپېرىيىز، دەھوك، ۲۰۰۵.

- ۲- ئەحمدەدی نالبەند، دیوانا باغى كوردا، طە مايى، بەرگى او، چاپا ئىكى، چاپخانا خەبات، دھوك، ۱۹۹۷.
- ۳- جزيرى، دیوانا مەلایى جزيرى، تەحسین ابراهيم دۆسکى، چاپا ۲، دەزگەھى شېرىيىز، دھوك، ۲۰۰۵.
- ۴- طە مايى، دەرىزكىن، دیوان، چاپا دووئى، چاپخانا خەبات، دھوك، ۱۹۹۸.
- ۵- عەبدۇللا پەشىۋ ، دیوان.
- ۶- عبدالغنى كوفلى، فەلەك، دیوان، چاپا ئىكى، چاپخانا ھاوار، دھوك، ۲۰۰۵.
- ۷- عبدالله سليمان زىدك، قولىڭ و سلافييەن من، دیوان، چاپا ئىكى، چاپخانا زانا، دھوك، ۲۰۰۴.
- ۸- هشيار محمد حەسەن، رۆز، دیوان، چاپا ئىكى، چاپخانا ھاوار، دھوك، ۲۰۰۶.

ھ- وانىن ماستەرى:-

- ۱- عبدالجيد، فونەتىك، وانىن ماستەرى، كورسى ئىكى، كولىرا زمان، زانكوييا سەلاحىدەن، ۲۰۰۶-۱۲-۲۵.

۲- ب زمانی فارسی

أ- پهروک

- ۱- احمد ابو محیوب، ساخت زبان فارسی، چاپ سوم، چاپخانه تابش، تهران، ۱۳۸۳، (۲۰۰۴).
- ۲- ادوارد سایبر، زبان در آمده بر مطالعه سخن گفتن، مترجم: علی محمد حق شناس، چاپ اول، چاپخانه و سروش، تهران، ۱۳۷۶، (۱۹۹۷).
- ۳- اندره مارتینه، مبانی زبانشناسی عمومی، مترجم: هرمز میلانیان، چاپ اول، تهران، (۲۰۰۱)، ۱۳۸۰.
- ۴- پیتر ترادگیل، زبانشناسی اجتماعی، مترجم: محمد طباطبائی، چاپ اول، تهران، (۱۹۹۷)، ۱۳۷۶.
- ۵- جورج یول، بررسی زبان، مترجم: محمود نور محمدی، چاپ پنجم، انتشارات رهنما، تهران، ۱۳۸۴، (۲۰۰۵).
- ۶- جورج یول، نگاهی به زبان، مترجم: نسرین حیدری، چاپ چهارم، تهران، ۱۳۷۹، (۲۰۰۰).
- ۷- جولیا اس - فالک، زبان شناسی و زبان (بررسی مفاهیم اساسی و کاربردها)، مترجم: علی بهرامی، چاپ دوم، چاپخانه گوهراندیشه، انتشارات رهنما، تهران، ۱۳۸۳، (۲۰۰۴).
- ۸- رضا زمردیان، راهنمای گردآوری و توصیف گوییها، چاپ اول، موسسه و چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی، مشهد، ۱۳۷۹، (۲۰۰۰).
- ۹- سasan سپنتا، آواشناسی فیزیکی زبان فارسی، چاپ: کوثر، نشر گلهای اصفهان، (۱۹۹۸)، ۱۳۷۷.
- ۱۰- سیماو زیرنیا، زبان شناخت، چاپ اول، چاپ امینی، نشر قطره، تهران، ۱۳۷۹، (۲۰۰۰).
- ۱۱- عطاء الله ملکی، آواشناسی از تیوری تا عمل، چاپ اول، چاپ احمدی، نشر یتیه، تهران، ۱۳۷۸، (۱۹۹۹).
- ۱۲- علی محمد حق شناس، آواشناسی (فونتیک)، چاپ نهم، موسسه و انتشارات اگاه، تهران، ۱۳۸۳، (۲۰۰۴).

- ۱۲- کورش صفوی، گفتارهای در زبانشناسی، چاپ اول، انتشارات هرمز، تهران، ۱۳۸۰.
- ۱۳- (۲۰۰۱).
- ۱۴- لئونارد بلومفیلد، زبان، مترجم: علی محمد حق شناس، چاپ اول، چاپ: محمد امین، نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۷۹، (۲۰۰۰).
- ۱۵- لرت تاد، مدخلی بر زبانشناسی، مترجم: سید اکبر میر حسنی، چاپ اول، چاپخانه و علامه تبتیابی، تهران، ۱۳۷۵، (۱۹۹۶).
- ۱۶- مهدی مشکوٰة الدینی، ساخت اوایی زبان، چاپ چهارم، انتشارات دانشگاه فردوسی، مشهد، ۱۳۷۷، (۱۹۹۸).
- ۱۷- مهری باقری، تاریخ زبان فارسی، چاپ ششم، نشر قطرة، تهران، ۱۳۸۰، (۲۰۰۱).
- ۱۸- مهری باقری، مقالات زبانشناسی، چاپ چهارم، نشر قطرة، تهران، ۱۳۸۰، (۲۰۰۱).
- ۱۹- مهری باقری، واج‌شناسی تاریخی زبان فارسی، چاپ اول، نشر قطرة، ۱۳۸۰، (۲۰۰۱).
- ۲۰- ویکتوریا فرامکین و رابت رادمن، در آمدی بر زبانشناسی همگانی، مترجم: علی بهرامی، چاپ دوم، چاپخانه دانش، انتشارات رهنما، تهران، ۱۳۸۰، (۲۰۰۱).

۲/ ب زمانی عهده‌بی

أ- پهروک

- ۱- رمضان عبدالتواب، المدخل الى علم اللغة، القاهرة، ۱۹۸۲.
- ۲- على عبد الواحد الوفي، فقه اللغة، الطبعة السابعة، القاهرة، ۱۹۷۲.
- ۳- كمال بشر، علم الصوات، دارغريب للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة، ۲۰۰۰.
- ۴- ماريوبای، اسس علم اللغة، ت: احمد مختار عمر، ط، ۸، قاهرة، ۱۹۹۸.
- ۵- محمد علي الخولي، الاصوات اللغوية، الرياض، ۱۹۸۷.

ب- ئینسکلوبیدیا

- ۱- الموسوعة العربية الميسرة، ط، ۱، مؤسسة فرانكلين للطباعة والنشر، القاهرة، ۱۹۷۵.

٤- ب زمانی ئىنگلەيزى

أ- پەرتوك

- 1- David crystal,(1985), A Dictionary of and phonetics,3rd,Basil black well.
- 2-DwIGHT BolinGER, (1975), Aspects of Language, second Edition, printed in the states of America, New York .
- 3- John Laver,(1995), principles of phonetics, second published, cambridge.
- 4- Khalid . Al-Hamach ,(1979), English phonetics and phonology, the institute for development of English language, Iraq.
- 5- Lotfollah yar mohammadi,(1996), Acontrastive phonological Analysis of English and persian, shiraz.
- 6- Peter Roach,(2000), English phonetics and phonology, Third Edition, combridge.
- 7- Roger Lass,(1984), phonology, combridge university press, combridge.

ب/ ڙ ئينتهه رنيتى

- 1-www.lisle. dupage.kiz.il.us maciejewski phonology. htm.
- 2-www.sil.org linguistics Glossary of linguistic terms what is phonology.htm.
- 3-www.en.wiki pedia.org wiki paralanguage.10 December, 2006.

سوپا سنامه

سوپاس بۇ:

- راگریا کولیژا ئادابى، کو دەرفەتا خواندى بۇمن رەحساند کو ئەڭ كاره وى دەرفەتىيە.
- مامۆستايى هېىزرا د. ئازاد ئەمین فەرەج باخەوان، کو ئەركى سەرپەرشتىكىندا قىنامى ب ستويى خوفە گرتى.
- كارمەندىن پەرتۈكخانا كولىژا ئادابى و پەرتۈكخانا مەلبەندى ل زانکويا دھوکى و پەرتۈكخانا مەلبەندىيا زانکويا سلىمانى.
- ھەمى مامۆستاو ھەۋالىن دەستى ھارىكارىي بۇ ن درېزكىرى ژ بۇ ئەنجامدانا قى كارى.

ملخص الرسالة

تعد اللغة أحد أهم الظواهر الإنسانية التي عرفها المجتمع الإنساني، وكانت وسيلة مهمة جداً في التواصل الإنساني سواء بين أبناء الجماعة الواحدة أو بين أبناء الجماعات المختلفة.

واللغة قديمة قدم وجود الإنسان في هذه الأرض، واللغة في ابسط تعريفاتها: نظام مركب ومعقد من الرموز الصوتية، فتشكل هذه الرموز لتعبير عن الأغراض المختلفة التي يريد الإنسان التعبير عنها.

ولاشك ان دراسة الصوت اللغوي قد اخذت مناهج مختلفة عند علماء اللغة، لكنها لم تخرج عن دائرة دراسة الصوت منفرداً أو مركباً. والبحث الذي نقدمه ما هو الا محاولة تحاول من خلالها التعرف على واحدة من التشكيلات الصوتية التي تتمثل باللهجة الكرمانجية الشمالية.

وقد توزعت ابواب واقسام الموضوعات بالشكل الآتي:-

تم تقسيم العمل عاماً إلى قسمين:

تناول الأول موضوع الفونتيك والفنونولوجيا من خلال تحديد العلاقة بينهما، وملاحظة نقاط التشابه والاختلاف بينهما.

اما القسم الثاني فقد ضمن البحث الاول منه ملخصاً لاهم الاعمال السابقة، حيث تم فيه مناقشة و تقييم هذه الاعمال على اساس علمي و موضوعي.

في حين يبحث البحث الثاني العوامل التي تؤثر في اللغة بصورة عامة و الاصوات بصورة خاصة من خلال التطرق إلى العوامل اللغوية و غير اللغوية فيها.

وبينا في البحث الثالث وبصورة عامة قوانين التغيرات الصوتية الخاصة بهذه اللهجة من خلال تحليل الامثلة والنماذج التي يستخدمها المتحدثون بهذه اللهجة حالياً، وفق المنهج الوصفي.

ABSTRACT

Language, which has been known and realized by all societies, is one of the important humanitarian phenomena. It is a very important means in human communication among the individuals of one society and different societies as well.

Language is an ancient phenomenon appeared since the existence of the

globe. Language is simply defined as a sophisticated and complicated system of phonetic symbols, which are in turn formed to help the human beings express their various needs and purposes.

There is no doubt that studying, phonetics and phonology, not going outside the framework of such a study, has taken specific methods for linguists.

The current study is a step ahead through which we try to acquaint with one of the Northern Kurmanji accents.

The research is divided into three main parts, and each part has sections and sub-sections. Part one tackles the notions of phonetic and phonology through the relevant relationship between them, showing their similarities and dissimilarities.

Part two, section one, surveys the factors which affect the language in general and the phonological symbols in particular through linguistic and non-linguistic agents. On the other hand, section two studies in brief the most important previous works of linguistic, where these works have been discussed, evaluated and carried out inductively and objectively.

In the third part, the researcher has shed light on the phonological variations of the Kurmanji accent through analyzing different data, examples and patterns, taken from the everyday situations of the Kurmanji speakers, according to the descriptive method.

